

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

Кулішов В.С.

ДИДАКТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Навчально-методичний посібник

*для підготовки здобувачів на другому (магістерському) рівні вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки*

Біла Церква 2022

УДК 378.02(075.8)

К-90

Кулішов В.С. Дидактика вищої школи: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 142 с.

Рецензенти: **Скиба Ю.А.** – заступник директора з наукової роботи Інституту вищої освіти НАПН України, доктор педагогічних наук, доцент

Масліч С.В. – доцентка кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «УМО» НАПН України, кандидатка педагогічних наук

Друкується за рішенням Вченої ради Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (протокол № 7 від 8 вересня 2022 року)

Навчально-методичний посібник розроблено на допомогу здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки у контексті оволодіння майбутніми викладачами вищої школи знаннями з питань проектування освітнього процесу у ЗВО, ознайомлення з новітніми методами, формами та технологіями навчання, формування умінь щодо розроблення сучасного науково-методичного супроводу освітнього процесу у вищій школі, формування основних компетентностей, необхідних для викладацької діяльності та становлення здобувача вищої освіти як викладача.

У посібнику висвітлено стан, тенденції та перспективи розвитку вітчизняної вищої освіти, особливості планування та організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, основні форми, методи та технології навчання у вищій школі, методичні аспекти організації науково-дослідної та практичної підготовки здобувачів вищої освіти, систему діагностики навчальних досягнень студентів.

Навчально-методичний посібник «Дидактика вищої школи» входить до структури навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Дидактика вищої школи» освітньо-професійної програми «Педагогіка вищої школи» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти.

Матеріали видання стануть у нагоді здобувачам вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки та всім, хто цікавиться питаннями ефективної організації та підвищення якості освітнього процесу у закладах вищої освіти.

© БІНПО УМО НАПН України, 2022

© Кулішов В. С., 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	7
Рекомендована література.....	7
1.1. Вища освіта в Україні: стан, тенденції та перспективи розвитку.....	8
1.2. Особливості змісту, планування та організації освітнього процесу у закладах вищої освіти.....	20
1.3. Нормативно-правове регулювання професійної діяльності наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників у ЗВО... Питання для самоконтролю.....	28 32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	34
Рекомендована література.....	34
2.1. Основні форми організації освітнього процесу у вищій школі. 2.1.1. Методика підготовки та проведення лекцій..... 2.1.2. Методика проведення семінарських занять..... 2.1.3. Методика підготовки і проведення практичних та лабораторних занять у ЗВО..... 2.1.4. Організація та проведення консультацій зі студентами..... 2.1.5. Організація та контроль самостійної роботи студентів..... 2.2. Сучасні методи, методики та технології у закладах вищої освіти..... 2.2.1. Методи навчання у вищій школі..... 2.2.2. Інноваційні педагогічні технології у ЗВО..... 2.3. Методика організації науково-дослідної роботи та особливості організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти.. 2.3.1. Науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти..... 2.3.2. Організація практичної підготовки здобувачів вищої освіти..... 2.4. Система діагностики навчальних досягнень здобувачів вищої освіти..... Питання для самоконтролю.....	35 35 50 57 61 64 68 68 78 104 104 112 116 127
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ.....	129
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З ДИСЦИПЛІНИ.....	140

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти;

НРК – Національна рамка кваліфікацій;

МОН України – Міністерство освіти і науки України;

ДН – дистанційне навчання;

ДНК – дистанційний навчальний курс;

НДРС – науково-дослідна робота студентів;

НАН України – Національна академія наук України

ВСТУП

Активне реформування вітчизняної системи вищої освіти спрямоване на оновлення підходів до фундаментальної наукової, професійної та загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти з урахуванням їх здібностей, нахилів та професійних інтересів. Сьогодні діяльність вищої школи – це основне підґрунтя для створення інтелектуального потенціалу держави. Тому, відповідним чином підвищуються вимоги до науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників, які забезпечують освітній процес у ЗВО.

Окрім особистісно-етичних та індивідуально-психологічних якостей, сучасний викладач ЗВО має володіти ґрунтовними прикладними знаннями з основ організації освітнього процесу у вищій школі, розроблення навчально-методичного забезпечення занять, використання сучасних методів, технологій навчання, організації та проведення занять різних видів, науково-дослідної та самостійної роботи здобувачів вищої освіти тощо.

Метою даного навчально-методичного посібника є оволодіння здобувачами вищої освіти – майбутніми викладачами вищої школи, знаннями з питань проектування освітнього процесу у ЗВО, ознайомлення з новітніми методами, формами та технологіями навчання, формування умінь щодо розроблення сучасного науково-методичного супроводу освітнього процесу у вищій школі, формування основних компетентностей, необхідних для викладацької діяльності та становлення здобувача вищої освіти як викладача.

Завдання навчально-методичного посібника передбачають:

- ознайомити здобувачів освіти з нормативно-правовим забезпеченням організації освітнього процесу у вищій школі;
- розвинути уміння щодо розробки сучасного навчально-методичного супроводу освітнього процесу у ЗВО;
- сформувати практичні навички з методики організації і проведення лекцій, семінарських, практичних, лабораторних занять;
- ознайомити з практикою реалізації сучасних методів та технологій навчання у вищій школі;

- дати розуміння ролі і місця науково-дослідної роботи студентів у системі професійної підготовки фахівця;
- сформувати вміння з організації діагностики навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.

Практична значущість даного видання полягає в тому, що опрацювання матеріалу навчально-методичного посібника дозволить здобувачам вищої освіти озброїтися теоретичними і практичними аспектами організації освітнього процесу у вищій школі та підвищити рівень власної викладацької майстерності.

Навчально-методичний посібник «Дидактика вищої школи» входить до структури навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Дидактика вищої школи» освітньо-професійної програми «Педагогіка вищої школи» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти.

РОЗДІЛ 1. НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Рекомендована література

1. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
3. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Калашнікова Л. М., Жерновникова О.А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях : навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с.
5. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О.В.Малихін, І.Г.Павленко, О.О.Лаврентьєва, Г.І.Матукова. Київ: КНТ, 2014. 262 с.
6. Нагаєв В.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Х.: «Стильна типографія», 2019. 267 с.
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с.
8. Положення про організацію освітнього процесу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти / В.В. Сидоренко, О.О. Клокар, А.В. Денисова / наукова ред., упорядкування В.В. Сидоренко. К.: Агроосвіта, 2019. 56 с.
9. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова КМУ № 1341 від 23.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text>
10. Рекомендації з навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти: Додаток до листа Міністерства освіти і

1.1. Вища освіта в Україні: стан, тенденції та перспективи розвитку

Система вищої освіти в Україні є складовою вітчизняної системи освіти. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» **вища освіта в Україні** – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Система вищої освіти – це сукупність закладів вищої освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку, здобуття випускниками освітньо-кваліфікаційних рівнів, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Підготовка в системі вищої освіти України здійснюється у таких закладах вищої освіти:

- **університет** – багатогалузевий або галузевий заклад вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та / або прикладні наукові дослідження;

- **академії та інститути** – галузеві заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців з вищою освітою на першому (бакалаврському) і другому (магістерському) рівнях вищої освіти за однією чи кількома галузями знань та на третьому рівні вищої освіти за певними спеціальностями, проводять фундаментальні та / або прикладні наукові дослідження;

- **коледж** – заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що здійснює підготовку фахівців з вищою

освітою за ступенями вищої освіти бакалавра та/або молодшого бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження та/або творчу мистецьку діяльність. Статус коледжу отримує заклад освіти (структурний підрозділ закладу освіти), в якому обсяг підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра та / або молодшого бакалавра становить не менше 30 відсотків загального ліцензованого обсягу коледжу.

Статус національного закладу вищої освіти є почесним, надається за визначний внесок у розвиток вищої освіти, науки та культури України та відображається в найменуванні закладу вищої освіти.

З 2002 року підготовка в системі вищої освіти України здійснювалась за освітніми програмами, що завершувались присудженням ступеня молодшого спеціаліста (неповна вища освіта), ступеня бакалавра (базова вища освіта), ступеня спеціаліста (повна вища освіта) та ступеня магістра (повна вища освіта).

У 2005 році Україна приєдналася до Болонського процесу і розпочала запровадження трирівневої системи вищої освіти (бакалавр, магістр та доктор філософії). Основним принципом розвитку освіти у країнах-учасниках Болонської співдружності визначено партнерство між закладами освіти по всій Європі. При цьому особливо важливими умовами Євроосвітньої інтеграції є: 1) забезпечення якості навчання; 2) реалізація інтенсивної дослідницької діяльності, 3) визначення соціальної складової доступності вищої освіти; 4) забезпечення мобільності студентів і працівників ЗВО.

Цілі Болонського процесу:

1) підвищення якості освітніх послуг та набуття європейською освітою незаперечних конкурентних переваг;

2) розширення доступу до європейської освіти;

3) формування єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі;

4) розширення мобільності студентів та викладачів;

5) прийняття порівнюваної системи ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих в усіх країнах Європи додатків до дипломів.

б) підвищення рівня конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Принципи Болонського процесу:

1. *Введення двох циклів навчання.* Перший цикл для одержання ступеню бакалавра з тривалістю навчання 3-4 роки. Другий цикл для одержання ступеню магістра (1-2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеню доктора.

2. *Введення кредитної системи.* Пропонується ввести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичуваною, здатною працювати в рамках концепції «навчання протягом всього життя».

3. *Контроль якості світи.* Оцінка якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Оцінку будуть давати незалежні акредитаційні агентства.

4. *Розширення мобільності.* Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу.

5. *Забезпечення працевлаштування випускників.* Проголошується орієнтація ЗВО на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі.

6. *Забезпечення привабливості європейської системи освіти.* Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, залучення в Європу великої кількості студентів з інших регіонів світу.

7. *Вища освіта повинна ґрунтуватися на наукових дослідженнях.* Викладачі повинні обов'язково мати тему наукових досліджень і пов'язувати її з навчальним процесом. Залучати студентів до науково-дослідної роботи.

З метою інтеграції вітчизняної вищої освіти у європейський та світовий освітній простір Міністерство освіти і науки України протягом останніх років на основі міжнародних документів з питань демократії, гуманізації в галузі освіти і прав людини здійснило ряд масштабних заходів по створенню нової нормативно-правової бази національної вищої освіти України. Прийнятий в

Україні комплекс нормативно-правових документів, пройшов апробацію на міжнародному рівні і визначає ідеологію реформування всієї освітньої галузі.

Незважаючи на досягнення освіти, які забезпечує нова соціополітична система України, вона, однак, ще не забезпечує потрібної якості. Чимало випускників ЗВО не досягли належного рівня конкурентоспроможності на європейському ринку праці. Це зобов'язує глибше аналізувати тенденції в європейській та світовій освіті.

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами *глобалізації* та потребами формування позитивних умов для *індивідуального розвитку* людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі. Зазначені процеси диктують необхідність визначення, гармонізації та затвердження нормативно-правового забезпечення в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації.

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрямки розвитку вищої освіти визначені *Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.*

З метою стандартизації, ідентифікації та визнання розвитку відповідних кваліфікацій в Україні розроблена національна рамка кваліфікацій, яка прийнята в 2011 році. **Національна рамка кваліфікацій (НРК)** – це нормативно-правовий документ, який системно визначає структуру та зміст компетентностей фахівців за їх кваліфікаційними рівнями.

Національна рамка кваліфікацій ґрунтується на європейських і національних стандартах та принципах забезпечення якості освіти, враховує вимоги ринку праці до компетентностей працівників та запроваджується з метою гармонізації норм законодавства у сферах освіти і соціально-трудових відносин, сприяння національному та міжнародному визнанню кваліфікацій,

здобутих в Україні, налагодження ефективної взаємодії сфери освіти і ринку праці.

Підготовка фахівців з вищою освітою в Україні, згідно з Національною рамкою кваліфікацій, здійснюється за такими рівнями вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень.

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає 5 кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає 6 кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає 7 кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань і умінь за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності та компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає 8 кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь та компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння

методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення; набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових систем утворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти:

- молодший бакалавр (5 рівень НРК);
- бакалавр (6 рівень НРК);
- магістр (7 рівень НРК);
- доктор філософії, доктор наук (8 рівень НРК).

Молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується закладом вищої освіти (фахової передвищої освіти) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС.

Бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120

кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Співвідношення рівнів та ступенів вищої освіти в Україні відображено на Рис. 1.

Сьогодні освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться на підставі ліцензій, що видаються визначеним Кабінетом Міністрів України органом ліцензування відповідно до законодавства.

До 2020 року ліцензування обов'язково здійснювалося для кожної окремої спеціальності закладу вищої освіти (наукової установи), за якою здійснювалася підготовка здобувачів вищої освіти. З 16 січня 2020 року ліцензуванню у сфері вищої освіти підлягають:

1. освітня діяльність закладу вищої освіти на певному рівні вищої освіти;
2. освітня діяльність за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання.

Інформація про видачу та анулювання ліцензій на провадження освітньої

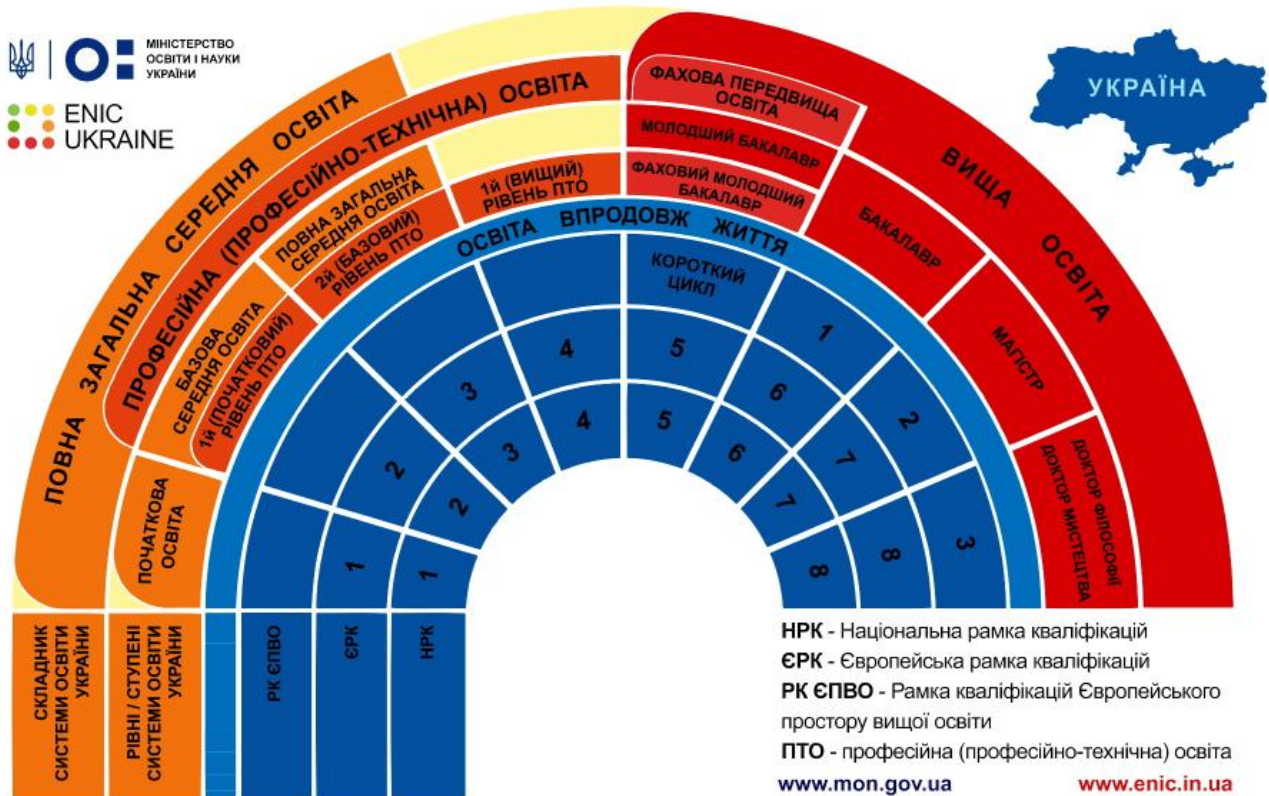

Рис. 1. Національна рамка кваліфікацій України

діяльності закладами вищої освіти може бути знайдена у Єдиній державній електронній базі з питань освіти за посиланням: <https://registry.edbo.gov.ua/vishcha-osvita/>

Процедура акредитації в системі вищої освіти України до 2019 року здійснювалася за напрямом підготовки (галуззю знань) або спеціальністю. З 2019 року здійснюється акредитація освітніх програм закладів вищої освіти.

Система забезпечення якості вищої освіти в Україні складається із:

1. системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);
2. системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти;
3. системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти – один з органів управління у сфері вищої освіти, створення якого передбачено Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року. Агентство є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Агентство перебрало на себе певні регуляторні та контрольні функції Міністерства освіти і науки України; замінило Вищу атестаційну комісію (ВАК) та Державну акредитаційну комісію (ДАК).

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти:

1. формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження МОН України;
2. аналізує якість освітньої діяльності закладів вищої освіти;
3. проводить інституційну акредитацію;
4. формує єдину базу даних запроваджених закладами вищої освіти спеціалізацій на кожному рівні вищої освіти;
5. проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;
6. формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, закладів вищої освіти України, за якими можуть визначатися рейтинги закладів вищої освіти України;
7. розробляє порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії та подає його на схвалення до МОН України;
8. акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, веде їх реєстр;
9. здійснює інші повноваження, передбачені законом.

В Україні визнаються сертифікати про акредитацію освітніх програм, видані іноземними акредитаційними агентствами чи агентствами забезпечення

якості вищої освіти, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України. Чинним є перелік таких агентств, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 № 554-р на основі Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR).

Сучасний стан вищої освіти в Україні. Сьогодні недостатність цивілізованого конкурентного середовища в українському суспільстві блокує мотивацію здійснення і здобуття вищої освіти конкурентоспроможної якості. Незважаючи на системні реформування у контексті Болонського процесу, якість вищої освіти в більшості вітчизняних університетів залишається невисокою.

Однак, сфера вищої освіти України зберігає великий сукупний університетський потенціал, який слід зосередити на ключових стратегічних напрямках розвитку цієї сфери.

Адже у сфері вищої освіти за основним місцем роботи працюють 70 % наявних в Україні кандидатів і докторів наук, щорічно ЗВО фінансуються в обсязі понад 40 млрд. грн., за багато років у закладах створена значна матеріальна база. Основна причина негараздів – у розпорошеності цих та інших ресурсів і відсутності їх концентрації для генерування дійсно конкурентоспроможної якості вищої освіти. Нині мережа ЗВО подрібнена, надмірно дубльована, профільно неадекватна, ресурсно деконцентрована, і через це на її утримання хронічно не вистачає фінансових та інших ресурсів.

Порівняно з 1990 р. кількість ЗВО у 2019 р. зростає із 149 до 281, при цьому середня кількість студентів у них зменшилася з 5,9 тис. до 4,5 тис.

Отже, стратегія розвитку вищої освіти в Україні має насамперед полягати в укрупненні ЗВО на основі ідентифікації найбільш потужних і розвинутих та консолідації навколо них слабких закладів. Доцільно у більшості обласних центрів мати один потужний регіональний національний за своїм статусом університет, який об'єднав би існуючі в цих містах ЗВО.

Виявлення університетських лідерів як центрів концентрації можна зробити на підставі впровадження й використання національного рейтингу

ЗВО. Такий підхід не потребує додаткових фінансових, кадрових й інших ресурсів, а, навпаки, істотно підвищить ефективність їх використання, як це рекомендує Світовий банк у своєму огляді по Україні за 2019 р.

Однак, надійна національна рейтингова система оцінювання ЗВО, що ґрунтується на засадах конкурентної змагальності, в українську практику не впроваджена всупереч передовому європейському і світовому досвіду. Акредитація освітніх програм, що активно здійснюється НАЗЯВО з 2019 р. з оцінюванням на початковому (базовому) рівні, проблему якості не розв'язує. Із розглянутих у 2019-2020 рр. 1400 освітніх програм лише 33 (2 %) відмовлено в акредитації.

Зменшена кількість кращих ЗВО призведе до посилення конкурсного відбору всіх учасників освітнього процесу – здобувачів, викладачів, керівників. Відпаде потреба в утриманні студентів, які нездатні або не прагнуть здобути якісну вищу освіту, а також у толерантності до різновидів академічної нечесності, корупції. Це дасть змогу підвищити частку ресурсно-ємних дефіцитних спеціальностей.

За даними РНБО України, серед загальної кількості випускників університетів, академій та інститутів у 2019 р. 57,5 % здобули освіту з найменш ресурсно-витратних спеціальностей, зокрема управління та адміністрування – 21,5 %, освіта/педагогіка – 13,2 %, право – 7,8 %, соціальні та поведінкові науки – 5,4 %, культура і мистецтво – 2,7 %, гуманітарні науки – 2,4 %, публічне управління та адміністрування – 2,1 %, міжнародні відносини – 1,0 %, журналістика – 0,5 %. Домінування соціогуманітарних напрямів підготовки зумовлено також відносно легшим у порівнянні з природничо-технологічними напрямами отриманням диплому про вищу освіту як формальної перепустки в соціальні ліфти.

Підвищення конкурентоспроможності ЗВО гальмується відсутністю необхідних умов для діяльності висококваліфікованого академічного персоналу: низьким престижем праці, неконкурентоспроможною її оплатою; великим навчальним навантаженням; слабкою навчальною, дослідницькою,

інформаційною інфраструктурою закладу; обмеженою можливістю для професійного вдосконалення.

Низька престижність науково-педагогічної діяльності, неухильне зниження частки фінансування науки не мотивує українську молодь до зайняття наукоємною діяльністю. З 2010 р. до 2020 р. кількість аспірантів в Україні, незважаючи на збільшення тривалості їх підготовки, скоротилась на 23,9 % і становить 26 тис. осіб, що дуже мало за світовими мірками. Зменшилась чисельність прийнятих в аспірантуру. Загальна кількість докторантів у 2019 р. стала меншою, ніж 1 тис. Невисокий рівень заробітної плати, відсутність соціальних гарантій та можливостей реалізації особистісного потенціалу призводить до відтоку талановитої молоді з вітчизняних ЗВО і наукових установ.

Таким чином, оптимізація мережі вітчизняних ЗВО має відбуватися на засадах конкуренції, змагальності, селекції.

У кінцевому підсумку повинна продуктивно запрацювати модель взаємодії та розвитку українського суспільства та його сфери вищої освіти. Для прискорення такої взаємодії ***мають здійснюватися позитивні зміни вітчизняної вищої освіти внутрішньоінституційного характеру.***

Отже, серед першочергових завдань:

- продовжити реформування системи вітчизняної вищої освіти, всебічно (нормативно-процесуально, структурно і змістовно) наближати її до параметрів і вимог Європейського простору вищої освіти, Європейського дослідницького простору, інших лідерських освітньо-наукових просторів світу;
- розширити автономію конкурентоспроможних вітчизняних ЗВО;
- створити ефективну модель прогнозування освітніх і професійних кваліфікацій на ринку праці;
- посилити конкурсність вступу до ЗВО з метою відбору найкраще вмотивованих і підготовлених осіб, які здатні здобувати вищу освіту високої якості;

- перетворити українські ЗВО на ефективні осередки культивування загальнолюдських і європейських цінностей;
- поширити системи об'єктивного електронного моніторингу якості вищої освіти;
- з огляду на об'єктивність, валідність, вірогідність, зрозумілість, прозорість удосконалити показники рейтингового оцінювання ЗВО, посилити прогностичну функцію рейтингування;
- впровадити механізми ефективного розподіленого врядування в управлінні ЗВО, що має демократизувати їхні соціальні середовища, розкріпачити ініціативу суб'єктів діяльності та підвищити персональну відповідальність за результати роботи, сприяти розвитку особистісного потенціалу всіх учасників освітнього процесу, а відтак і системи вищої освіти в цілому.

1.2. Особливості змісту, планування та організації освітнього процесу у закладах вищої освіти

Освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Освітній процес об'єднує три складові: навчальний процес, науковий процес та виховний процес.

Освітній процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократизму, наступності та безперервності, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, інших громадських та релігійних організацій.

Мова навчання визначається статтею 48 Закону України «Про вищу освіту».

Освітній процес організовується з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного

оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін і розвитку в соціально-культурній сфері, в галузях техніки, технологій, системах управління та організації праці в умовах ринкової економіки.

Зміст освіти – це науково-обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних рівнів та ступенів вищої освіти.

Зміст освіти визначається *освітньо-професійною та освітньо-науковою програмами підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та ЗВО, і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах, а також при проведенні навчальних занять та інших видів навчальної, наукової та виховної діяльності.*

Освітня (освітньо-професійна чи освітньо-наукова) програма – система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти.

Структурно-логічна схема підготовки – це наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньої програми підготовки.

Зміст освіти складається з нормативної та вибіркової частин.

Нормативна частина змісту освіти визначається відповідним державним стандартом освіти.

Вибіркова частина змісту освіти визначається ЗВО.

Організація освітнього процесу базується на багаторівневій та багатоступеневій системі вищої освіти. Підготовка фахівців з вищою освітою

здійснюється за відповідними освітньо-професійними чи освітньо-науковими програмами на таких **рівнях вищої освіти**:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) програми, що є підставою для присудження відповідного **ступеня вищої освіти** (освітньо-кваліфіційного рівня):

- молодший бакалавр (молодший спеціаліст);
- бакалавр;
- магістр;
- доктор філософії;
- доктор наук.

Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення освітнього процесу у ЗВО

Організація освітнього процесу у ЗВО базується на Законі України «Про вищу освіту», «Про освіту», нормативно-розпорядчих актах Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України), стандартах вищої освіти, інших актах законодавства України з питань освітньої діяльності та внутрішніх нормативних документах.

Стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності.

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО.

Стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до освітньої програми:

- обсяг кредитів ECTS, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- перелік компетентностей випускника;
- нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання (освітньо-професійна програма, навчальний план);
- форми атестації здобувачів вищої системи;
- вимоги до наявної системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності).

Державні стандарти вищої освіти містять наступні складові:

- перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у закладах вищої освіти за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- вимоги до освітніх рівнів вищої освіти;
- вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти.

Галузеві стандарти вищої освіти включають складові:

- освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників закладів вищої освіти;
- освітньо-професійні програми підготовки;
- засоби діагностики якості вищої освіти.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) випускника закладу вищої освіти відображає мету вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих якостей, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників ЗВО затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики.

Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки визначає нормативний термін та нормативну частину змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, визначає вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти й професійної підготовки фахівця. **Нормативний термін навчання** за освітньо-професійною програмою підготовки встановлюється відповідно до визначеного рівня професійної діяльності.

Засоби діагностики якості вищої освіти (ЗД) визначають стандартизовані методики, призначені для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, а також її професійних, світоглядних та громадянських якостей. Засоби діагностики якості вищої освіти використовуються для визначення відповідності рівня якості вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти і затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки.

Варіативні частини освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників ЗВО, освітньо-професійних програм їх підготовки та засобів діагностики якості освіти визначають вимоги до професійної підготовки та змісту навчання фахівців за спеціальностями та спеціалізаціями з урахуванням особливостей суспільного поділу праці в Україні та мобільності системи освіти щодо задоволення потреб ринку праці. Зміст варіативних частин освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників ЗВО, освітньо-професійних програм засобів діагностики якості вищої освіти визначаються в межах структури та форми, встановленої МОН України.

Зміст навчання – структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття вищої освіти і певної кваліфікації. Зміст навчання визначається ОПП підготовки фахівців, а також навчальним планом, навчальними програмами дисциплін тощо.

Нормативна частина змісту навчання – це перелік обов’язкових навчальних дисциплін та видів практичної підготовки із зазначенням мінімального обсягу кредитів і годин, відведених на їх засвоєння. Дотримання переліку дисциплін та обсягів кредитів і годин, що складають нормативну частину змісту освіти, є обов’язковим.

Варіативна частина ОПП містить цикл дисциплін за вибором закладу освіти і цикл дисциплін вільного вибору студентів. Дисципліни за вибором закладу освіти визначаються особливостями регіональних потреб у фахівцях певної спеціальності та спеціалізації, певним досвідом підготовки фахівців у закладі освіти, особливостями наукових шкіл.

Дисципліни вільного вибору студентів вводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб особи, ефективного використання можливостей і традицій ЗВО та потреб регіону. Студенти обирають курси за вибором відповідно до навчального плану на принципах альтернативності, змагальності та академічної відповідальності.

Організація освітнього процесу здійснюється навчальними підрозділами ЗВО (навчальним відділом, факультетами, коледжами, кафедрами, тощо). Основними нормативними документами, що визначають організацію освітнього процесу за освітньою програмою (спеціальністю, напрямом підготовки) є навчальний план програми, навчальні програми дисциплін та положення про організацію освітнього процесу у ЗВО.

Навчальний план – це нормативний документ, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ECTS, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Навчальні плани для кожного рівня вищої освіти та спеціальності, за якою здійснюється

підготовка здобувачів вищої освіти, розробляються випусковими кафедрами на весь період реалізації відповідної освітньої програми і затверджуються вченою радою ЗВО. Рішення вченої ради ЗВО вводиться в дію наказом керівника закладу.

Нормативні навчальні дисципліни встановлюються стандартом вищої освіти. Дотримання їх назв та обсягів є обов'язковим для ЗВО.

Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається **робочий навчальний план**, який затверджується вченою радою ЗВО та наказом керівника закладу.

Графік освітнього процесу – це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає порядок і терміни проведення усіх видів навчальних занять у відповідності з навчальним планом. Графік навчального процесу формує декан на основі навчального плану і закріплення дисциплін за кафедрами. Його доцільно формувати відповідно до кадрових можливостей вузу і наявності навчальних аудиторій. Графік може корегуватися в залежності від зовнішніх факторів: зміни умов проходження практики, роботи інфраструктури ЗВО (заповнюваності бібліотек, достатності місць у гуртожитках) та ін. При цьому викладач повинен мати гнучкі форми викладання матеріалу з урахуванням забезпеченості навчальними і методичними посібниками, технічними засобами навчання, комп'ютерного забезпечення, можливості дистанційного навчання тощо.

Місце і значення навчальної дисципліни, її загальний зміст та вимоги до знань і вмінь визначається **навчальною програмою** дисципліни.

Програми навчальних дисциплін визначають їх місце і значення, інформаційний обсяг, вимоги до рівня сформованості знань і вмінь, перелік рекомендованих підручників, посібників, методичних і дидактичних матеріалів, науково-методичних комплексів тощо. Для кожної дисципліни навчального плану випусковими кафедрами розробляються навчальні програми дисциплін, які затверджуються на засіданні кафедри і вченої ради ЗВО. На основі програми навчальної дисципліни складається робоча навчальна програма.

Робоча програма навчальної дисципліни містить виклад конкретного змісту навчальної дисципліни, послідовність, організаційні форми її вивчення та їх обсяг, визначає форми та засоби поточного і підсумкового контролю.

Індивідуальний навчальний план здобувача вищої освіти – документ, за яким здійснюється навчання здобувачів вищої освіти, виходячи з вимог освітньо-професійних і освітньо-наукових програм відповідно до рівнів вищої освіти із максимальним урахуванням індивідуальних потреб, особистісних освітньо-професійних інтересів здобувачів вищої освіти щодо своєї фахової підготовки і вимог ринку праці.

Індивідуальний навчальний план складається на підставі робочого навчального плану і включає всі нормативні навчальні дисципліни та частину дисциплін вільного вибору. Індивідуальний навчальний план складається і затверджується в установленому порядку деканом факультету

Контроль за виконанням індивідуального навчального плану студента здійснюється деканатами. За відповідність рівня підготовки студента до вимог стандартів вищої освіти відповідає керівник навчального структурного підрозділу (факультету, кафедри тощо). За виконання індивідуального навчального плану відповідає студент.

Інші документи і форми навчально-методичного забезпечення освітнього процесу у ЗВО можуть визначати викладач та кафедра (група забезпечення освітньої програми), виходячи із необхідності максимально повного надання здобувачам освіти всієї інформації та матеріалів, необхідних для успішного вивчення дисципліни. Зокрема, це можуть бути підручники та навчальні посібники, а також авторські матеріали, розроблені викладачем:

- конспекти лекцій;
- методичні вказівки та рекомендації;
- індивідуальні завдання;
- збірники ситуаційних завдань (кейсів);
- приклади розв'язування типових задач чи виконання типових завдань;

- комп'ютерні презентації;
- ілюстративні матеріали;
- каталоги ресурсів тощо;

Викладач може надавати здобувачам освіти посилання на доступну для них наукову, навчальну та методичну літературу, а також на електронні ресурси та інші джерела інформації, у тому числі іноземні та міжнародні, які мають дозвіл власника авторських прав на вільне використання в освітньому процесі.

1.3. Нормативно-правове регулювання професійної діяльності наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників у ЗВО

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про вищу освіту» учасниками освітнього процесу у закладах вищої освіти є:

- 1) наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники;
- 2) здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у закладах вищої освіти;
- 3) фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах;
- 4) інші працівники закладів вищої освіти.

Також до освітнього процесу у ЗВО можуть залучатися роботодавці.

Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність.

Наукові працівники – це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання.

Основними посадами науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти є:

- 1) керівник (ректор, президент, начальник, директор);
- 2) заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 3) директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 4) декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 5) директор бібліотеки;
- 5) директор музею;
- 6) завідувач (начальник) кафедри, заступник начальника (завідувача) кафедри вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти;
- 7) професор;
- 8) доцент;
- 9) старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист;
- 10) науковий працівник бібліотеки;
- 10) науковий працівник музею;
- 11) завідувач аспірантури, докторантури.

Основними посадами педагогічних працівників закладів вищої освіти є:

- 1) викладач;
- 2) методист.

Посади педагогічних працівників можуть займати особи із ступенем магістра за відповідною спеціальністю. Педагогічні працівники призначаються на посаду та звільняються з посади керівником закладу вищої освіти. Педагогічні працівники кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами

атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються кваліфікаційні категорії, педагогічні звання.

Посади науково-педагогічних працівників можуть займати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра. Під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників – завідувачів (начальників) кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів укладенню трудового договору (контракту) передує конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою закладу вищої освіти.

Індивідуальний план роботи викладача є основним документом, який визначає види й обсяг роботи викладача на навчальний, звіт про повноту вчасність її виконання і є основою для формування рейтингу викладачів. **Робочий час викладача** визначається переліком й обсягом його навчальних, методичних, наукових та організаційних обов'язків у поточному навчальному році, відображених в індивідуальному плані, і становить при повному обсязі виконання обов'язків не більше 1548 год. на навчальний рік при середньотижневій тривалості 36 год. Індивідуальний план заповнюється персонально викладачем відповідно до затвердженого на засіданні кафедри обсягу роботи. Методична, наукова й організаційна роботи плануються відповідно до нормативів, визначених внутрішнім нормативним документом ЗВО щодо планування роботи наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників і має відповідати загальному плану діяльності кафедри, затвердженому наказом по ЗВО. Індивідуальний план і звіт про його виконання щорічно розглядається на засіданні кафедри і затверджується завідувачем. Індивідуальний план завідуючого кафедрою затверджується деканом факультету за підпорядкованістю. Зміни в індивідуальному плані викладача затверджуються завідувачем кафедрою. Завідувач кафедрою повинен систематично контролювати виконання викладачем індивідуального плану і заповнення журналу обліку роботи. За достовірність інформації, занесеної до індивідуального плану персональну відповідальність несуть викладач і

завідувач кафедру. В кінці навчального року, викладач має підвести підсумки, вказати причини невиконання або перевиконання індивідуального плану з кожного виду роботи викладача. У кінці навчального року на основі затвердженого завідувачем кафедри звіту формується відомість для рейтингового оцінювання роботи викладача у звітному навчальному році. До відомості заносяться всі фактично виконані роботи, здобуті досягнення або допущені порушення викладача протягом навчального року.

Робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час наукового працівника включає час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Робочий час педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків.

Обсяг навчальних занять, доручених для проведення конкретному викладачеві виражений в облікових (академічних) годинах, визначає навчальне навантаження викладача.

Види навчальних занять, що входять в обов'язковий обсяг навчального навантаження викладача відповідно до його посади, встановлюються кафедрою.

Мінімальний та максимальний обов'язковий обсяг навчального навантаження викладача в межах його робочого часу встановлюється з урахуванням виконання ним інших обов'язків (методичних, наукових, організаційних) у порядку передбаченому внутрішніми нормативними документами ЗВО.

У випадках виробничої необхідності викладач може бути залучений до проведення навчальних занять понад обов'язковий обсяг навчального навантаження, визначений індивідуальним робочим планом, в межах свого робочого часу. Додаткова кількість облікових годин встановлюється

кафедрою і не може перевищувати 0.25 мінімального обов'язкового обсягу навчального навантаження.

Зміни в обов'язковому навчальному навантаженні викладача вносяться в його індивідуальний робочий план.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом або графіком контрольних заходів та іншими видами робіт, передбаченими індивідуальним робочим планом викладача. Час виконання робіт, не передбачених розкладом або графіком контрольних заходів, визначається графіком навчального процесу в ЗВО, з урахуванням особливостей спеціальності та форм навчання.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте систему вищої освіти в Україні.
2. Опишіть особливості Болонського процесу та його роль для становлення системи вітчизняної вищої освіти.
3. Розкрийте сутність та зміст Національної рамки кваліфікацій. Охарактеризуйте рівні та ступені вищої освіти відповідно до НРК.
4. Охарактеризуйте складові сучасної системи забезпечення якості вищої освіти в Україні.
5. Назвіть проблеми та перспективи розвитку вищої освіти в Україні на сучасному етапі.
6. Дайте визначення понять «освітній процес» та «зміст освіти», розкрийте їх сутність.
7. Якими нормативними документами забезпечується освітній процес у ЗВО?
8. Які вимоги сьогодні ставляться до навчально-методичного забезпечення освітнього процесу у ЗВО? Охарактеризуйте його основні складові.
9. Дайте характеристику основним учасникам освітнього процесу у ЗВО.

10. Хто має право займати посади науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників у ЗВО?

11. Яке призначення індивідуального плану роботи викладача? Опишіть даний нормативний документ.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Рекомендована література

1. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 3-тє видання, виправлене. Київ: Академвидав, 2015. 304 с.
3. Козлова Г.М. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2014. 200 с.
4. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
5. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О.В. Малихін, І.Г. Павленко, О.О. Лаврентьєва, Г.І. Матукова. Київ: КНТ, 2014. 262 с.
6. Нагаєв В.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Х.: «Стильна типографія», 2019. 267 с.
7. Нагаєв В.М. Університетська освіта: навчальний посібник. Х. «Смугаста типографія», 2015. 214 с.
8. Резван О. Методика викладання у вищій школі. Харків, ХНАДУ: «Міськдрук», 2012. 152 с.
9. Стинська В.В. Методика викладання у вищій школі. Методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2016. 65 с.
10. Стражнікова І. Педагогіка вищої школи: *навчально-методичний посібник*. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 120 с.
11. Теорія і методика викладання в вищій школі. Конспект лекцій з навчальної дисципліни: навч. посіб. для підготовки докторів філософії очної форми навчання, які навчаються за спеціальністю 133 «Галузеве машинобудування» / уклад.: І. О. Казак. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 116 с.

2.1. Основні форми організації освітнього процесу у вищій школі

Організація ефективного навчання у ЗВО можлива тільки за наявності у викладача знань та вмілого використання різноманітних форм організації освітнього процесу.

Форма організації освітнього процесу – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності педагога та здобувачів. Форми організації процесу навчання розкривають через способи взаємодії педагога зі студентами під час розв'язання дидактичних завдань. Вони виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, відносинами. У них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання.

Форми організації навчання мають упорядкувати освітній процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей.

У педагогічному процесі найчастіше виокремлюють **чотири групи організаційних форм**: навчальні заняття; практична підготовка; самостійна робота; контрольні заходи.

До першої групи належать: лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра тощо. Ці організаційні форми навчання мають свої особливості. Їх урахування дає змогу оптимізувати процес навчання.

Основною формою організації освітнього процесу у ЗВО залишається лекція.

2.1.1. Методика підготовки та проведення лекцій

Лекція – це логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності та демонстрацією слайдів.

Лекція є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі. Вона покликана формувати в студентів основи знань певної наукової галузі, а також визначати напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять і самостійної роботи студентів з відповідної навчальної дисципліни. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Матеріал під час лекції подають науково, концентровано, логічно й аргументовано. У підготовці до заняття враховано зміст, структуру, добір прикладів та ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад та особливості студентів тощо.

Дидактичні цілі лекцій: повідомлення нових знань, систематизація й узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень.

Лекція – одна з найважчих форм роботи, оскільки лектор завжди виступає одночасно в декількох ролях:

- оратора, що переконує аудиторію;
- ученого, який розглядає явища, факти, закономірності, надає поштовх науковому мисленню студентів, їхньої самостійності та творчості;
- педагога, що добре знає свою аудиторію, володіє дієвою методикою викладання;
- психолога, який відчуває аудиторію в цілому й кожного студента зокрема та використовує знання людської психіки для реалізації головних завдань навчання й виховання.

Готуючись до лекції, лектор розробляє план, розраховує час, виділяє основні ідеї, приклади. Усі ці аспекти мають урахувувати фізіологічні особливості сприйняття студентами: початок сприйняття – 4-5 хвилин, оптимальна активність сприйняття – 20-30 хвилин, фаза зусиль – 10-15 хвилин, фаза втоми. Починати активізацію аудиторії потрібно у фазі зусиль. У той же час дуже важливо продумати початок і кінець лекції, чергувати роботу й

відпочинок, моменти підвищеної уваги й розслаблення. Весь процес ведення лекції вимагає від викладача доброзичливого ставлення до слухачів.

Методично лекція повинна відповідати таким основним вимогам: *бути на сучасному рівні розвитку науки, мати закінчений характер (висвітлювати певну тему), бути внутрішньо переконливою (аргументованою), викликати інтерес у студентів до науки, активізувати мислення студентів, містити добре продумані ілюстративні приклади, спрямовувати студентів на самостійну роботу, бути доступною, зрозумілою, чіткою й логічною.*

Лектор повинен урахувати рівень підготовки здобувачів освіти. Від лекції до лекції потрібно підвищувати науковий рівень викладання та спостерігати чи посилюється він для більшості студентів.

Особливість подачі матеріалу на лекції також залежить від специфіки навчальної дисципліни. Так, у суспільних і гуманітарних дисциплінах на лекціях переважає описовий характер, хоча не виключене використання при цьому кількісних даних (таблиць, діаграм та ін.). Цикл природничо-математичних, технічних і деяких інших дисциплін містить велику кількість математичних викладень, формул, прикладний аспект науки. Багато лекцій супроводжуються демонстрацією дослідів, особливо з фізики, хімії, показом натуральних об'єктів або наочних посібників, екранних проєкцій, презентацій, кінофрагментів, відео-фрагментів.

За своєю структурою лекції можуть відрізнятися одна від одної залежно від змісту й характеру матеріалу, що викладається, а також її типу й застосовуваних методів. Однак, відповідно до закономірностей організації пізнавальної діяльності тих, кого навчають, варто дотримуватися деяких загальноприйнятих етапів розгортання лекції. Так, загальний структурний каркас будь-якої лекції – формулювання теми, повідомлення плану і літератури, яку рекомендовано для самостійної роботи, а потім – чітке дотримання плану.

I етап – вступна частина, зазвичай це: оголошення теми та плану лекції (під запис студентами); формулювання мети та завдань лекції; стисла характеристика проблемного поля лекції та ступеню його розробленості; аналіз

списку першоджерел, навчальних джерел з теми (6-7 джерел), обсягу та змісту питань, що виносяться на самостійне опрацювання.

II етап – виклад матеріалу: послідовний і логічний виклад матеріалу; підтвердження основних положень прикладами; демонстраціями аудіо- та відеоматеріалів; наведення й обговорення зі студентами різних поглядів на основні вузлові питання лекції. Лектору варто звертати увагу на те, щоб не нав'язувати свої знання та своє розуміння питання, а спрямовувати і коректувати процес мислення студентів. Цінність лекції зростає, якщо її виклад породжує в свідомості студента асоціативні зв'язки, які виходять за межі змісту лекційного матеріалу. Виникнення асоціативного ряду продукує нові питання та проблеми, іноді досить несподівані як для викладача, так і для самого студента.

III етап – підбиття підсумків лекції: формування загального висновку; установка й завдання для самостійної та пошукової роботи; методичні поради, відповіді на запитання.

Підготовка лекції передбачає декілька важливих кроків:

1) відбір матеріалу з теми лекції. Викладач заздалегідь має визначити основні положення теми, що розглядається на лекції, з'ясувати обсяг матеріалу, який подається студентам під запис, урахувати підготовленість аудиторії;

2) оцінка технічних, матеріальних та інших ресурсів, які можуть бути застосовані на лекції;

3) підготовка аудіо-візуального ряду лекції: демонстрацій, ілюстрацій, презентацій, програмного забезпечення;

4) складання плану, тез, конспектів лекції. Щоб у наступному викладач не прив'язувався до тексту лекції варто сам конспект готувати у вигляді детального плану, підкріпленого основними тезами, прикладами, посиланнями. Існує практика складання конспекту лекцій на окремих картках, що дозволяє замінити чи додати необхідний матеріал. Крім матеріалу, викладеного у письмовій формі, існує експромт викладача, тобто ті факти, що згадуються за

аналогією у процесі викладення основного матеріалу. Звідси висновок: викладач повинен знати більше, ніж планує викласти за планом чи програмою;

5) підготовка необхідного обладнання: карток-завдань, міні-конспектів для студентів тощо;

б) забезпечення організаційних умов для проведення лекції: облаштування робочих місць викладача та студентів, визначення часових рамок на виклад того чи іншого питання. Навчальний матеріал однієї лекції як правило структурується на 2 академічні години (одна пара) з логічним її завершенням.

Підготовка оратора до лекційного виступу включає такі етапи:

1 – визначення типу виступу, який може бути: інформаційний (дає конкретний опис, виявлену закономірність, пропонує визначені результати); пропагандистський (необхідно переконати аудиторію, надихнути, залучити до участі тощо); комбінаційний;

2 – вибір стилю виступу, який може бути: *науковим* (характеризується обґрунтованою аргументацією й академічністю); *діловим* (використовується серед підприємців, практиків); *співбесідою* (довірча розмова куратора з аудиторією);

3 – визначення варіантів промови: а) зачитувати з конспекту; б) відтворювати по пам'яті; в) викладати вільно або імпровізувати. У залежності від типу і способу підготовки вибирається індивідуальний варіант читання лекції;

4 – визначення чіткої композиційної побудови лекції (вступ, основна частина, закінчення).

При підготовці до лекційного виступу варто враховувати психологічну складову засвоєння інформації студентами в залежності від форми подання інформаційного матеріалу. Наприклад, якщо студенти сприймають наочний матеріал – працює зорова пам'ять, сприймають інформацію на слух – слухова пам'ять, вступають у полеміку – починають міркувати. Багатьма дослідженнями визначено, що для підвищення ефективності сприйняття

інформації лектору необхідно використовувати комплексний підхід. Психологи відмічають: існує три типи запам'ятовування студентами навчального матеріалу: 1 – безпосередній відбиток сенсорної (почуттєвої) інформації, 2 – короткочасне і 3 – довгострокове запам'ятовування.

Викладач-лектор повинен вчитися полемізувати. Необхідність ведення дискусій виникає внаслідок незгоди в оцінках і думках за тими чи іншими питаннями. Викладачу необхідно зважити на те, що студенти інколи прагнуть спростувати те, що доводить лектор. Для цього необхідно вміти аргументовано довести істину.

Класифікація лекцій. Нині викладачеві, на якого покладені обов'язки читання лекцій, треба знати про ті види лекцій, що їх прийнято виділяти у сучасній методичній науці. З уваги на співіснування випробуваних і новітніх форм організації освітнього процесу, умовно можна поділити види лекцій на дві великі групи: традиційні й нетрадиційні.

Розпочнемо із традиційних видів лекції.

Вступна лекція є початковим етапом опрацювання нової дисципліни навчального плану. Така лекція готує студентів до творчого вирішення навчально-пізнавальних завдань. Вона визначає подальше ставлення, інтерес слухачів до предмета вивчення, активізує їхню розумову діяльність. Усе це є передумовою успішного виконання всіх подальших завдань навчання. Вступна лекція висуває й обґрунтовує основні методологічні позиції, визначає предмет і метод науки, яку вивчають, зв'язок теоретичного матеріалу зі суспільною практикою, особистим досвідом студентів і їх майбутньою спеціальністю.

Для вступної лекції відбирають навчальний матеріал, який передбачає первинне ознайомлення з темами розділу, що вивчатимуться на наступних заняттях. Головне її завдання визначається необхідністю викликати інтерес до навчального матеріалу теми, розкрити існуючі взаємозв'язки між іншими темами та пояснити наявну системність у знаннях. Вступна лекція ознайомлює студентів з метою і призначенням курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін.

Далі подається короткий огляд курсу (віхи розвитку цієї науки, імена відомих учених). У такій лекції визначаються наукові проблеми, висуваються гіпотези, обґрунтовуються перспективи розвитку науки та її внеску в практику. У вступній лекції важливо пов'язати теоретичний матеріал із практикою майбутньої роботи фахівців.

Відтак доцільно розповісти про загальну методика роботи над курсом, охарактеризувати підручники і навчальні посібники за напрямом, ознайомити слухачів з обов'язковим списком літератури, розповісти про екзаменаційні (залікові) вимоги.

Такий вступ до дисципліни допомагає студентам отримати загальне уявлення про предмет, орієнтує їх на систематичну роботу над конспектами і літературою, ознайомлює з методикою роботи над курсом.

Та основне у лекції такого виду – зацікавити студентів змістом навчальної дисципліни, сформувати у них інтерес до неї. Виклад вступної лекції вимагає від викладача значного емоційного піднесення, натхнення, образності. Важливо захопити студентів, слухачів не лише змістом навчального матеріалу, а й викликати інтерес до себе як до викладача, особистості.

Ознайомча лекція. Увага концентрується на питаннях, пов'язаних із метою та завданнями курсу, взаємозв'язках науки і навчальної дисципліни. Відбувається постановка наукової проблеми, прогноз розвитку науки, її зв'язок із практикою. Викладач розповідає про видатних діячів, які зробили суттєвий внесок у розвиток цієї науки. Якщо є така можливість, розповідає про наукові здобутки членів кафедри, про напрями наукової діяльності кафедри та перспективи подальшого розвитку, за наявності – про наукові школи, що функціонують при кафедрі чи навчальному закладі. Така діяльність є дуже важливою, тому що, з одного боку, виховує гордість за свій навчальний заклад, з іншого – дозволяє студентам (курсантам), слухачам зорієнтуватися у власному виборі науково-дослідної роботи.

Настановча лекція проводиться перед семінарами, конференціями, проходженнями різних видів практик тощо. Основне її призначення

визначається необхідністю окреслити коло питань, проблем, які необхідно опрацювати, висвітлити на наступних заняттях. Тут можна пояснювати й обґрунтовувати загальний план, структуру проведення певної навчальної роботи, встановлювати систему окремих завдань (теоретичних, практичних), що необхідно виконати, і зробити відповідні висновки.

Інструктивна лекція. Доцільна для слухачів-початківців, які ще не обізнані в питаннях організації пізнавальної діяльності під час аудиторних занять і самопідготовки, не мають навиків конспектування, роботи в бібліотеці тощо. Вона також готує студентів (курсантів) до творчого вирішення навчально-пізнавальних завдань. Особливого значення цей різновид вступної лекції набуває тоді, коли з цієї навчальної дисципліни передбачено написання курсової роботи. На такій лекції доводяться вимоги кафедри до курсової роботи, поради щодо вибору теми, етапів збору матеріалів, написання, підготовки до захисту і самого захисту роботи. Можна подавати стислий аналіз наукової й навчально-методичної літератури, яка рекомендується для опрацювання. Уточнюються терміни і форми звітності. Все це передує подальшій індивідуальній роботі.

Тематична (інформаційна) лекція – найпоширеніший вид лекції для вищої школи. Така лекція орієнтована на виклад і пояснення студентам, слухачам наукової інформації, яку потрібно осмислити і запам'ятати. У ній всебічно й системно розкривається програмний матеріал, виділяються провідні аспекти вивчення кожної наукової проблеми, виявляються взаємозв'язки між окремими частинами лекційного курсу.

Основною метою такої лекції є розкриття та пояснення конкретної теми, яка містить велику за обсягом і складну за змістом навчальну інформацію. Зміст такої лекції може визначатись на основі окремого предмета або на міжпредметній основі. Її ще називають комплексною лекцією із використанням навчального матеріалу декількох предметів спорідненого циклу.

Завершальна (підсумкова) лекція закінчує лекційний курс, систематизує одержані знання, підводить підсумки прочитаного курсу. Головне завдання

такої лекції полягає в тому, щоби дати можливість студентам усвідомити науковий, методологічний стрижень розвитку системи наук, взаємозв'язок між ними, окреслити перспективи подальшого становлення науки того чи іншого напрямку.

Така лекція проводиться після вивчення розділу або теми для закріплення отриманих слухачами знань. При цьому лектор виділяє вузлові питання, широко використовує узагальнювальні таблиці, схеми, алгоритми, що дозволяють включити засвоєні знання, уміння і навички в нові зв'язки і залежності, переводячи їх на вищі рівні засвоєння, допомагаючи тим самим застосовувати отримані знання, вміння і навички в нестандартних і пошуково-творчих ситуаціях.

Оглядова лекція передбачає системний аналіз центральних наукових проблем курсу, що пов'язані з практичним досвідом слухачів, їхньою подальшою професійною діяльністю. Як правило, оглядові лекції читають на випускних курсах. Вони передбачають подачу навчальної інформації для поглиблення одержаних знань, формування із них певної системи. Така лекція проводиться також у кінці вивчення декількох споріднених загальною ідеєю тем і є узагальнювальною.

Оглядова лекція може бути призначена і для загального ознайомлення з певним навчальним матеріалом, який відповідно до програми не планується для поглибленого вивчення. Такі лекції створюють необхідні передумови для активізації самостійної роботи слухачів, поглиблення отриманих знань.

Оглядова лекція – це, як правило, систематизація знань на вищому рівні. Психологія навчання доводить, що матеріал, викладений системно, краще запам'ятовується, допускає формування більшої кількості асоціативних зв'язків. В оглядовій лекції можуть розглянутися також особливо складні питання екзаменаційних білетів.

У зв'язку із розвитком дидактичної науки триває пошук шляхів урізноманітнення традиційних лекцій через нестандартні форми їх проведення. Найбільш поширені види нетрадиційних лекцій представлено нижче.

Міні-лекція – це лекція, яку викладач може проводити на початку кожної пари впродовж десяти хвилин на одне з питань теми, що вивчається. Мета такої лекції – сконцентрувати увагу студентів на найбільш проблемному (або суперечливому, найменш дослідженому) питанні.

Проблемна лекція – це апробація багатоваріантних підходів до вирішення представленої проблеми. Вона активізує особистий пошук студентів (курсантів), творчу та дослідницьку діяльність. На перших етапах у групах із високим рівнем пізнавальної діяльності викладач може побудувати лекцію так, що сам формує проблему і на очах у групи демонструє можливі шляхи її вирішення. Надалі можна переходити до частково-пошукових методів, а саме: лектор створює проблемну ситуацію і спонукає студентів до пошуку рішення. Саме так організовується такий вид проблемної лекції, як **лекція-брейнстормінг («мозкова атака»)**. Використовуючи те, що на лекціях, як правило, є декілька груп, створюються команди, які за певний час повинні надати свій варіант вирішення проблеми. Викладач стежить не тільки за правильністю відповіді, а й за аргументацією, а в разі необхідності – сам дає розгорнутий коментар, який фіксується у робочих зошитах слухачів.

Піком проблемного навчання стає використання евристичних методів, тобто викладач, готуючись до лекції, підбирає й komponує навчальний матеріал так, щоби студенти самостійно виокремили з нього проблему і на семінарському занятті продемонстрували власні варіанти її вирішення.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками має на меті стимулювання студентів (курсантів) до постійного контролю пропонованої інформації (пошук помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). Є два варіанти проведення такої лекції. Перший: на початку проведення лекції викладач попереджає слухачів про можливі помилки чи неточності, які він свідомо зробить під час викладу лекційного матеріалу. Завдання студентів – такі помилки знайти. Підбираються найбільш типові помилки, які зазвичай не явно помітні, а начебто завуальовані. Завдання студентів полягає в тому, щоби під час лекції відзначати помилки, фіксувати їх

на полях і назвати в кінці. На розбір помилок відводиться 10-15 хвилин. Правильні відповіді озвучують і студенти, і викладач.

Другий: викладач проводить лекцію, а в кінці вказує студентам про свідомо допущені ним певні помилки. Завдання для студентів у такому випадку – знайти ці помилки, вказати на них і знайти правильне їх вирішення до наступного семінарського чи практичного заняття. Така лекція одночасно виконує стимулювальну, контрольну та діагностичну функцію, допомагаючи діагностувати труднощі засвоєння попереднього матеріалу.

Лекція-конференція проводиться за схемою наукових конференцій. Складається із заздалегідь поставленої проблеми і системи доповідей (до 10 хвилин) із кожного питання, що висвітлює проблему. Виступ готується як логічно завершений текст, який є результатом самостійної роботи студента. Функція викладача полягає у керуванні підготовкою таких доповідей до лекції. Під час лекції викладач може дещо узагальнити матеріал, допомогти «лекторові-початківцю» серед студентів, якщо йому не зовсім вдається відповісти на запитання аудиторії. Такий вид лекцій, з одного боку, значно підвищує роль самопідготовки, з іншого – дозволяє виявляти резерви науково-педагогічних кадрів.

Лекція-прес-конференція. На початку заняття слухачі ставлять лекторові запитання у письмовій формі, які лектор упродовж декількох хвилин аналізує і дає змістовні відповіді, сформовані у зв'язний текст. За достатньо високого рівня підготовленості аудиторії висвітлення питань може відбуватися за участю найсильніших студентів, які сідають поруч із викладачем.

Таку лекцію можна проводити:

- на початку теми з метою виявити потреби, коло інтересів групи чи потоку, її установки, можливості;
- в середині, коли вона спрямована на залучення студентів до вузлових моментів курсу та систематизацію знань;
- в кінці – для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту матеріалу.

Лекція-бесіда, або діалог із аудиторією, – найпростіша форма активного залучення студентів до освітнього процесу. Бесіда як метод навчання відома з часів Сократа; вона передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією. Її перевага полягає у тому, що вона дозволяє прикути увагу слухачів до найбільш важливих питань з теми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу. Участь слухачів у лекції можна забезпечити різними прийомами.

Крім запитань студентів, вона допускає виклад ними своєї точки зору з того чи іншого питання. На такій зустрічі лектор і сам повинен ставити запитання слухачам, щоби почути їхні висловлювання, обґрунтування, позиції. Так створюється ґрунт для обміну думками, для бесіди. Методична специфіка лекції-бесіди в тому, що лектор виконує і роль інформатора, і роль співрозмовника, який вміло керує діалогом через систему зустрічних запитань.

Лекція-бесіда може перетворитися в *лекцію-диспут* і природним шляхом, і в результаті запланованих дій лектора. Тут одна з функцій лектора – короткий виступ на початку зустрічі, за яким іде не просто розмова-діалог зі слухачами, а полемічна бесіда. Функції лектора передбачають таку постановку запитань, що призводить до зіткнення думок і, відповідно, до пошуку аргументів, поглибленого аналізу навчальних проблем. У цьому випадку методична майстерність лектора передбачає не лише вміння читати лекцію-монолог, відповідати на запитання, вести бесіду, а й навички організації суперечки і вмілого керування ним. Тему дискусії потрібно обирати і розробляти попередньо. Але однієї потенційної дискусійності недостатньо. Тема повинна давати змогу учасникам дискусії досягнути кінцевий результат – знайти істину [7].

Різновидом лекції-дискусії може бути *лекція з розбором конкретних ситуацій*, оскільки для обговорення викладач ставить не питання, а наводить конкретну ситуацію. Ця ситуація представляється усно або у фрагменті відеозапису і містить достатню інформацію для оцінки явища і його обговорення. Викладач намагається розв'язати дискусію. Іноді обговорення мікроситуації використовується як своєрідний пролог до наступної частини

лекції. Це необхідно для того, щоб зосередити увагу аудиторії на окремих проблемах, підготувати до творчого сприймання матеріалу. Як правило, ситуація добирається доволі гостра (як правило, пов'язана з майбутньою професійною діяльністю студентів). Але потрібно пам'ятати, що на обговорення не повинно витрачатися багато часу; не можна також допускати, щоб дискусія відхилялась від теми. Треба пам'ятати, що основним змістом заняття є лекційний матеріал.

Відеолекція (або лекція-візуалізація) виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Психолого-педагогічні дослідження показують, що наочність не тільки сприяє успішному сприйняттю і запам'ятовуванню навчального матеріалу, але і дозволяє проникнути глибше в суть пізнаваних явищ. Це відбувається через роботу обох півкуль, а не лівої, логічної, що звично працює під час засвоєння точних наук. Права півкуля, відповідальна за образно-емоційне сприйняття пропонованої інформації, розпочинає активно працювати саме за її візуалізації.

Лекція-візуалізація – усна інформація, перетворена у візуальну форму. Відеоряд, будучи сприйнятим і усвідомленим, зможе слугувати опорою адекватних думок і практичних дій. Викладач повинен виконати такі демонстраційні матеріали, такі форми наочності, які не тільки доповнюють словесну інформацію, але й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції полягає в реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для пред'явлення студентам через фільми, короткі навчальні відео, презентації, слайди тощо. Читання такої лекції – зведене, розгорнуте коментування підготовлених візуальних матеріалів, які повинні:

- забезпечити систематизацію наявних знань;
- забезпечити засвоєння нової інформації;
- забезпечити створення і розв'язання проблемних ситуацій;
- демонструвати різні способи візуалізації.

Інтерактивна лекція можлива за допомогою як звичайних вербальних, так і технічних засобів навчання у спеціально обладнаних аудиторіях. Якщо лектор іде традиційним шляхом, то це дещо нагадує лекцію-бесіду з тією різницею, що максимальне навантаження під час відповіді на запитання спрямоване на самих студентів. Лише у тому випадку, коли ніхто в аудиторії не зможе дати правильну відповідь, викладач роз'яснює сам. Узагалі під час підготовки і проведення інтерактивних лекцій бажано заздалегідь роздати необхідний дидактичний матеріал, методичні рекомендації з вивчення теми, щоб аудиторія, готуючись до цього заняття, виписала у зошити визначення, найбільш важливу інформацію. А лектор з'ясовує, наскільки зрозуміло те, що опрацьовували самостійно, і коментує найбільш складні аспекти.

Позитивні аспекти інтерактивної лекції очевидні. По-перше, долається перша вада, за яку критикують лекції: студент припиняє бути пасивним об'єктом навчання, а готується не тільки до семінарських і практичних занять, а й до лекції, на якій, до слова, дозволяється виставляти оцінки. По-друге, вдається здійснювати диференційований підхід, діагностуючи рівень обізнаності у темі слухачів. По-третє, з'являється час на детальний розгляд найбільш складних моментів лекції, оскільки не потрібно диктувати основні положення і визначення, бо вони вже зафіксовані в конспектах.

Популярною також є і **бінарна лекція**, яку читають два лектори одночасно. Тут моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома фахівцями. Наприклад, представниками двох різних наукових шкіл, теоретиком і практиком, прихильником і противником тієї чи іншої концепції тощо.

У такому випадку рівень уваги аудиторії значно підвищується, мислення активізується. Від лекторів вимагається відмінна співпраця, вміння взаємно доповнювати один одного, імпровізувати. Важлива і попередня домовленість про розподіл функцій і фактичного матеріалу.

Окрім того, цей різновид лекції є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу в діалозі двох викладачів. Для цього необхідно, щоб:

- діалог викладачів демонстрував культуру дискусії, спільного вирішення проблеми;
- втягував в обговорення студентів, спонукав їх задавати питання, висловлювати свою точку зору.

Переваги такої лекції:

- актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння діалогу та участі в ньому;
- створюється проблемна ситуація, розгортаються системи доказів тощо;
- наявність двох джерел змушує порівнювати різні точки зору, робити вибір, приєднуватися до тієї чи іншої з них, формувати свою;
- виробляється наочне уявлення про культуру дискусії, способи ведення діалогу спільного пошуку і прийняття рішень;
- виявляється професіоналізм педагога, розкриваючи яскравіше і глибше його особу.

Практика викладання у ЗВО свідчить про необхідність *оцінки якості проведення лекцій*. По-перше, викладачеві варто з'ясувати чинники активізації уваги слухачів, ефективності лекційного заняття. По-друге, оцінка лекції є добрим методом професійного самовдосконалення, як самого лектора, так і його колег. По-третє, лекція підлягає оцінці під час відвідування її іншими викладачами ЗВО. Серед найбільш поширених серед науковців критеріїв, які сьогодні висуваються до оцінювання лекцій, варто відмітити: за змістом лекції, методикою її читання, способами керівництва роботою студентів, особистістю лектора, результатами лекції тощо. У освітньому процесі ЗВО якість лекції є одним з важливих показників професіоналізму викладача, його наукового та педагогічного потенціалу.

Таким чином, поняття «лекції» має подвійний зміст: лекція як вид навчальних занять, форма організації освітнього процесу у ЗВО, у ході якої в усній формі викладачем викладається предмет, і лекція як спосіб, метод подачі

навчального матеріалу шляхом логічно стрункого, систематично послідовного та ясного викладу.

Сьогодні роль лекції зовсім не знижується, а навіть зростає, але зростають і вимоги до неї. Вона повинна стати більш гнучкою, диференційованою, багатофункціональною, повніше виконувати всі провідні функції навчання студентів, орієнтуватися на їх запити, відповідні сучасні технології навчання.

2.1.2. Методика проведення семінарських занять

Семінарське заняття – форма організації освітнього процесу, у ході якої викладач організовує дискусію за попередньо визначеними темами. До заняття студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені виступи, активність студентів у дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію. Підсумкові бали за кожне семінарське заняття вносяться у журнал викладача.

Семінарські заняття покликані забезпечити розвиток творчого професійного мислення, пізнавальної мотивації студентів і професійного використання ними знань у навчальних умовах. Професійне використання знань – це вільне володіння мовою відповідної науки, наукова точність оперування формулюваннями, поняттями, визначеннями. Студенти повинні навчитися виступати в ролі доповідачів і опонентів, володіти вміннями й навичками постановки та вирішення інтелектуальних проблем і завдань, доказу та спростування, відстоювання своєї точки зору, демонстрації досягнутого рівня теоретичної підготовки. Інші часткові цілі й завдання, які ставить викладач у ході проведення семінарських занять, – повторення й закріплення знань, контроль, – повинні бути підпорядковані цій головній меті.

Важливе значення має також підготовка до семінарського заняття. Підготовка до семінару активізує роботу студента із книгою, вимагає звертання до літератури, учить міркувати в процесі підготовки до семінару закріплюються

й уточнюються вже відомі й освоюються нові категорії, відбувається розвиток його комунікативних здібностей. Зіштовхуючись у ході підготовки з недостатньо зрозумілими моментами теми, студенти знаходять відповіді самостійно або фіксують свої питання для постановки й з'ясування їх на самому семінарі.

При розробленні змісту і методики проведення семінарських занять важливе місце займає питання про взаємозв'язок між семінаром і лекцією, семінаром і самостійною роботою студентів, про характер і способи такого взаємозв'язку. Семінар не повинен повторювати лекцію, і, разом з тим, його керівникові необхідно зберегти зв'язок принципів положень лекції зі змістом семінарського заняття. Семінару, як правило, передуює лекція з тієї ж теми, але на старших курсах доцільніше за темами семінарських занять лекції не планувати. Це надає студентам більше свободи і самостійності, а також економить лекційний час.

Для підготовки до семінарського заняття викладач має:

- уточнити вимоги робочої програми дисципліни щодо до теми семінарського заняття;
- визначити цілі і завдання семінару, підібрати та систематизувати навчальний та інформаційний матеріал до семінару;
- глибоко опанувати проблематикою з теми семінарського заняття;
- розробити план семінару;
- підготувати декілька різних варіантів рішення основних проблем семінару;
- розробити рекомендації студентам щодо організації самостійної роботи з підготовки до семінарського заняття (вивчення літератури, підготовка індивідуальних і групових доповідей, виступ з окремих питань тощо);
- підготувати розгорнутий план-конспект проведення семінару.

На семінарські заняття варто виносити ключові теми програми навчальної дисципліни, засвоєння яких визначає якість професійної підготовки; питання особливо необхідні для практики, найбільш важкі для розуміння та засвоєння,

проблемні питання, тобто питання, які мають неоднозначні вирішення, або ті, які можливо вирішити лише в процесі співробітництва.

Сьогодні існує велика кількість способів та методик проведення семінарських занять. З поміж усього переліку варто відмітити семінар-дискусію, який є універсальною формою освітнього процесу з більшості навчальних дисциплін.

Семінар-дискусія – різновид семінарського заняття, який організовується як процес діалогового спілкування студентів, у ході якого відбувається формування досвіду спільної участі в обговоренні та вирішенні теоретичних проблем і теоретико-практичного мислення майбутнього фахівця.

Особливістю семінару-дискусії є можливість рівноправної й активної участі кожного студента в обговоренні теоретичних позицій та пропонуваніх рішень, в оцінюванні їхньої правильності й обґрунтованості. Тут важливим психологічним фактором виступає спілкування між однаково інформованими партнерами-студентами, товаришами; на відміну від спілкування з більш інформованим партнером-викладачем. Це розвиває інтелектуальні можливості студентів, різко знижує бар'єри спілкування, підвищує його продуктивність.

На семінарі-дискусії, який являється моделлю предметних і соціальних відносин членів наукового колективу, студент має навчитися чітко й коротко виражати свої думки в доповідях і виступах, активно відстоювати свою точку зору, аргументовано заперечувати, спростовувати помилкову позицію однокурсника. На семінарі-дискусії в діалозі добре засвоюється нова інформація, чітко проявляються переконання студента.

Організовуючи й керуючи дискусією викладачеві необхідно мати на увазі великий вплив на учасників усної дискусії психологічного, емоційного фактора. Під впливом цього фактора обговорення проблеми може легко перетворитися у взаємні обвинувачення учасників дискусії. Природно, що такі дискусійні моменти, коли почуття беруть гору над раціональними доводами й логікою доказу, не можуть наблизити до істини, довести до правильного й прийняттого рішення спірного питання. Тому успішність семінару-дискусії багато в чому

залежить від уміння викладача організувати дискусію й умінь студентів дискутувати. Цим умінням необхідно навчати, поступово виховувати культуру спілкування та взаємодії. Необхідною умовою розгортання продуктивної дискусії є особисті знання, які здобуваються студентами на лекціях та у процесі підготовки до семінарського заняття.

Як правило, на семінарі-дискусії студенти обговорюють уже вирішені в науці проблеми. Це полегшує завдання викладача, що організує дискусію, хоча не завжди, оскільки обговорення може проводитись в контексті сучасних або майбутніх проблем науки, техніки та соціальної практики, а студенти можуть виявити знання, якими іноді не володіє викладач. У кожному випадку викладач повинен так керувати дискусією, щоб студенти практично засвоїли теоретичний матеріал, щоб були досягнуті цілі семінарського заняття.

По закінченню семінару-дискусії викладач, як правило, робить загальні висновки, підводить підсумки заняття, оцінює внесок кожного у вирішення проблеми семінару. Продуктивним результатом роботи під час семінару-дискусії є вирішення обговорюваних питань, розвиток професійних компетентностей здобувачів освіти.

Семінар-дослідження – це різновид семінарського заняття, участі у якому передуює велика індивідуальна робота студента під керівництвом викладача. При підготовці до семінару-дослідження студент складає бібліографію з теми, вивчає результати теоретичних досліджень та готує доповідь. Результати обговорюються на семінарі або конференції з наочним показом матеріалу, що отримано (схеми, таблиці, графіки тощо). Частково отриманий матеріал може бути включений у курсову чи кваліфікаційну роботу.

Проблемний семінар – це семінарське заняття для проведення якого підбираються проблемні питання та активізуючі ситуації. Такий семінар можливий тільки після проходження відповідної теми. Рекомендується включати до семінару запитання для інтелектуальної розминки, це може бути дискусійна стаття, по якій ставляться проблемні питання. До проблемного

семінару вивчається література різних дослідницьких шкіл. Проводиться обговорення проблем за такою схемою:

- постановка навчальної проблеми;
- побудова проблемної задачі;
- «мозковий штурм» і вирішення проблеми;
- обговорення і перевірка рішення.

Пошук і рішення проблеми проходить через певні етапи:

- генерування можливих гіпотез, заснованих на допущеннях і вже відомих фактах;
- аналіз гіпотез (аналіз можливих помилок, прогноз наслідків кожної гіпотези);
- обґрунтування і вибір робочої гіпотези;
- опрацювання робочої гіпотези щодо вирішення проблеми.

Науковий семінар – різновид семінарського заняття, яке проводиться з магістрантами з тематики їхніх наукових досліджень. До участі в таких семінарах, крім магістрантів та наукових керівників, запрошують й інших викладачів кафедри та студентів старших курсів. Готуючись до наукового семінару студент під керівництвом свого наукового керівника має підготувати доповідь та відповідний ілюстративний матеріал.

Підготовка доповіді включає кілька етапів і передбачає тривалу самостійну роботу студента й надання необхідної консультації з боку наукового керівника. На першому етапі студент намічає конкретні цілі роботи та формулює тему доповіді. На другому етапі – складається план роботи, встановлюється її обсяг, корегується, якщо необхідно, попереднє формулювання теми, визначається логіка розкриття теми, розробляється зміст, та необхідні ілюстрації. На наступному етапі матеріал систематизується, уточнюються композиція, висновки й узагальнення, пишеться текст та готується ілюстративний матеріал.

Наукові семінари є гарною школою публічних виступів магістрантів, навчають їх вмінню чітко й стисло викладати результати своїх досліджень,

обґрунтовано відповідати на запитання, відстоювати свою точку зору. Наукові семінари також сприяють розширенню наукового кругозору магістрантів, є запорукою успішного захисту кваліфікаційної роботи.

Вебінар. У зв'язку із зростаючою популярністю та затребуваністю дистанційного навчання все більшого поширення набувають семінари, що проводяться у режимі онлайн – вебінари.

Слово вебінар утворено від двох слів – «веб» та «семінар». Веб (англ. Web – мережа, павутина) – загальноприйняте позначення приналежності до комп'ютерної мережі. Семінар – інтерактивне навчальне заняття, в ході якого слухачі виступають з доповідями, ставлять запитання, беруть участь в обговоренні, дискутують. Виходячи з цього, вебінар означає «семінар, що проходить в комп'ютерній мережі».

Вебінар як особлива форма навчання з'явився в кінці 1990-х рр., коли в мережі Інтернет стали масово використовуватися надійні системи конференц-зв'язку.

Мережевий характер навчання, що дозволяє вести заняття дистанційно – це головний плюс вебінару, порівняно з традиційним семінаром, що вимагає фізичної присутності всіх його учасників в одній аудиторії. Разом з тим, таке заняття максимально наближене до безпосередньої взаємодії, оскільки дозволяє викладачеві вести з учнями діалог в режимі реального часу. В сукупності це забезпечує порівняно невисоку собівартість організації занять-вебінарів за наявності необхідних технічних умов і зростання популярності вебінарів як ефективної форми організації освітнього процесу.

Отже, **вебінар** – це інтерактивне мережеве навчальне заняття, що проводиться викладачем дистанційно з використанням різноманітних програмних засобів та мережевих ресурсів, що забезпечують високу інформаційну насиченість і активність здобувачів освіти в режимі реального часу.

Як правило, на вебінарі комунікації проходять за наступною схемою: викладач, перебуваючи перед комп'ютером і використовуючи мікрофон і веб-

камеру, спілкується з аудиторією. Також він може демонструвати таблиці, графіки, малюнки і презентації в цифровому форматі. Учасники слухають викладача, спілкуються та взаємодіють зі всіма суб'єктами освітнього процесу як в режимі онлайн, так і в режимі чату. Після завершення всім учасникам вебінару, як правило, розсилається його запис.

Переваги вебінару:

1. Висока ступінь інтерактивності – слухачі залучені в процес навчання, задають питання для пояснення незрозумілих моментів, на які відразу ж отримують відповіді.

2. На відміну від звичайного семінару, слухачі вебінару по його закінченні отримують запис, який пізніше можна використовувати при закріпленні матеріалу. Запис вебінару видається навіть тим, хто не встиг до нього підключитися.

3. Значна економія часу. Учасникам і викладачу не треба витратити час на дорогу до місця проведення семінару. До всього іншого вони можуть знаходитися в різних містах, або навіть країнах. Бути присутнім на вебінарі можна, знаходячись у зручному для вас місці.

4. Вебінар – це відмінний спосіб інтерактивного навчання у режимі онлайн, що дозволяє залучити максимальну кількість учасників завдяки простому та зручному доступу до підключення.

На сьогоднішній день вебінари – це один з найбільш прогресивних та ефективних засобів дистанційного навчання, до якого вдаються заклади освіти в умовах карантинного режиму чи інших катаклізмів.

Підвищенню якості проведення семінарських занять сприяє дотримання викладачем певних критеріїв його оцінювання:

- ступінь реалізації плану семінарського заняття (повна, часткова);
- ступінь повноти й детальності розглядання основних питань у ході заняття;
- ступінь реалізації вмінь студентів міркувати, дискутувати, переконувати, відстоювати свої погляди;

- інформаційно-пізнавальна цінність заняття;
- виховний вплив семінарського заняття;
- інтерактивна спрямованість семінарського заняття.

2.1.3. Методика підготовки і проведення практичних та лабораторних занять у ЗВО

Практичні та лабораторні заняття є складовою частиною навчальних курсів, мають тісний зв'язок з лекційним матеріалом. Вони, зазвичай, проводяться за лекціями й тим самим наповнюють теоретичний курс практичним змістом.

Практичне заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань.

На практичних заняттях розв'язуються завдання, виконуються розрахункові, графічні, розрахунково-графічні роботи, вирішуються виробничі ситуації професійної спрямованості тощо. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

Цільове призначення практичних занять полягає у поглибленні й закріпленні знань, набутих на лекціях або за допомогою підручників, формуванні вмінь і навичок застосування знань, виконання певних дій та операцій. В окремих випадках на практичних заняттях викладачами повідомляються додаткові знання.

Практичне заняття проводиться, як правило, з академічною групою. З окремих навчальних дисциплін, виходячи з особливостей їх вивчення та вимог безпеки життєдіяльності, допускається поділ академічної групи на підгрупи. На мистецько-творчих спеціальностях практичні заняття з фахових навчальних дисциплін можуть проводитися з 2-3 студентами або індивідуально з одним студентом. Кількісний склад навчальних груп для проведення практичних

занять у таких випадках визначається навчальною програмою дисципліни або рішенням керівника закладу вищої освіти.

Структура практичного заняття включає попередній контроль знань, навичок і вмінь студентів; формулювання загальної проблеми та її обговорення за участю студентів; розв'язування завдань та їх обговорення; розв'язування контрольних завдань, їх перевірка й оцінювання. Оцінки за окремі практичні заняття враховують, виставляючи підсумкову оцінку з дисципліни.

У процесі проведення практичних занять використовують різні методи навчання. Оскільки головне завдання цього виду навчальної роботи – формування навичок і вмінь, то основними мають бути різноманітні вправи (підготовчі, пробні, за зразком, тренувальні, творчі, практичні, графічні, усні, письмові, професійні, технічні тощо).

Практичні заняття завдяки своєму прикладному характеру *мають відповідати ряду вимог:*

- розуміння з боку студентів необхідності володіти базовими практичними уміньми і навичками;
- усвідомлення необхідності вироблення навичок і вмінь, що мають професійну спрямованість;
- забезпечення оптимальних умов для формування навичок і умінь;
- навчання студентів раціональних методів оволодіння навичками і вміннями;
- забезпечення самостійної діяльності кожного студента;
- дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні навичок і вмінь студентів;
- розробка завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю;
- широке включення у систему практичних занять творчих завдань;
- систематичний контроль за виконанням практичних завдань;
- постійне заохочення практичної навчальної діяльності студентів.

Практичні заняття значною мірою **забезпечують** відпрацювання навичок та вмій прийняття практичних рішень у реальних умовах професійної діяльності, що мають теоретичний характер. Хоча на практичних заняттях відпрацьовують теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує студентів на науковий підхід до виконання практичних робіт, підвищує їх якість.

Ефективність практичних занять, перш за все, залежить від підготовки до них студентів, їхньої уважності й активності в ході самих занять, творчого ставлення до виконання навчальних завдань і рекомендацій викладачів.

Практичні заняття, на відміну від лекційних, вимагають значно більшої самостійної роботи студентів, оскільки їм самим постійно доводиться вирішувати всілякі проблеми, що виникають у процесі, виконувати певні практичні дії, вправи, приймати рішення. Відповідно й підготовка студентів до цих занять більш складна.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача особисто проводить натурні або імітаційні експерименти чи дослідження з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Підвищення ролі лабораторних робіт пов'язане з швидким розвитком експерименту в його сучасній формі, унаслідок чого практично всі випускники закладу вищої освіти повинні бути підготовлені до дослідницької роботи.

Серед *основних завдань лабораторних занять* варто виділити:

- сприяти здійсненню зв'язку теорії з практикою;
- знайомити студентів з будовою та принципом дії приладів, установок й інших технічних засобів, які застосовуються в науці, на виробництві та в

інших галузях практичної діяльності, а також прищеплювати навички користування сучасною технікою;

- навчати методам наукових експериментальних досліджень, способам виміру величин і прийомам обробки експериментальних даних;

- здобувати навички науково-дослідної роботи, розвивати самостійність у формуванні вмінь і засвоєнні знань, постановці дослідів, активізувати творчу діяльність студентів.

Лабораторне заняття проводиться зі студентами, кількість яких, як правило, не перевищує половини академічної групи. В окремих випадках (вимоги безпеки життєдіяльності, обмежена кількість робочих місць, матеріально-технічне забезпечення тощо) допускається проведення лабораторних занять з меншою чисельністю студентів.

У вищій школі лабораторним заняттям приділяється значне місце (залежно від характеру спеціальності, від 20 до 30 % навчального часу). Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Заміна лабораторних занять іншими видами навчальних занять, як правило, не дозволяється. Це обумовлюється тим, що робота в лабораторіях сприяє формуванню в студентів ініціативи, спостережливості та самостійності у прийнятті рішень; у процесі виконання лабораторних робіт більшість теоретичних положень отримують практичне підтвердження.

За своїм призначенням лабораторні заняття діляться на кілька категорій:

- вступні або вимірювальні, які проводяться в ряді університетів з фізики, хімії й інших дисциплін. Їх ціль – ознайомити студентів з технікою експерименту, теорією похибок і методами обробки експериментальних даних, з будовою та принципом роботи основних вимірювальних приладів;

- практикуми із загальнонаукових курсів, у яких значна увага приділяється з'ясуванню студентами сутності досліджуваних явищ і законів на основі постановки відповідних експериментів;

– практикуми підвищеної складності, які є перехідним етапом від нагромадження знань і практичних навичок, що здобувають при засвоєнні загальних курсів, до вивчення спеціальних дисциплін й освоєння методів наукових досліджень;

– практикуми з дисциплін спеціалізації (спеціальні практикуми), що є заключним етапом у практичній підготовці фахівців і такі, що сприяють формуванню навичок експериментальних наукових досліджень у певній галузі науки або виробничої діяльності.

Лабораторні заняття проводяться в спеціально обладнаних лабораторіях, у яких виділяються робочі місця, оснащені апаратурою, пристроями та матеріалами, необхідними для виконання завдання.

Кожна робота повинна забезпечуватися інструкцією, у якій указується тема роботи, її цільовий напрямок, необхідне оснащення, завдання й етапи її виконання. У ряді випадків – теоретичні основи експерименту або досліджуваного явища.

Лабораторні роботи кожним студентом виконуються за графіком, який складається на весь час занять у даній лабораторії. У графіку звичайно вказуються календарні строки виконання робіт, їхні номери, теми або назви. Лабораторна робота зараховується, якщо студент правильно поставив експеримент та одержав задовільні дослідно-достовірні дані, знає й розуміє зміст досліджуваних явищ, порядок виконання роботи, підрахунку похибки й обробки експериментальних даних, правильно й акуратно оформив звіт, відповів на всі питання викладача.

Ефективність практичних і лабораторних занять значно залежить від умінь викладача активізувати практичну діяльність студентів й управляти нею, організовувати сумісну, групову діяльність студентів, упроваджувати елементи змагання між ними.

2.1.4. Організація та проведення консультацій зі студентами

Однією з важливих складових освітнього процесу у ЗВО є самостійна робота студентів, яка сьогодні виражається через ряд форм.

Особливу роль у процесі самостійної організації здобуття знань, розвитку професійних компетентностей студентів сьогодні відіграє навчальна консультація. В умовах перебудови навчального процесу та реформування системи вищої освіти місце й роль консультації істотно змінюється, вона здобуває іншу форму. Практично проблема консультацій вимагає глибокого осмислення, оскільки в методичному плані ця форма організації самостійної роботи студентів представлена й розроблена не досить ґрунтовно.

Консультація – форма навчального заняття, при якій студент одержує відповіді або пояснення від викладача на конкретні питання визначених теоретичних положень та аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів. Обсяг часу, відведений викладачу для проведення консультацій по конкретній дисципліні, визначається навчальним планом. Як правило, він складає 2 академічні години.

Поняття та зміст консультації більш ємнісне, тому що крім того, що це форма роботи зі студентами, вона, у той же час, є дієвою формою їхнього морального виховання. Консультації активно сприяють виробленню таких важливих якостей, як дисциплінованість, працьовитість, цілеспрямованість, прагнення до пошуку істини, таких необхідних для сучасного фахівця високої кваліфікації.

Важливість консультації й консультування доводиться також тим, що відповідно до нормативних документів обов'язкові консультації на денному відділенні становлять 6% від загального обсягу годин, відведених на вивчення конкретного навчального предмету, а на заочному – 12%.

За змістом консультації вирізняються специфікою для різних форм навчання – денного й заочного. Різноманітні й методи консультування: питально-відповідальний, розгорнута бесіда, розгорнута бесіда на основі конспектів першоджерел, вирішення завдань і розбір конкретних проблемних ситуацій, просте спілкування, що дозволяє відпрацьовувати навички публічного

виступу тощо. Для досягнення більшої ефективності консультацій необхідно дібрати відповідні форми їх проведення: групові, індивідуальні, із застосуванням технічних засобів тощо.

Групові консультації, як правило, проводяться як настановні перед заліками, іспитами, семінарами, при підготовці до написання курсових і контрольних робіт, при проведенні додаткових занять з іноземними студентами, на початку проходження практичної підготовки, тощо У процесі групового консультивання викладач має визначити проблему, яку намагаються розв'язати студенти, з'ясувати їх очікування від сумісної взаємодії, визначити розмаїття підходів до її розв'язання, надаючи тим самим можливість обирати стратегії розв'язання кожному з тих, хто прагне отримати консультацію.

Індивідуальні консультації займають особливе місце, оскільки вирішують завдання щодо орієнтації на посилення індивідуального контролю за формуванням рівня професійної підготовки кожного студента. При правильній організації індивідуальні консультації дозволяють забезпечувати диференційований підхід до студентів, краще допомагати відстаючим, стимулювати творчу роботу відмінно встигаючих студентів. Активна роль викладача полягає не тільки в допомозі студентам, а й у вмінні правильно співвіднести ступінь складності завдання з можливостями студента. Тільки врахування цих моментів дозволяє підвищити ефективність розумової діяльності студентів.

Ефективність консультацій, ступінь їхнього впливу на формування в студентів навичок самостійної роботи залежить від дотримання двох найважливіших методичних правил: по-перше, систематичність їхнього проведення протягом усього навчального року, по-друге, активізація самостійного мислення того, хто консультиється. Важливим принципом організації грамотної самостійної роботи студентів повинна бути відсутність обов'язкового, примусового підходу до консультивання. Виклик на консультацію ні в якій мірі не повинен бути формою покарання за

«невивчений» матеріал; прихід на консультацію повинен стати потребою в спілкуванні студента з викладачем.

Консультація має не тільки навчальне, але й велике виховне значення. Вона дозволяє прищеплювати студентам почуття постійної відповідальності за якість підготовки, активізує їхню участь у семінарських заняттях, самодисциплінує. Правильне її проведення пробуджує в студента інтерес до предмета. Однак індивідуальні консультації можуть мати негативні сторони: деякі студенти звикають працювати тільки на консультаціях, перестають готуватися до семінарів. Іноді буває, що студент намагається використати консультацію для того, щоб одержати відповідь на питання, для вивчення якого сам не приклав необхідних зусиль. Справжня допомога студентові полягає в тому, щоб повідомити деякі способи та прийоми вивчення того або іншого питання, звернути увагу на головну ідейну лінію, принципи побудови аргументів, висновків, узагальнень, систему застосовуваних доказів. Корисно, при цьому, порекомендувати навчально-методичну та довідкову літературу, роз'яснити деякі терміни, поняття.

Таким чином, кваліфіковане проведення консультацій вимагає від викладача істотної перебудови в одержанні глибоких і різнобічних знань, методичної майстерності, великого педагогічного такту, вміння вести довірливу бесіду, створювати атмосферу духовної й інтелектуальної близькості, взаєморозуміння. У ході саме таких бесід найбільш повно проявляється особистість студента, його індивідуальні якості, духовні запити, переконання й професійні інтереси.

2.1.5. Організація та контроль самостійної роботи студентів

Самостійна робота – це вид розумової діяльності, за якої студент самостійно опрацьовує теоретичне чи практичне питання, тему, вирішує задачу або виконує завдання на основі знань, отриманих з підручників, книг, на лекціях, практичних або лабораторних заняттях.

Сьогодні самостійна робота є однією із важливих складових організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, формування відповідних навичок. Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу у закладі вищої освіти, самостійна робота студентів є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студентів, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 і не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студентів, відведеного для вивчення конкретних дисциплін.

Важливу роль в організації самостійної роботи студентів відіграє викладач дисципліни, створюючи відповідні умови, під якими розуміють фактори, які діють у навчальному процесі та впливають як на навчальну діяльність, так і на її результати. При визначенні умов організації самостійної роботи необхідно враховувати, що до її результатів належать продукти діяльності, отриманий досвід, стан особистості, її внутрішні потреби до розвитку самостійності.

Самостійна робота може здійснюватися як опосередковано за допомогою використання методичних вказівок, так і безпосередньо під контролем викладача, шляхом проведення консультацій, бесід.

Ефективність організації самостійної роботи студентів багато в чому визначається методичним забезпеченням. Усе методичне забезпечення, що постійно розробляється кафедрами, можна умовно поділити на чотири групи.

1. Методичні рекомендації організаційного характеру. У них надається структура та зміст навчального курсу, плани навчальних занять, рекомендації щодо організації самостійної роботи студентів, визначаються терміни виконання індивідуальних завдань і форми контролю знань.

2. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з окремих розділів навчальних курсів, у яких практичне застосування теоретичного матеріалу розглядається на прикладі розв'язання задач, здійснення певного

роду розрахунків чи виконання вправ. Поряд з типовими пропонуються завдання пошукового характеру, а також завдання для самоконтролю знань.

3. Методичні вказівки для лабораторних робіт і практикумів, практичних занять, написання курсових і кваліфікаційних робіт тощо.

4. Програмно-педагогічні засоби навчального й контролюючого характеру.

Самостійна робота студентів виконує кілька важливих функцій, серед яких: пізнавальна, самоосвітня, прогностична, коригувальна, виховна.

Пізнавальна функція визначається засвоєнням студентом систематизованих знань з дисципліни. Самоосвітня функція забезпечує формування вмінь і навичок студентів, самостійного їхнього відновлення та творчого застосування. Прогностична функція зумовлює набуття студентами вміння вчасно передбачати й оцінювати як можливий результат, так і саме виконання завдання. Коригувальна функція зумовлює вміння вчасно корегувати свою діяльність. Виховна функція – формування самостійності студента як риси характеру.

Оволодіння вміннями й навичками самостійної роботи забезпечує розвиток творчого потенціалу, становлення емоційної складової особистості – почуття обов'язку, честі, гідності та відповідальності. Організація самостійної роботи студентів означає створення умов для формування вмінь планувати, організовувати, реалізовувати та коригувати власну діяльність.

Сьогодні науковці та педагоги-практики виділяють ряд факторів, що забезпечують успішність самостійної роботи студентів закладів вищої освіти. Серед них:

- група організаційних факторів, що включає бюджет часу, навчальну літературу та навчально-лабораторну базу;
- методичні фактори – планування, навчання методам управління самостійною роботою студентів;
- психолого-педагогічний фактор передбачає врахування психологічних якостей, які потрібні для результативного здійснення самостійної роботи з

фаховою літературою, а також виховання соціальних якостей особистості, що є необхідними для такої роботи;

– інформаційно-цифровий фактор визначає ступінь доступності для студентів нових інформаційних систем, а також зумовлює рівень їх комп'ютерної грамотності.

Відповідно до дидактичних цілей виділяється **чотири типи самостійної роботи студентів.**

Перший тип – формування в студентів умінь виявляти в зовнішньому плані те, що від них вимагають на ґрунті наданого їм алгоритму діяльності та посилення на цю діяльність, що закладені в умовах завдання. У якості самостійної роботи такого типу частіше за все використовуються домашні завдання: робота з підручником, конспектом лекції, електронним посібником тощо.

Другий тип – формування знань-копій і знань, що дозволяють розв'язувати типові задачі. Пізнавальна діяльність студентів при цьому полягає у відтворенні й частковій зміні структури та змісту засвоєної раніше навчальної інформації. До самостійної роботи такого характеру належать окремі етапи лабораторних робіт і практичних занять, типові курсові проекти, а також спеціально підготовлені домашні завдання за пояснювальною запискою алгоритмічного типу. Специфічна особливість самостійної роботи студентів такого типу полягає в тому, що в завданні потрібно повідомити ідею, принцип розв'язання чи ідею та спосіб, що можуть бути застосовані до даних умов.

Третій тип – формування в тих, кого навчають, знань, що покладаються в основу розв'язання нетипових задач. Завдання такого типу передбачають пошук, формування та реалізацію ідеї розв'язання. Самостійна робота такого типу повинна висувати вимоги щодо аналізу незнайомих студентам ситуацій і генерування нової інформації. Для цього типу самостійної роботи студентів відносять курсові та кваліфікаційні роботи, ділові (практичні) ігри та ін.

Четвертий тип – створює передумови для творчої роботи. Пізнавальна діяльність студентів при виконанні цих робіт полягає в глибокому зануренні в

сутність вивчаюваного об'єкту, установленні нових зв'язків і відношень, що є необхідними для виявлення невідомих раніше принципів, ідей, генерування нової інформації на більш високому рівні пізнання. Даний тип самостійної роботи студентів реалізується при виконанні завдань науково-дослідного характеру, це курсові та кваліфікаційні роботи, дослідницька діяльність у різного роду студентських наукових гуртках й об'єднаннях, проблемних групах.

Таким чином, підготовка висококваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, здатних до компетентної, відповідальної і ефективної діяльності, та й просто цікавих співрозмовників, освічених й інтелігентних людей неможлива без підвищення ролі самостійної роботи студентів, спрямованої на стимулювання їх професійного зростання та виховання їх творчої активності. Система самостійної роботи повинна сприяти вирішенню основних навчальних завдань: набуття студентами глибоких і ґрунтовних знань, формування умінь самостійно працювати, поглиблювати знання, застосовуючи їх на практиці. Самостійна робота тільки тоді матиме ефективний результат, коли вона здійснюватиметься систематично, а не випадково чи епізодично, використовуючи для цього різноманітні форми і методи її організації, індивідуальні засоби оцінювання.

2.2. Сучасні методи, методики та технології у закладах вищої освіти

2.2.1. Методи навчання у вищій школі

Методи навчання – система способів досягнення освітньої мети у послідовній взаємодії педагогів і здобувачів, які спрямовані на організацію засвоєння змісту освіти. Аналізуючи функціональну спрямованість дидактичного процесу, слід зазначити про необхідність застосування системи дидактичних методів.

У дидактиці розрізняють загальні і спеціальні методи навчання. *Загальні методи* (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда) застосовують при вивченні різних дисциплін. *Спеціальні методи* залежать від специфіки вивчення

дисципліни. Це методи різноманітних досліджень пошукового характеру. Оскільки сьогодні існує безліч таких прийомів і способів, і вони постійно поповнюються новими, з урахуванням розвитку педагогічної науки, методи навчання класифікують за визначеними ознаками однорідності.

Виходячи з цільового призначення методів, їх можна розділити на три основні групи:

- 1) методи організації здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
- 2) методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності;
- 3) методи контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

За першою групою методи класифікуються наступним чином.

В залежності від джерел передачі та одержання знань методи навчання поділяються на 1) *словесні*, 2) *наочні*, 3) *практичні*. Словесні методи розділяють на монологічні (пояснення, лекція, інструктаж) і діалогові (бесіда, семінар, диспут, дискусія). Наочні методи включають ілюстрацію (плакат, діапозитив); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл); спостереження (технологія, операція). До практичних методів відноситься самостійна робота, моделювання, виконання розрахункових завдань тощо.

За рівнем самостійності мислення методи навчання поділяють на: 1) *репродуктивні* та 2) *проблемно-пошукові*. Метою репродуктивних методів є формування системи знань, вмінь та навичок, які дозволяють здійснювати репродуктивну діяльність здобувача (повторювати наявний когнітивний досвід). Проблемно-пошуковими методами є: дійові (рішення задач, побудова графіків); евристичні (бесіда, обговорення, дискусія); пошуковий (курсове проектування); дослідницькі (наукова праця, дипломне проектування); методи проблемного викладу навчального матеріалу.

Виходячи з поставлених до методів основних вимог, їх можна розділити на такі види: 1) *методи набуття знань* (слухання лекції, конспектування, обробка довідкової інформації тощо); 2) *формування вмінь та навичок* (рішення практичних завдань, лабораторні вправи, практичне стажування тощо); 3)

здійснення творчої діяльності (вирішення творчих завдань, розгляд виробничих ситуацій, розробка нових алгоритмів, ігрове моделювання тощо).

За засобами досягнення цілей діяльності методи навчання класифікуються наступним чином: 1) *інформаційні методи* (лекція); 2) *операційні методи* (вправи, практичні і лабораторні заняття); 3) *пошукові методи* (евристичні, проблемні, дослідницькі); 4) *методи самостійного навчання* (слухання, навчання за текстом).

За логікою передачі і сприйняття інформації методи навчання поділяють на: 1) *логічні (індуктивні)*, 2) *дедуктивні*. Логічні методи включають індуктивний (від часткового до загального) пошук інформації. Дедуктивний встановлюють зворотній алгоритм знаходження навчальної інформації (від загального до часткового). При цьому навчальний процес оперує методами загальної логіки: аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, абстрагування.

За ступенем управління навчальною роботою виокремлюють: 1) *методи під керівництвом викладача*, 2) *методи на основі самостійної роботи здобувачів*.

Виходячи з функціональної спрямованості методи навчання поділяються на наступні: 1) *методи одностороннього подання матеріалу* (лекція, доповідь, звіт, пояснення); 2) *методи ознайомлення з досвідом роботи інших суб'єктів* (обмін досвідом, стажування, практика, експеримент, інтерв'ю, зустріч з колегами); 3) *методи проблемного навчання* (аналіз подій, дослідження ситуацій); 4) *методи спонукання до творчого пошуку* (дидактичні ігри, рольове моделювання виробничих ситуацій тощо); 5) *методи активізації слухачів* (дискусія, диспут, ділова гра, моделювання та ін.); 6) *методи надання додаткової інформації* (реферат, опис експерименту, складання звітів тощо); 7) *методи самостійної роботи* (наукові і курсові роботи, доповідь на конференції тощо); 8) *методи виховного спрямування* (відвідування театру, кіно, виставки з наступним обговоренням).

Розглянемо другу групу методів – стимулювання і мотивації навчальної діяльності.

Методи стимулювання інтересу до навчання. Для того, щоб навчальний матеріал краще засвоювався, необхідно викликати інтерес до нього з боку студентів, а також реалізувати систему заохочення їх навчальної діяльності. Основними способами і прийомами мотивації навчання є: *висока педагогічна майстерність* (професіоналізм, емоційність, красномовство), *авторитет викладача, використання наочних засобів, об'єктивність оцінок, застосування рейтингової форми контролю* тощо. Крім того, навчання може мотивуватися за допомогою *пізнавальних ігор, навчальних дискусій, створення емоційно-моральних ситуацій, організаційно-діяльнісних вправ* тощо. При цьому мотивація навчально-пізнавальної діяльності з боку педагога здійснюється індивідуально, враховуючи інтереси, потреби та ціннісні орієнтири здобувачів.

Методи мотивації навчальної діяльності поділяють на:

1) методи інтелектуальної колективної діяльності; 2) імітаційні.

Основою методів інтелектуальної колективної діяльності є наявність колективної думки, пізнавальної суперечки при високій активності студентів. До них відносяться обговорення, дискусії, пізнавальні ігри, конкурси, створення ситуації інтересу і новизни у процесі викладання. *Імітаційні методи навчання* пов'язані з імітацією визначеного процесу, явища, системи управління. До імітаційних індивідуальних методів відносяться імітаційні вправи, аналіз виробничих ситуацій, метод тренажу та ін. *Імітаційні колективні методи* включають розподіл ролей, ігрове проектування, ділові ігри. Імітаційні методи найбільш активні. Вони сприяють формуванню професійних, організаційних і управлінських умінь.

Третя група методів – контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

До методів контролю ефективності навчально-пізнавальної діяльності відносять: *1) методи усного контролю та самоконтролю; 2) методи індивідуального опитування; 3) методи письмового контролю та самоконтролю; 4) методи практичного контролю та самоконтролю.* Формами

здійснення цих методів можуть бути: тестування, атестація, модульний контроль, заліки, іспити тощо.

На основі алгоритму застосування різноманітних методів, у практиці дидактики вищої школи формуються три основні моделі навчання: 1) *пасивна*; 2) *активна*; 3) *інтерактивна* (Табл. 1).

Розглянемо більш детально інтерактивну модель організації освітнього процесу, основою реалізації якої є інтерактивні методи навчання.

Інтерактивні методи навчання на сьогодні є актуальним способом роботи викладача в аудиторії, тренера в групі та педагога в будь-якому освітньому закладі. Інтерактивні методи навчання, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників освітнього процесу, при цьому основна вага надається взаємодії слухачів між собою. Такий підхід дозволяє активізувати освітній процес, зробити його більш цікавим та менш втомлюваним для учасників.

Актуальність інтерактивного навчання сьогодні визначається змінами у сучасному світі, що вимагають змін мети та призначення сучасної освіти. Знижується функціональна значущість і привабливість традиційної організації навчання, передача «готових» знань від викладача до слухача перестає бути основним завданням навчального процесу.

Важливо викликати інтерес до навчальної теми, перетворювати аудиторію пасивних спостерігачів на активних учасників заняття. Якщо викладач у своїй роботі буде використовувати активні форми та методи навчання то це важливе питання буде вирішеним саме собою. Активні форми навчання будуються на інтерактивних методах, коли існує взаємозв'язок не лише між викладачем і слухачем, а й між слухачами у навчанні.

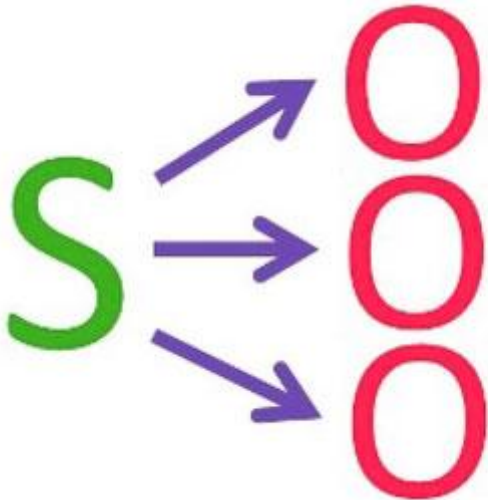
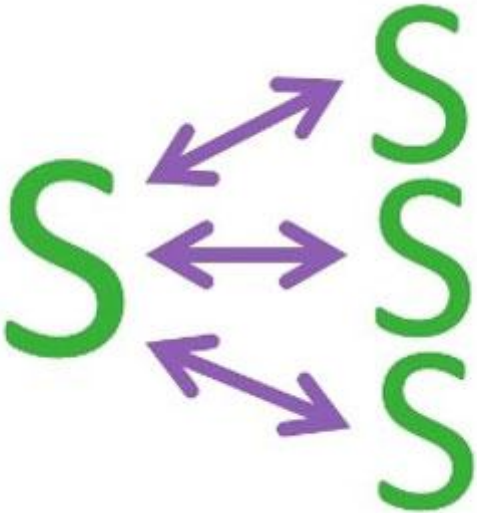
Слово «інтерактивний» походить від двох англійських слів «Inter» – це «взаємний», «act» – діяти. «Інтерактивний» означає сприяти, взаємодіяти чи знаходитися в режимі бесіди, діалогу або взаємодії з будь-чим (комп'ютером), чи з будь-ким (людиною). Відповідно *інтерактивне навчання* – це, перш за

все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія викладача і слухача.

Таблиця 1

Моделі навчання

	<p>1. Пасивна модель навчання</p> <p>Методи: пояснення, лекція, демонстрація</p> <p>Рівень засвоєння: низький</p>
	<p>2. Активна модель навчання</p> <p>Методи: бесіда, дискусія</p> <p>Рівень засвоєння: середній</p>
	<p>3. Інтерактивна модель навчання</p> <p>Методи: дискусія, імітаційне моделювання виробничих ситуацій, «мозковий штурм» тощо</p> <p>Рівень засвоєння: високий</p>

Основна характеристика «Інтерактива»:

- Це спеціальна форма пізнавальної діяльності;
- Навчальний процес організовано так, що практично всі слухачі заохочені до процесу пізнання, вони мають можливості розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають;
- Має бути атмосфера доброзичливості, взаємопідтримки – форма кооперації та співпраці;
- На занятті організовується індивідуальна, парна, групова робота;
- Застосовуються дослідницькі процеси, ділові ігри, робота з документами, різними джерелами інформації, творчі завдання.

Задачі, які можна розв'язати одночасно:

- розвиток комунікативних умінь і навичок;
- емоційний контакт між слухачами;
- вчитись працювати у команді, прислухатись до думки свого товариша;
- знімає нервову навантаженість слухачів, дає можливість змінювати форми їх діяльності, переключати увагу на вузлові питання теми.

Інтерактивні методи захоплюють слухачів, пробуджують в них інтерес та мотивацію, навчають самостійному мисленню та діям.

Навчальна піраміда. Звичайно люди запам'ятовують:

- 5% - лекції
- 10% - того, що читають
- 20% - того, що бачать на власні очі
- 50% - того, що слухають та бачать одночасно
- 70% - того, що обговорюють і пишуть
- 80% - того, що роблять практично власноруч
- 90% - того, що роблять і обговорюють одночасно
- 95% - того, чому навчають інших.

Інтерактивне навчання має на меті:

- створення умов для залучення всіх слухачів до процесу пізнання;
- надання можливості кожному слухачеві розуміти і рефлексувати з приводу того, що він знає і думає;

- вироблення життєвих цінностей;
- створення атмосфери співпраці, взаємодії;
- розвиток комунікативних якостей і здібностей;
- створення комфортних умов навчання, які б викликали у кожного слухача відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

Інтерактивне навчання передбачає:

- моделювання життєвих ситуацій;
- вирішення творчих завдань;
- спільне розв'язання проблем тощо.

В ході діалогового навчання слухачі вчаться критично мислити, розв'язувати складні проблеми на підставі аналізу обставин і відповідної інформації, приймати продумані рішення, приймати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Для цього на заняттях організовується індивідуальна, парна і групова роботи, застосовуються дослідницькі проекти, рольові ігри, йде робота з документацією різними джерелами інформації.

Яким же повинен бути учасник інтерактивного навчання? Він повинен:

- 1) ставити перед собою навчальні завдання;
- 2) розвивати навчальну активність;
- 3) визначати проблеми в ході навчання;
- 4) навчатися рефлексії своєї навчальної діяльності.

Яким же повинен бути викладач? Він має вміти:

- 1) Створити в аудиторії атмосферу, яка сприяє заохоченню слухачів задавати питання та шукати відповіді. Брати за основу такі види навчання, які б сприяли розвитку критичного мислення та самостійного набуття знань, стимулювати рефлексію.

- 2) Застосовувати наявні ефективні методи. Стати вдумливим професіоналом, що означає навчитися самому, уважно спостерігати, визначати проблеми та створювати нові стратегії для їх розв'язання.

3) Бути взірцем для інших слухачів, передавати свої знання колегам, використовувати нові методики навчання.

Використання інтерактивної стратегії змінює роль і функції викладача – він перестає бути центральною фігурою і лише регулює освітній процес, займається його загальною організацією, визначає загальний напрям (готує до заняття необхідні завдання, формулює питання для обговорення у групах, контролює час і порядок виконання наміченого завдання, дає консультації, допомагає в разі серйозних утруднень).

Види інтерактивних методів навчання.

Метод мозкової атаки – це метод розв'язання невідкладних завдань за короткий час. Сутність методу полягає в тому, що необхідно висловити як можна найбільшу кількість ідей за невеликий проміжок часу, обговорити їх та класифікувати. Цей метод використовується для вирішення складних проблем. Метод мозкової атаки можна використовувати в різних видах діяльності: в роботах з малими та великими навчальними групами, командами, індивідуальній роботі.

«Круглий стіл» – метод проведення заняття із слухачами які, як правило, мають досвід роботи, практичної діяльності з питання, що обговорюється. На «круглому столі» слухачі можуть і повинні спробувати обґрунтовано поставити питання по темі обговорення, серйозно аргументувати підходи до їхнього вирішення, а також повідомити про вдалий і невдалий досвід. «Круглий стіл» – це свого роду нарада з обміну досвідом і обговоренню практичного досвіду, досягнень і помилок. В такий спосіб слухачі освоюють зміст теми, її ключові проблеми.

Дискусія – активний метод проведення занять, покликаний мобілізувати практичні й теоретичні знання, погляди слухачів на проблему, що розглядається. Дискусія доречна при розгляді спірних питань, але у навчальному процесі може не виникати ситуації спірності трактувань. Із цих причин заздалегідь планувати проведення заняття як дискусію не цілком коректно. Основні передумови використання дискусії в активному навчанні

такі: необхідно в складі теми, що досліджується знайти питання, про які слухачі усвідомлено дотримуються істотно різних точок зору. Це може бути зроблене в ході лекцій і інших занять; варто визначити, чи відносяться ці спірні питання до інтересів, що зачіпають багатьох.

Ситуаційний аналіз полягає в тому, що слухачі, ознайомившись з описом проблеми, самостійно аналізують ситуацію, діагностують проблему й надають свої ідеї й рішення в дискусії з іншими слухачами.

Залежно від характеру висвітлення матеріалу використовуються ситуації-ілюстрації, ситуації-оцінки й ситуації-вправи.

Ситуація-ілюстрація містить у собі приклад з педагогічної практики (як позитивний, так і негативний) і спосіб рішення ситуації.

Ситуація-оцінка являє собою опис ситуації й можливе вирішення в готовому виді: потрібно тільки оцінити, наскільки воно правомірно й ефективно.

Ситуація-вправа полягає в тому, що конкретний епізод педагогічної діяльності підготовлений так, щоб його рішення вимагало яких-небудь стандартних дій, наприклад розрахунку нормативів, заповнення таблиць, використання юридичних документів і т.д.

Ситуаційний аналіз включає метод аналізу конкретних ситуацій, метод «кейс-стаді», метод «інциденту», розбір ділової кореспонденції.

Аналіз конкретних ситуацій – найбільш прийнятний в умовах курсового навчання метод ситуаційного аналізу, традиційний аналіз конкретних ситуацій, що включає глибоке й детальне дослідження реальної або імітованої ситуації.

Використання методу аналізу конкретних ситуацій дозволяє вирішити наступні навчальні цілі: розвиток аналітичного мислення, застосування аналізу в динаміці; оволодіння практичними навичками роботи з інформацією: вичленовування, структурування й ранжирування по значимості проблем; вироблення певних педагогічних рішень; освоєння сучасних педагогічних і соціально-психологічних технологій; розширення комунікативної

компетентності; формування здатності вибору оптимальних варіантів ефективної взаємодії з іншими людьми; стимулювання інновацій; підвищення мотивації до навчання.

Отже, у будь-якому виді навчальних занять викладачі мусять застосовувати кілька методів навчання в різних комбінаціях. Застосування певних методів навчання залежить від завдання та умов кожного виду занять.

2.2.2. Інноваційні педагогічні технології у ЗВО

Розвиток дидактичної науки останнім часом зумовив актуальність поняття «освітня технологія». Його варіанти «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технології в навчанні», «технології в освіті» – широко використовуються в психолого-педагогічній палітрі і мають багато формулювань, залежно від того, як автори уявляють структуру і компонента освітнього процесу.

Етимологія слова «технологія» означає «знання обробки матеріалу». Технологія включає також і мистецтво володіння процесом, завдяки чому персоналізується. Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментів) і умов. У процесуальному розумінні технологія відповідає на питання: «Як зробити (з чого і якими способами)?»

Поняття «педагогічна технологія» відоме з 20-х років ХХ ст., зустрічається у працях В. Бехтерева, І. Павлова, А.Ухтомського, С. Шацького. Вже тоді воно трактувалося по-різному. В одному разі – як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять, що нагадує виробничу технологію; в іншому – як уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочні посібники.

Теоретичні й практичні аспекти інноваційних педагогічних технологій організації освітнього процесу у закладах вищої освіти розглядалися в дослідженнях О. Гохберг, О. Євдокимова, І.Козловської, А.Слободенюка,

інноваційній технології професійної підготовки майбутніх учителів розкриті в роботах І. Богданової.

З розвитком навчальної техніки і комп'ютеризації навчання «технологія навчання» і «педагогічна технологія» стали усвідомлюватись системою засобів, методів організації і управління освітнім процесом. На кінець 70-х – початок 80-х років відокремились два складника педагогічної технології : використання системного знання для вирішення практичних задач і використання в навчальному процесі технологічних засобів (М. Кларк, Т. Сікамото, Д. Фінн).

На відміну від поняття «технології в освіті», що відповідало поняттю «технічні засоби навчання» під педагогічною технологією почали розуміти сукупність засобів і методів педагогічного процесу. У документах Асоціації з педагогічних технологій США підкреслювалось; «педагогічна технологія є комплексним інтегральним процесом (люди, ідеї, засоби і способи організації діяльності) для аналізу проблем планування всіх аспектів засвоєння знань». З цього часу відбувається осмислення педагогічного процесу з різними деталізаціями поняття «педагогічні технології».

На теренах вітчизняного освітнього простору ряд вчених намагались також обґрунтувати сутність і зміст поняття «педагогічна технологія». Одним з найбільш ґрунтовних трактувань, на нашу думку, є визначення академіка С. Сисоєвої, яка розглядає *педагогічну технологію*, як створену адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану освітню систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку людини в освітній установі, яка, внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість оптимального відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога.

Отже, педагогічна технологія функціонує в якості науки, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання, і в якості системи принципів, прийомів і способів, що застосовуються у навчанні і в якості реального процесу навчання.

Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що під педагогічною технологією, насамперед, розуміється система найбільш раціональних способів досягнення педагогічної мети, наукова організація освітнього процесу, що визначає найбільш раціональні й ефективні способи досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей.

Сьогодні педагогічна технологія задовольняє деяким основним методологічним вимогам, критеріям технологічності:

- концептуальність (опора на певну концепцію, що містить філософські, психологічні, дидактичні і соціально-педагогічні обґрунтування освітніх цілей);
- системність (педагогічна технологія повинна мати всі ознаки системи);
- логічність процесу, взаємозв'язок усіх його частин, цілісність;
- керованість (можливість цілепокладання, проектування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів);
- ефективність (оптимальність витрат, гарантованість досягнення запланованого результату – певного стандарту навчання);
- відтворюваність (можливість застосування в інших однотипних умовах, іншими суб'єктами);
- єдність змістової і процесуальної частини, їх взаємообумовленість.

Будь-яка сучасна педагогічна технологія являє собою синтез досягнень педагогічної науки і практики, поєднання традиційних елементів минулого досвіду і того, що породжено суспільним і технічним прогресом, і перш за все, гуманізацією, демократизацією суспільства і технологічною революцією.

Джерелами і складовими частинами нових педагогічних технологій є:

- соціальні перетворення і нове педагогічне мислення;
- суспільні, педагогічні, психологічні науки;
- сучасний передовий педагогічний досвід;

- історичний вітчизняний і зарубіжний досвід (надбання попередніх поколінь);
- народна педагогіка.

У сучасній педагогічній теорії і практиці існує багато варіантів педагогічних технологій. Найбільш поширеними сьогодні є проблемна технологія, ігрова, модульна, дистанційна, проектна тощо.

Технологія проблемного навчання. Одним із найперспективніших напрямів розвитку творчих здібностей особистості, необхідних сучасному фахівцю, є проблемне навчання.

Проблемне (грец. *problema* – задача, утруднення) **навчання** – дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку.

Таке навчання передбачає *проблемне викладання*, тобто створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення, а також *проблемне учіння* – особливу форму творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх розв'язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез.

Основні функції проблемного навчання були сформульовані у ХХ ст. та поділені на загальні і спеціальні. До *загальних функцій* належать: засвоєння студентами знань і способів розумової та практичної діяльності; розвиток інтелекту студентів, тобто їх пізнавальної самостійності і творчих здібностей; формування логічного мислення; всебічно і гармонійно розвиненої особистості. *Спеціальні функції* проблемного навчання – це: виховання навичок творчого засвоєння знань; формування навичок творчого використання знань (у новій ситуації); накопичення досвіду творчої діяльності (оволодіння методами наукового дослідження, розв'язання практичних проблем і художнього відображення дійсності); формування мотивів навчання, соціальних, етичних і пізнавальних потреб.

Проблемне навчання характеризується такими особливостями:

- специфічною інтелектуальною діяльністю студента, спрямованою на засвоєння нових знань шляхом подолання навчальних проблем, що забезпечує усвідомлення, глибину, міцність знань і розвиток логіко-теоретичного та інтуїтивного мислення;
- ефективним формуванням світогляду, оскільки у процесі проблемного навчання розвивається критичне, творче, діалектичне мислення;
- закономірним зв'язком між теоретичними і практичними проблемами, дидактичним принципом зв'язку навчання з життям, який слугує найважливішим засобом створення проблемних ситуацій і критерієм оцінювання правильності розв'язання пізнавальних проблем;
- систематичним використанням педагогом у процесі навчання найефективнішого поєднання різноманітних типів і видів самостійної роботи студентів;
- дидактичним принципом індивідуального підходу, за якого індивідуалізація зумовлена наявністю пізнавальних проблем різної складності, що кожным студентом сприймається по-різному;
- динамічністю проблемного навчання, спричиненого динамічністю самої проблеми, в основі якої – суперечність, властива будь-якому явищу;
- високою емоційною активністю студентів, адже проблемна ситуація є джерелом її збудження, а активна розумова діяльність студентів нерозривно пов'язана з емоційною сферою психічної діяльності;
- новим співвідношенням репродуктивного і продуктивного мислення.

Проблемне навчання покликане формувати в студента такі професійні вміння:

- самостійно побачити і сформулювати проблему;
- висунути гіпотезу, знайти спосіб її перевірки, зібрати дані, проаналізувати їх, запропонувати методику їх оброблення;
- сформулювати висновки і побачити можливості практичного застосування отриманих результатів;

– бачити проблему загалом, аспекти та етапи її розв'язання самостійно або в колективній роботі.

Як специфічна технологія проблемне навчання передбачає наявність проблемного запитання, проблемного завдання, проблеми, проблемної ситуації.

Істотною ознакою *проблемного запитання* є прихована суперечність, яка відкриває можливість отримати неоднотипні відповіді. У ньому немає готової схеми і передбачається самостійний аналіз суперечливої ситуації. Студенти мають володіти таким обсягом знань і вмінь, щоб самостійно почати пошук результату.

Проблемне завдання містить всі ознаки проблемного запитання і принципово відрізняється від пізнавальних завдань, спрямованих на здобуття знань, яких бракує, а також тренувальних, які мають на меті закріплення знань і способів дій. Вони завжди нестандартні і передбачають засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Проблема – це складне теоретичне і практичне завдання, яке потребує розв'язання, проте ні конкретні способи його розв'язання, ні його кінцевий результат не відомі. Поштовхом до виникнення наукової проблеми є виявлення невідомих раніше фактів, неспроможність пояснити їх у межах наявних у студентів знань. З погляду психології проблема означає наявність суперечливої ситуації, коли існує дві або кілька позицій (іноді протилежних) і необхідно здобути нові знання для їх правильного пояснення.

Прихована в проблемі суперечність може бути подолана лише тоді, коли студент володіє таким рівнем знань і такими способами діяльності, які є достатніми, щоб почати пошук невідомого йому результату або способу розв'язання завдання. В іншому разі проблема для студента є лише непевним відчуттям пізнавальних труднощів, тобто *проблемною ситуацією*, сутність якої полягає в тому, що для її розв'язання студентам необхідно знайти і застосувати нові знання і способи дій.

За видом інформаційно-пізнавальної суперечності виокремлюють кілька типів проблемних ситуацій.

– Студенти не знають способу розв'язання поставленого завдання, не можуть відповісти на проблемне запитання, дати пояснення новому факту в навчальній або життєвій ситуації, тобто недостатньо їхніх попередніх знань для пояснення нового факту.

– Зіткнення студентів з необхідністю використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах, що викликає пізнавальний інтерес і стимулює пошук нових знань.

– Існування суперечності між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання і практичною неспроможністю обраного способу.

– Наявність суперечності між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання і відсутністю знань для його теоретичного обґрунтування.

Сьогодні існує кілька найпоширеніших способів створення проблемних ситуацій, які класифікують у такий спосіб:

– ситуація несподіваності: створюється при ознайомленні слухачів з фактами або ідеями, що викликають подив, здаються парадоксальними;

– ситуація конфлікту: нові факти, висновки, досвід, що вступають у протиріччя з усталеними науковими теоріями, уявленнями;

– ситуація передбачення: характеризується суперечливістю фактів, здійсненням розумового пошуку;

– ситуація спростування: слухачам пропонується довести неспроможність певної ідеї, спростувати антинауковий підхід тощо;

– ситуація невідповідності: виникає, коли життєвий досвід, світогляд слухачів вступають у протиріччя з науковими даними;

– ситуація невизначеності: проблемне завдання містить недостатню кількість даних для своєчасного розв'язання; у такому разі його розв'язання залежить від кмітливості, мобільності студентів, які повинні самостійно здобути дані, яких не вистачає;

– ситуація вибору: студентам пропонується обрати правильну відповідь з кількох можливих і відомих їм та обґрунтувати свій вибір.

Ігрові технології. Формування соціально активної особистості вимагає використання нестандартних форм педагогічної взаємодії. Однією з таких форм є гра як засіб розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Ігрова технологія навчання передбачає визначення мети, спрямованої на засвоєння змісту освіти, вибір виду навчально-пізнавальної діяльності і форми взаємодії педагога і студентів. ***Застосування цієї технології навчання вимагає:***

- з'ясування і усвідомлення її цілей, тобто бажаного результату;
- вибору способу діяльності для досягнення мети;
- необхідних засобів інтелектуального, практичного або предметного характеру, оскільки діяльність завжди пов'язана з ними;
- наявності певних знань про об'єкт діяльності.

Головною метою навчальних ігор є формування в майбутніх фахівців уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти необхідними фаховими вміннями і навичками студент зможе лише тоді, коли сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес і докладатиме певних зусиль, тобто поєднуючи теоретичні знання, здобуті на лекціях, семінарах, самостійно, з розв'язанням конкретних виробничих задач і з'ясуванням виробничих ситуацій.

Ігрова діяльність виконує такі функції: *спонукальну* (викликає інтерес у студентів); *комунікабельну* (засвоєння елементів культури спілкування майбутніх спеціалістів); *самореалізації* (кожен учасник гри реалізує свої можливості); *розвивальну* (розвиток уваги, волі та інших психічних якостей); *розважальну* (отримання задоволення); *діагностичну* (виявлення відхилень у знаннях, вміннях та навичках, поведінці); *корекційну* (внесення позитивних змін у структуру особистості майбутніх фахівців). Ігрові технології багатопланові, і кожна з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певної навички. З огляду на це виокремлюють ігри-вправи, ігрові дискусії, ігрові ситуації, рольові і ділові навчальні ігри.

Ігри-вправи. До них відносять кросворди, ребуси, вікторини тощо. Застосування цієї технології сприяє активізації певних психічних процесів, закріпленню знань, перевірці їх якості, набуттю навичок, їх проводять на заняттях; ігри-вправи можуть бути елементами домашніх завдань, позакласних занять. Використовують їх також у вільний від навчання час.

Ігрова дискусія. Вона передбачає колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками. Основним призначенням цієї технології є виявлення відмінностей у тлумаченні проблеми і встановлення істини в процесі товариської суперечки. Цей метод навчання дає змогу, проаналізувавши суть явища чи процесу, з існуючих варіантів рішень вибрати оптимальний. Досягнення поставленої мети зумовлює розвиток пізнання.

Ігрова ситуація. Основою цієї технології є проблемна ситуація. Вона активізує пізнавальний інтерес у студентів, спрямовує їх розумову діяльність. Зорієнтована ігрова ситуація на встановлення зв'язку теорії і практики з теми, що вивчалася або вивчається: вміння аналізувати, робити висновки, приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Ця технологія спонукає студентів до діяльності на основі певної ситуації, яка ґрунтується на необхідній сукупності знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти студенти. Ігрова ситуація сприяє посиленню емоційно-психологічного стану, збуджує внутрішні стимули до навчальної роботи, знімає напругу, втому.

Рольова гра. Вона дає змогу відтворити будь-яку ситуацію в «ролях». Рольова гра спонукає студентів до психологічної переорієнтації. Вони усвідомлюють, що вже не просто студенти, які відтворюють перед аудиторією зміст вивченого матеріалу, а особи, які мають певні права та обов'язки і несуть відповідальність за прийняте рішення. Такий метод інтенсифікує розумову працю, сприяє швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У процесі рольової гри розкривається інтелект студента; під впливом зміни типу міжособистісних стосунків він долає психологічний бар'єр спілкування. Відносини «викладач – студент» замінюються стосунками «гравець – гравець»,

за яких учасники надають один одному допомогу, підтримку, створюючи атмосферу, яка сприяє засвоєнню нового матеріалу, оволодінню студентами певним видом діяльності. Заняття з використанням рольових ігор відбуваються жваво, емоційно, за високої активності студентів та сприятливої психологічної атмосфери.

Ділова навчальна гра – це навчально-практичне заняття, яке передбачає моделювання діяльності фахівців і керівників виробництва щодо розв'язання складної проблеми, прийняття певного рішення, пов'язаного з управлінням виробничим процесом. Ділова навчальна гра поєднує в собі ознаки навчальної і майбутньої професійної діяльності і є діяльністю колективною. Вона дає змогу студентові збагнути і подолати суперечності між абстрактним характером предмета навчально-пізнавальної діяльності (знання, знакові системи) і реальним предметом майбутньої професійної діяльності, індивідуальним способом навчання студента і колективним характером професійної діяльності, опорою в навчанні переважно на інтелект студента і залученням у процес особистості спеціаліста.

Ділові ігри класифікують:

1. За розв'язуваними завданнями і цілями: дослідницькі (при розв'язанні проблем, пов'язаних з втіленням результатів наукових досліджень); виробничі (при розв'язанні проблем, пов'язаних з ліквідацією «вузьких» місць на виробництві); навчальні (при розв'язанні проблем, пов'язаних з підготовкою до виконання професійних функцій на виробництві).

2. За об'єктом: міжгалузеві (при розв'язанні проблем, що стосуються зв'язків між різними галузями у виробничому процесі); галузеві (при розв'язанні проблем, які стосуються координації виробничих процесів між різними ланками однієї галузі виробництва); заводські, цехові (при розв'язанні проблем, що стосуються виробничих процесів у межах заводу чи цеху).

3. За характером пропонованої ситуації: комплексні (при розв'язанні проблем, пов'язаних з розвитком всього виробництва, використанням ресурсів тощо); функціональні (при розв'язанні кадрових, диспетчерських та інших

проблем виробництва); ситуаційні (при розв'язанні оперативних проблем, екстрених ситуацій).

4. За ступенем формалізації: формалізовані (з використанням ЕОМ і математичних методів); неформалізовані.

5. За кількістю ігрових періодів: одноетапні (за існування проблеми, яка розв'язується компактно на одному занятті); багатоетапні (за складнішої проблеми, яка вимагає досягнення загальної мети на основі поступового розв'язання кількох завдань, може проводитись на кількох заняттях).

6. За змістом гіпотетичних умов: реальні (ґрунтуються на основі взятої конкретної виробничої ситуації, реального факту); умовні (ґрунтуються на основі придуманої ймовірної ситуації на виробництві, яка вимагає вирішення).

У кожній діловій грі закладено ігрові і педагогічні цілі. Змістом ігрових цілей учасника є успішне виконання ролі, реалізація ігрових дій, отримання максимально можливої кількості балів, уникнення штрафів, прийняття адекватних («розумних») рішень тощо. Змістом педагогічних цілей є розвиток професійного теоретичного і практичного мислення, вміння вибудовувати стосунки з іншими людьми, оволодіння моральними нормами, розвиток загальних і професійних здібностей, формування відповідального ставлення до праці тощо.

Ділову гру супроводжують різноманітні мотиви: результативні, процесуальні, колективні, індивідуальні, соціальні, професійні, мотивація досягнення, пізнавальна мотивація. Залежно від того, які мотиви діяльності переважають, формується і відповідний тип особистості. Так, якщо у діловій грі переважає мотив досягнення, то буде формуватися адаптивний (приспосовницький) тип особистості, якщо ж пізнавальний – продуктивний (творчий). За мотиву досягнення засвоєння правил гри і вся ігрова поведінка підпорядковані досягненню кінцевої ігрової мети, коли гравці «замикаються» на результаті і «живуть» його очікуванням. При домінуванні пізнавальної мотивації учасники «живуть» грою, процесом її розгортання в часі, інтересом до того нового, що вони пізнають у грі. Одним із важливих мотиваційних

стимулів стає можливість самостійної побудови ігрової діяльності – цілетворення, постановки проблем, вибору способів дій і трактування ролі.

У процесі конструювання і проведення ділових навчальних ігор слід дотримуватися кількох принципів:

1. Принцип проблемності. Ділова навчальна гра слугує дидактичним засобом розвитку творчого (теоретичного і практичного) професійного мислення, що виражається в здатності до аналізу виробничих ситуацій, постановці, розв'язанні, обґрунтуванні суб'єктивно нових для студентів професійних завдань.

2. Принцип імітації умов і динаміки виробництва, моделювання змісту професійної діяльності людей, зайнятих на виробництві. Цей принцип передбачає імітацію у навчанні конкретних умов і динаміки виробництва, діяльності і стосунків зайнятих у ньому людей, тобто моделювання двох реальностей: процесів виробництва і професійної діяльності спеціалістів.

3. Принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності. Ділова навчальна гра за психологічною сутністю є двоплановою діяльністю, яка спонукається прагненням учасників до досягнення двох цілей: ігрових і педагогічних (для студентів – навчальних) при домінуванні навчальних.

4. Принцип спільної діяльності учасників гри. Йдеться про рольову взаємодію, яка розгортається відповідно до інструкції або за правилами і нормами, які виникають у процесі самої гри. Виконання учасниками ігрових правил, підпорядкування «нормам» професійних відносин і дій є необхідними умовами розгортання повноцінної гри.

5. Принцип діалогічної взаємодії партнерів по грі. Основним способом залучення партнерів до спільної діяльності і одночасно способом оволодіння і віднайдення виходу із проблемних ситуацій є двостороннє спілкування і багатостороннє, що забезпечує можливість вироблення індивідуальних і спільних рішень, досягнення проміжних і кінцевих результатів гри.

Правильна організація ділової гри передбачає: чітку постановку її мети і перебігу за умов невимушеності і творчого піднесення; забезпечення

оперативного зворотного зв'язку між керівником та її учасниками; максимально наближені до реальних умови і регламентацію в часі; розв'язання актуальних проблем, використання пропонованих алгоритмів розв'язання, можливість вносити в гру зміни і доповнення залежно від інтересів учасників; забезпечення дидактичним матеріалом (таблицями, текстами, схемами); стимулювання дискусій із розв'язання певного питання; можливість вільного висловлювання різних думок, вдаючись до методів аналізу і доведення; уникнення авторитарності: керівник лише спрямовує учасників до прийняття можливих рішень, його ставлення до студентів доброзичливе, основний метод роботи – пояснення.

Підготовка і проведення ділової гри здійснюється в кілька етапів:

1. Вибір теми, яка містить завдання або ситуацію, що потребує вироблення і прийняття конкретних рішень.

2. Визначення мети гри, складу і функцій її учасників.

3. Розроблення моделі гри, яка має якнайповніше відобразити виробничий процес чи практичну ситуацію. При цьому слід пам'ятати, що гра – це спрощена реальна дійсність, яка передбачає імітацію впливу на виробничий процес зовнішнього середовища і зв'язки з ним.

4. Розроблення критеріїв оцінювання роботи студентів. Головним мотивом навчально-педагогічних ігор та основним критерієм оцінювання мають бути успішне застосування студентами теоретичних знань на практиці, а також ефективна взаємодія з іншими учасниками гри.

5. Ознайомлення студентів з метою гри та виробничою ситуацією, розподіл ролей і доведення до їх відома критеріїв оцінювання. Це слід зробити за тиждень до гри. Водночас студенти повинні мати список рекомендованої літератури. Під час розподілу ролей і «посад» між учасниками необхідно враховувати рівень їхніх знань, здібності та індивідуальні особливості. Важливо, щоб ролі не були постійними в усіх іграх.

6. Перебіг гри та аналіз її результатів. В іграх кожен етап нормується в часі. Кінцевий результат гри залежить від якості прийнятих рішень і до-

тримання часового режиму гри. Доведено, що учасники, які працюють без контролю часу, витрачають на виконання певного обсягу робіт у грі на 30-40% часу більше, ніж учасники, які працюють з обмеженням часу.

Для забезпечення необхідної якості проведення гри організатор має керуватися певними документами:

1. Проспект ділової гри, в якому визначено доцільність її проведення з урахуванням мети, завдань і умов гри; визначення вихідних даних, об'єктів гри; огляд можливих методів вивчення проблем тощо.

2. Сценарій ділової гри, який передбачає набір ігрових ролей та їх опис, розподіл обов'язків, правила гри. Правила гри містять обмеження, що стосуються технології, регламенту ігрових елементів чи їх процедур, ролей і функцій «викладача – ведучого», системи оцінювання; правил має бути не більше 5–10. Вони повинні забезпечувати відтворення реального і ділового контекстів гри, а також бути пов'язаними із системою стимулювання.

3. Опис ігрової обстановки. Він враховує способи і форми (усна, письмова, з використанням ігрових предметів) інформаційних зв'язків між учасниками.

4. Інструкція для учасників. Цей документ містить ігрові завдання і способи їх розв'язання для кожної конкретної ролі, а також особливості взаємозв'язків і взаємовідповідальності учасників.

5. Керівництво та коригування діяльності учасників гри. У ньому передбачено всі основні заходи щодо якісної підготовки умов проведення гри, її учасників, необхідної документації.

Конструюючи зміст ділової гри, важливо спонукати студентів до пізнавальної активності протягом усієї ігрової діяльності. Цього можна досягти шляхом створення проблемних ситуацій, інтелектуальних труднощів, що вимагають активної взаємодії студентів з об'єктами пізнання, подолання суперечностей між відомими знаннями і необхідністю «відкрити» або знайти нове знання, систему вмінь і навичок, які, у свою чергу, сприятимуть розв'язанню нових для студентів пізнавальних завдань.

Дистанційна технологія навчання. Дистанційна освіта набуває все більшого поширення в Україні у зв'язку із впровадженням європейської моделі підготовки кадрів на основі підвищення змістовної ваги самостійної та індивідуальної роботи студентів. Також популярність та затребуваність дистанційного навчання сьогодні зумовлена низкою факторів, що пов'язані з різного роду карантинними обмеженнями, природними і штучними катаклізмами. Згідно з концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні запроваджено наступні визначення елементів дистанційної освіти.

Дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання. **Технології дистанційного навчання** складаються з педагогічних та інформаційних технологій дистанційного навчання. **Педагогічні технології дистанційного навчання** – це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. **Інформаційні технології дистанційного навчання** – це технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Характерні риси дистанційної освіти:

- *гнучкість* (студенти можуть не відвідувати регулярні заняття, а навчаються у зручній для себе час та в зручному місці);
- *модульність* (система дидактичних модулів дає студентам можливість сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам);
- *паралельність* (навчання може здійснюватися одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом, тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності);

– *можливість одночасного спілкування великої кількості студентів* (за допомогою телекомунікаційного зв'язку та мережі Інтернет студенти і викладачі мають можливість постійного спілкування);

– *економічність* (ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване представлення інформації, використання комп'ютерних мереж призводить в цілому до зменшення витрат на підготовку фахівців);

– *технологічність* (у процесі дистанційного навчання набувають розвитку сучасні освітні та інформаційні технології, що сприяє входженню людини у світовий інформаційний простір);

– *доступність освіти* (студенти мають рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу);

– *інтернаціональність* (система дистанційної освіти надає можливість студентам одержати освіту у закладах освіти іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни; також надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном);

– *нова роль викладача* (дистанційна освіта розширює і оновлює роль та функції викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен керувати освітнім процесом, впливати на творчу активність студентів відповідно сучасних педагогічних інновацій);

– *позитивний вплив на студента* (за умов нових форм діяльності студентів таких, як самоуправління, самоорганізація, рефлексія, використання сучасних інформаційно-цифрових технологій тощо, підвищується творчий та інтелектуальний потенціал людини);

– *підвищення якості освітнього процесу* (для організації дистанційної освіти використовуються найсучасніші навчально-методичні засоби навчання і контролю, які відповідають високим освітнім стандартам).

Організаційна структура освітнього процесу за дистанційною формою навчання ґрунтується на таких компонентах: організаційно-управлінському;

нормативно-правовому; навчально-методичному; інформаційно-телекомунікаційному; економічно-фінансовому.

Для організації дистанційного навчання (далі – ДН) у закладі освіти повинна бути створена сучасна комп'ютерна мережа з локальним сервером для забезпечення можливостей створювати мультимедійні фрагменти дистанційних навчальних курсів та організовувати інтерактивне спілкування викладачів і студентів за допомогою відео-конференцій. Для цих потреб заклад освіти може обладнати спеціальну аудиторію, в якій буде знаходитися потужний мультимедійний комп'ютер під'єднаний до мережі Інтернет або до локального сервера.

Організація навчання може здійснюватися як у рамках існуючої системи управління освітнім процесом, так і окремо, або обов'язковим розміщенням на веб-сервері відповідного навчального матеріалу на базі використання описаного вище комплексу програмно-технічного забезпечення. Це дає змогу створювати інтерактивні зв'язки між викладачами, студентами, аспірантами, слухачами підвищення кваліфікації тощо. Дистанційні навчальні курси (ДНК), крім інформаційних матеріалів, повинні містити ще матеріали для організації контролю та самоконтролю знань: завдання для самостійного опрацювання різних рівнів складності, тематику наукових робіт, тести самоконтролю тощо.

Склад та структура ДНК залежать від його типу і може класифікуватися за такими ознаками: цілі навчання; навчальні дисципліни; специфіка предметної галузі; рівень підготовки студентів; їх вікова орієнтація; використання технологічної бази та ін. Практика свідчить, що доцільно представити ДНК у вигляд сукупності модулів. У свою чергу, кожний модуль складається зі змістовно завершених частин, кожна з яких містить теоретичний матеріал, завдання для практичної роботи, тести для самоконтролю, методичні поради. Завершальною складовою модуля є тематичний контроль, форму якого може запропонувати викладач. Крім того, кожний модуль ДН повинен містити такі дидактичні елементи: тему та мету навчального розділу; ключові слова та поняття; знання та вміння, необхідні для вивчення матеріалу; теоретичний

матеріал; глосарій; практичні завдання та лабораторні роботи; структурно-логічну схему або схеми взаємозв'язків вивчення окремих тематичних складових; літературні джерела; питання для самоконтролю; завдання для тематичного контролю.

Основною складовою організації ДН є телекомунікаційне та інформаційно-навчальне середовище, яке повинно містити: засоби навігації в рамках даного середовища; інформаційно-навчальний матеріал (лекції, словники, посилання на літературні джерела і повнотекстові документи та праці); засоби контролю знань (відкриті питання, тестування в режимі онлайн, тестування в асинхронному режимі); засоби спілкування (електронна пошта, чат, аудіо-, відео-конференції тощо).

Практика доводить, що впровадження дистанційного навчання у вищій школі надає великі можливості для подальшого розвитку традиційних форм освіти і піднесення їх на новий якісний щабель. Однак повноцінне розгортання ДН постійно стикається з низкою проблем, як от недостатній рівень матеріальної і програмно-апаратної бази, методологічного і навчально-методичного забезпечення у ЗВО, а також відсутність бюджетного фінансування відповідних досліджень тощо.

Для того щоб впровадити освітні нововведення (у тому числі й дистанційне навчання), заклади вищої освіти вже сьогодні змінюють чинну парадигму освіти, в центрі якої стоїть ЗВО, викладач та його професійні знання на нову – в центрі якої стоїть студент та його потреби до освіти. Освіта має бути доступною для будь-якої людини, у будь-якому місці, у будь-який час і з будь-якої спеціальності.

Технологія модульного навчання. Одним з підходів до навчання, які враховують необхідність творчого починання в процесі пізнання, що визначають його новий напрям, є модульне навчання. Воно створює передумови для найбільш сприятливого комплексного рішення завдань, що стоять у даний час перед педагогічною наукою і практикою. На нинішньому етапі розвитку педагогічної науки педагоги і психологи доклали чимало зусиль

для створення передумов забезпечення цілеспрямованості, системності й індивідуалізації навчання, підвищення самостійності навчальної діяльності студентів, їх активізації. У наслідок цього з'явилося модульне навчання, створене в 60-ті роки у США (J. Russell, S. Postlethwait, R. Horst), яке швидко розповсюдилося в англomовних країнах і Західній Європі. Зараз модульне навчання являє собою систему, що має більш ефективні відмітні особливості кожного системоутворюючого елемента (цілі, принципи, форми).

Семантичний зміст терміна *модульне навчання* пов'язаний зі словом «модуль» (лат. – «modulus»), одне із значень якого – «функціональний вузол». За трактуванням одного із засновників модульного навчання (J. Russell) модуль являє собою пакет, що охоплює одну концептуальну одиницю навчального матеріалу. Іншими словами, *модуль* – це логічно завершена частина навчального курсу, що являє собою великий розділ, має систему інформаційно-дидактичного забезпечення і завершується контрольною акцією.

Сутність модульного навчання (МН) полягає в тому, що студент більш самостійно або повністю самостійно може працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, що містить: 1) *цільову програму дій*; 2) *банк інформації*; 3) *методичне керівництво по досягненню поставлених дидактичних цілей*. При цьому функції педагога можуть варіювати від інформаційно-контролюючої до консультативно-контролюючої.

Принципові відмінності модульного навчання від традиційного полягають у наступному:

1) *зміст навчання подається у закінчених, самостійних комплексах — модулях, що є одночасно банком інформації та методичним керівництвом з його засвоєння;*

2) *взаємодія педагога і студента у навчальному процесі здійснюється за допомогою модулів, що забезпечують свідоме самостійне досягнення студентами певного рівня підготовки;*

3) *сама сутність модульного навчання потребує обов'язкового дотримання паритетних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між педагогом та студентом.*

Теорія модульного навчання ґрунтується на системі його специфічних принципів, що корелюють із загальнодидактичними. Основні принципи модульного навчання, що визначають його загальний напрям, цілі, зміст і методику організації: 1) *модульності*; 2) *структуризації навчання на окремі елементи*; 3) *динамічності*; 4) *оптимальності методів діяльності*; 5) *гнучкості*; 6) *усвідомленої перспективи*; 7) *різносторонності методичного консультування*; 8) *паритетності*

Принцип модульності визначає модульний підхід до навчання, що виражається змістом організаційних форм і методів навчання, яке будується за окремими функціональними вузлами – модулями, призначеними для досягнення конкретних дидактичних цілей.

Принцип структурованості змісту навчання на окремі елементи потребує розглядати навчальний матеріал у межах модуля не лише як єдину цілісність, спрямовану на вирішення інтегрованої дидактичної цілі, а й як ту, що має певну структуру, яка складається з окремих елементів (блоків). Елемент – це частина модуля, що відповідає конкретній дієвій дидактичній цілі.

Принцип динамічності забезпечує вільну зміну змісту модулів з урахуванням динаміки соціального замовлення. Тобто зміст кожного елемента, а отже, і кожного модуля може легко змінюватися і доповнюватися; конструюючи елементи різних модулів, можна створювати нові модулі.

Принцип оптимальності методів діяльності вимагає, щоб студенти оволоділи різноманітними методами на базі системи дійових знань. Тобто необхідно навчати не лише видам діяльності, а й способам дій, методам досягнення цілей. При цьому навчання повинно ґрунтуватися на основі проблемного, дієвого підходу, щоб забезпечувалося творче відношення до навчання.

Принцип гнучкості вимагає побудови модульної програми таким чином, щоб легко забезпечувалася можливість пристосування змісту навчання і шляхів його засвоєння до індивідуальних потреб учнів. Відомо, що в студентів спостерігається дуже суттєва різниця в засвоєнні знань, а також у здібностях і швидкості формування розумових операцій. Вже цим зумовлюється необхідність індивідуалізації навчального процесу. Для цього необхідно забезпечити індивідуалізацію змісту, темпу, методики і контролю навчання.

Принцип усвідомленої перспективи потребує глибокого розуміння й усвідомлення учнями близьких, середніх і віддалених перспектив навчання. Усвідомлення діяльності (позитивні очікування) формує позитивну мотивацію навчання, розвиває пізнавальні інтереси. Тому студентам необхідно на початку навчання надати всю модульну програму, де вказати комплексну дидактичну мету, яку вони повинні усвідомити, як особисто важливий і очікуваний результат. Модульна програма повинна також включати в себе програму дій для досягнення поставлених цілей.

Принцип різносторонності методичного консультування вимагає забезпечення професіоналізму в пізнавальній діяльності учня і педагогічній діяльності педагога. Тобто навчальний матеріал повинен подаватися в модулях з використанням особистих пояснювальних методів, що полегшують засвоєння інформації. В модулях повинні пропонуватися різні методи і шляхи засвоєння змісту навчання, які студент може самостійно вибирати чи пропонувати на їх основі свої оригінальні шляхи до засвоєння. Також у модулях повинно здійснюватися методичне консультування педагога з організації процесу навчання стосовно різних методів впливу на студента.

Принцип паритетності в модульному навчанні вимагає суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента. Доведено, що найбільш ефективно педагогічний процес буде проходити тоді, коли сам студент буде максимально активний, а педагог виконуватиме консультативно-координуючу функцію, реалізовану на основі індивідуального підходу до кожного студента. Але для цього необхідно забезпечити учнів такими ефективними засобами навчання, як

модуль. Використовуючи цей ефективний інформативний засіб, вони зможуть самотійно організувати засвоєння нового матеріалу і з'являтися на кожну педагогічну зустріч підготовленими до суб'єкт-суб'єктних відносин. Рівень базисної підготовленості студента – це запорука успіху паритетних відносин двох елементів педагогічної системи. Однак при традиційному навчанні, як це часто трапляється, основною метою педагогічних зустрічей є надання інформації виключно педагогом. У такій системі суб'єкт-суб'єктні відносини не можуть існувати і принцип паритетності виключається.

Отже, для реалізації цього принципу необхідно: 1) звільнити педагога від виконання чисто інформаційної функції і створити умови для більш яскравого прояву консультативно-координуючої функції; 2) модульна програма повинна забезпечувати можливість самотійного засвоєння знань студентом до певного базисного рівня; 3) педагог у процесі модульного навчання повинен делегувати деякі функції управління модульній програмі, в якій ці функції трансформуються у функції самоуправління.

Вище перераховані принципи модульного навчання тісно взаємопов'язані. Майже всі вони (крім принципу паритетності) відображають особливості побудови змісту навчання, а принцип паритетності характеризує взаємодію педагога і студента в нових умовах, що складаються в ході реалізації принципів модульності, структуризації змісту навчання, динамічності, методу діяльності, гнучкості, усвідомленої перспективи і різнобічності методичного консультування.

Принципи модульного навчання також тісно взаємопов'язані і з принципами загально дидактичними, вони конкретизують останні і дозволяють по-новому дивитися на процес навчання, будучи оригінальними принципами нового цілісного підходу до педагогічного процесу.

Проектна технологія навчання вважається однією з модифікацій продуктивного навчання.

Навчальний проект – це форма організації занять, яка передбачає комплексний характер діяльності всіх його учасників, спрямовану на

отримання освітньої продукції за певний період – від одного заняття до декількох місяців.

Технологія проектів була започаткована в педагогіці США ще в 20-і роки ХХ ст. під назвою «метод проблем». Реалізувалася в педагогічних поглядах Джона Дьюї. Під проектами в той час розумівся цільовий акт діяльності дитини, в основу якого клався її інтерес. Сьогодні на теренах вітчизняного освітнього простору проектна технологія навчання переживає друге відродження, адже активно впроваджується на всіх рівнях освіти.

Проектне навчання має особистісне-орієнтований характер, оскільки воно спрямоване на самостійну діяльність студентів – індивідуальну, парну або групову. Передбачає розв'язання здобувачем або групою здобувачів певної проблеми, яка вимагає, з одного боку, використання різних засобів та методів навчання, з іншого – інтегрування знань та умінь із різних галузей як інтелектуальної, так і практичної діяльності. Отже, суть проектної технології полягає в гармонійному поєднанні академічних знань із прагматичними.

Метою проектного навчання є формування таких умов освітнього процесу, за яких його результатом стає здобуття індивідуального досвіду проектної діяльності студента.

Основними завданнями виступають: а) навчання студента здобувати знання самостійно, уміти застосовувати їх не лише в стандартних, але й у нестандартних ситуаціях; б) сприяння студенту у здобутті здатності, працюючи в різноманітних групах, виконувати різноманітні соціальні ролі: виконавця, лідера, посередника; в) розширення кола спілкування молоді, знайомство з різними культурами, формування вмінь різнобічного огляду проблем; г) прищеплення студентам здатності користуватися дослідницькими прийомами та методами у навчально-пізнавальній діяльності.

Організація проектної діяльності потребує:

1) підготовки значущої в дослідницькому плані проблеми (завдання), що вимагає для свого розв'язання інтегрованих знань;

2) практичної, теоретичної та пізнавальної значущості результатів вирішення цієї проблеми (наприклад, збір та опрацювання даних про екологічний стан певного мікрорайону із представленням результатів цього опрацювання в зацікавлені служби);

3) уміння студентів працювати самостійно індивідуально, у парі чи в групі;

4) структурування змістової частини проекту (з указанням поетапних результатів);

5) визначення суперечності, яка породжує проблему дослідження, завдань, що впливають із неї, виявлення гіпотетичних шляхів пошуку, оформлення кінцевих результатів, аналізу їх, висновків.

В середньому сьогодні виділяють чотири основних етапи підготовки проекту. *На першому етапі* відбувається вибір напрямку і формування назви проекту, що передбачає включення узагальненої назви проблеми, відповідного їй кола питань; визначення загального напрямку або пріоритетних напрямів, оформлених у підпроекти. Визначають напрям і формують назву проекту всі студенти, як правило, разом з викладачем.

На другому етапі відбувається написання плану проекту. Він передбачає низку розділів із відповідним визначенням завдань та обґрунтувань. На цьому ж етапі студенти поділяються на творчі групи, кожна з яких отримує відповідне завдання.

Третій етап характеризується безпосереднім виконанням проекту – проводяться інтерв'ю, відбувається пошук відповідної інформації у бібліотеках, мережі Інтернет, виконуються певні досліди (за необхідності). Зібрана інформація узагальнюється, систематизується і відповідним чином оформляється.

На четвертому етапі відбувається презентація і захист проекту, коригування його результатів, планування наступних досліджень. На цьому етапі відбувається оцінювання проектної діяльності та вклад кожного учасника.

Розділи проекту:

1. Актуальність, необхідність, значущість обраного напрямку (чому саме цей).

2. Мета і завдання проекту, а) довготривалі:

- створення чогось нового (за структурою, підходами, концепцією освітнього процесу);

- нові технології, методики;

- можлива розробка дослідження за проектом;

- визначення очікуваних результатів;

- планування «продукту» в результаті виконання програми (посібника, сценарію, технології, плану, нової програми);

б) короткодіюча мета, завдання – визначення конкретної мети, завдань на назначений період.

3. Визначення етапів реалізації проекту:

а) зазначаються терміни початку і закінчення проекту;

б) закінчення проекту визначається етапністю його реалізації;

в) зазначаються часові інтервали кожного етапу.

4. Механізм реалізації проекту. Пояснення – Як? Яким чином? За допомогою яких засобів буде реалізовано проект? Плани апробації конкретних справ, акцій, заходів згідно з визначеними етапами.

5. Обов'язки та відповідальність учасників реалізації проекту:

- хто відповідає за проект?

- хто і за що відповідає всередині проекту?

- хто допомагає в реалізації проекту?

6. Очікувані результати:

- які конкретні результати ви очікуєте одержати на кожному етапі і після завершення проекту?

7. Оцінка і самооцінка проекту.

Коли та з якою періодичністю будуть оцінювати виконання проекту (один, два, три, чотири рази на рік). Хто візьме участь в оцінюванні: самі учасники, експерти, управлінські структури. Форми контролю (самоконтролю)

й оцінки (самооцінки). В якій формі буде подано інформацію про хід проекту (звіт, конкретні матеріали, сценарії, розробки, нові проекти тощо)?

8. Бюджет, ресурсне забезпечення (приблизний бюджет, урахуваючи всі види витрат, необхідних для успішної реалізації проекту).

За змістом та характером виконання робіт розрізняють такі типи проектів: *дослідницькі, інформаційні, творчі, ігрові, практико-орієнтовані*. За характером контактів – *внутрішні та міжнародні*. За кількістю учасників – *особистісні, парні, групові*. За тривалістю їхнього здійснення – *короткодійучі* (кілька занять), середньої тривалості (від тижня до місяця), довготривалі (кілька місяців).

Дослідницькі проекти. Повністю підпорядковані логіці дослідницької роботи і мають відповідну їй структуру: визначення теми дослідження, обґрунтування її актуальності, визначення предмета й об'єкта дослідження, мети, завдань, гіпотези, методів, методології, відповідних засобів опрацювання результатів дослідницької роботи.

Інформаційні проекти. Зорієнтовані на збір інформації про певний об'єкт чи явище пізнання, на ознайомлення учасників проекту із зібраними матеріалами, результатами їхнього аналізу та узагальнення. Такі проекти можуть бути органічною частиною дослідницьких. Структура їх має такий вигляд: мета, актуальність поставлених завдань, методи отримання інформації (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, у тому числі й електронні, анкетування, інтерв'ю тощо); обробка інформації (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументація висновків); оформлення результатів (стаття, реферат, доповідь, відеофільми тощо); презентація (публікація, виступ на конференції, розміщення в електронній мережі).

Творчі проекти. Структура спільної діяльності учасників підпорядковується кінцевому результату, інтересам учасників проекту, які завчасно домовляються про форму представлення власної творчої діяльності: рукописний збірник літературно-художніх творів, альманах, журнал,

колективний колаж, відеофільм, вечір, свято тощо. Для цього стають необхідними відповідні сценарії, програми, макети.

Ігрові проекти. Мають творчий характер, але домінуючим видом діяльності є гра. Згідно з характером та змістом проекту учасники визначають для себе ролі (літературні персонажі, кіногерої, представники світу великих людей, реальні особистості), Імітують у вигаданих ситуаціях соціальні та ділові стосунки своїх прототипів.

Практико-орієнтовані проекти. Чітко визначений результат діяльності учасників проекту орієнтується на соціальні інтереси учасників. Це передбачає складання відповідних програм, рекомендацій, проектів законів тощо. Для цього створюється детальний сценарій, згідно з яким передбачається відповідна діяльність усіх учасників та визначення функцій кожного з них. Важливе значення надається поетапним обговоренням проекту, презентації його результатів, визначенню шляхів упровадження їх у практику.

2.3. Методика організації науково-дослідної роботи та особливості організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти

2.3.1. Науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти

Критерієм дієвості вищої школи є те, наскільки широко використовується її науковий потенціал, спрямований на вирішення найважливіших соціальних та економічних завдань, наскільки активно й успішно в науково-дослідній роботі бере участь студентська молодь.

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) є обов'язковою, органічною, невід'ємною частиною підготовки спеціалістів у ЗВО і входить до числа основних задач вищої школи, що вирішуються на основі єдності учбового і наукового процесів.

Розвиток наукових досліджень у ЗВО безпосередньо впливає на якість освітнього процесу, оскільки вони модифікують не лише вимоги до рівня знань студентів, а й сам процес навчання та його структуру, підвищуючи ступінь

підготовки майбутніх фахівців, розширюючи їхній творчий і практичний кругозір.

Організація наукової діяльності у вищій школі передбачає поліпшення якості підготовки фахівців, здатних після закінчення закладу вищої освіти самостійно вирішувати серйозні наукові завдання, бути на рівні з передовими ідеями наукової теорії та практики. Тому саме тут важливо прищепити студентам смак до наукових досліджень, привчити їх уже на цьому етапі мислити самостійно.

Отже, використання результатів наукових досліджень у вищій школі не лише змінює зміст і смисл самих наукових дисциплін, а й підказує нові форми і методи організації освітнього процесу.

Результати науково-дослідної роботи, як правило, відображаються в нових курсах, лекціях і практичних (семінарських) заняттях. Як свідчить практика, захоплення науковими дослідженнями робить для студентів дисципліни, які вивчаються, предметними, стимулюючи їх засвоєння. При цьому якість засвоєння теоретичного матеріалу значно підвищується, що відбивається на скороченні часу, необхідного для засвоєння нової інформації. Такий взаємозв'язок дозволяє студентам успішно виконувати напружену навчальну програму, самостійно вивчати додаткову літературу й водночас робити перші кроки в науці.

Залучення студентів до наукової творчості, організація студентської науково-дослідної роботи – важлива складова підготовки висококваліфікованих фахівців. Тому кожен студент з перших днів свого навчання у ЗВО повинен активно розвивати свої творчі здібності, здобувати необхідні навички проведення самостійного наукового процесу, оволодівати сучасними методами науково-дослідної роботи.

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) – це своєрідний творчий процес, який потребує наявності цілої низки здібностей, умінь і навичок, а саме: творчого мислення, глибокого проникнення в суть фактів і явищ з використанням законів мислення. В Україні система організації НДРС

створювалася на підґрунті інтенсивного розвитку у ЗВО наукової роботи, розширення їхньої мережі, зміцнення їхніх творчих зв'язків з підприємствами, галузевими науково-дослідними інститутами, а також дослідними інститутами НАН України та зарубіжних країн.

Головною метою організації і розвитку системи НДРС є підвищення рівня наукової підготовки фахівців з вищою професійною освітою і виявлення талановитої молоді для подальшого навчання і поповнення педагогічних і наукових кадрів ЗВО, науково-дослідних організацій і установ.

Основними завданнями НДРС є:

- забезпечення інтеграції навчальних занять і науково-дослідної роботи студентів;
- створення умов для розкриття і реалізації особистісних творчих здібностей студентської молоді;
- відбір талановитої молоді, яка проявила здібності та прагнення до наукової і педагогічної діяльності;
- розширення масовості і підвищення результативності участі студентів у науковій діяльності, шляхом залучення студентів до досліджень з пріоритетних напрямів науки, що пов'язані з сучасними потребами суспільства і держави;
- розвиток наукових міжвузівських зв'язків як в Україні, так і з країнами близького і далекого зарубіжжя;
- розвиток міжнародної академічної мобільності здобувачів освіти.

Науково-дослідна робота студентів є комплексною системою, що має забезпечити безперервну участь студентів у науковій роботі протягом всього періоду навчання. Важливим ознакою комплексності виступає наступність її методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї навчальної дисципліни до іншої, від одних видів навчальних занять до інших. При цьому необхідно, щоб обсяг і складність набутих студентами у процесі наукової роботи знань, вмінь, навичок зростала поступово.

Так, наприклад, на першому і другому курсах метою і основним змістом всієї роботи має бути формування у студентів у ході загальнонаукової підготовки перспективних навичок, умінь і набуття елементарних знань щодо виконання наукової роботи, навчання основам самостійної роботи, розвиток нестандартного мислення. Тут можуть бути корисними реферативна робота з елементами наукових досліджень у ході лабораторних і практичних робіт.

На третьому курсі, у ході загальної і спеціальної підготовки, виконанні самостійних невеликих досліджень і завдань творчого характеру, відбувається формування спеціальних дослідницьких навичок, поглиблення знань методів, методик, технічних засобів виконання досліджень і обробки результатів. Ускладнюються задачі і форми наукових досліджень, збільшується їх обсяг. Робота набуває більш яскравого творчого характеру.

На четвертому і, особливо, на п'ятому курсах подальше формування, закріплення і удосконалення знань, вмінь і навичок, розвиток творчого мислення і підходу до вирішення конкретних задач, вміння самостійно приймати і реалізовувати рішення конкретних задач, використання отриманих знань на практиці має відбуватися, головним чином, у процесі самостійної науково-дослідної роботи студентів за індивідуальними завданнями. Тому слід студентам мати у своєму активі участь у конференціях, конкурсах усіх рівнів.

Організація науково-дослідної роботи студентів здійснюється, як правило, під керівництвом і контролем з боку ректорату, деканату, завідувачів кафедр.

Наукова діяльність студентів поділяється на навчально-дослідну роботу, тобто роботу, що включається до освітнього процесу, та науково-дослідну роботу, що виконується в позааудиторний час.

Навчально-дослідна робота студентів. Головне завдання навчально-дослідної роботи студентів – поглиблення й творче освоєння навчального матеріалу, набуття студентами навичок самостійної теоретичної та експериментальної роботи, ознайомлення з сучасними методами наукових досліджень, технікою експерименту, реальними умовами роботи у наукових та

виробничих колективах. Навчально-дослідна робота починається на першому курсі навчання з ознайомлення студентів з теоретичними засадами постановки, організації й виконання наукових досліджень, з методикою вивчення наукової літератури, планування і проведення експерименту, обробки наукових даних тощо.

Навчально-дослідна робота студентів передбачає:

- написання рефератів на основі добору і вивчення таких джерел наукової літератури як: окремі розділи монографій, наукові статті вітчизняних і зарубіжних авторів;
- виконання практичних і домашніх завдань, контрольних робіт, що містять елементи наукових досліджень і вимагають від студентів ознайомлення з достатньо широким колом літератури, використання комп'ютерної та іншої техніки;
- підготовку і захист курсових, кваліфікаційних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень кафедр, науково-дослідної частини ЗВО, науково-дослідних підрозділів факультету тощо;
- виконання конкретних нетипових завдань науково-дослідного характеру в період навчальної, виробничої, асистентської практики, індивідуальних завдань, спрямованих на розробку і вирішення різних конкретних проблем

Таким чином, навчально-дослідна робота студентів охоплює майже всі головні форми навчальної роботи й передбачає активну участь студентів в їх здійсненні, спрямовує студентів на творче вирішення актуальних наукових і виробничих завдань, а також передбачає активне включення студентів у діяльність тих установ, організацій, в яких їм доведеться працювати після закінчення ЗВО.

Участь у навчально-дослідній діяльності, що включена до навчального процесу, є обов'язковою для кожного студента. Навчально-дослідну роботу планують та організують як загальнонаукові, так і спеціальні кафедри ЗВО у ході вивчення загальних і спеціальних дисциплін, що викладаються на

кафедрах. У ході вивчення саме цих дисциплін студент у великих обсягах виконує практичні завдання, проходить навчальну, виробничу практику, пише контрольні, курсові, кваліфікаційні роботи.

Починаючи з першого курсу, студенти знайомляться з основами методики науково-дослідної роботи, а в подальшому вивчають спеціальний курс, присвячений вивченню основ методології та організації наукових досліджень. Так, засвоюючи фундаментальні курси, студенти знайомляться з методологією й методикою наукових досліджень, а в міру подальшого вивчення навчальних курсів оволодівають методикою виконання науково-дослідної роботи за певним фахом. На молодших курсах студенти також пишуть реферати, тему яких вони можуть обирати самостійно із запропонованих кафедрами переліків тем. Працюючи над цими рефератами, вони вивчають спеціальну літературу, статті з фахових журналів. Ці реферати часто слугують основою виступів студентів з доповідями на семінарах, науково-практичних студентських конференціях.

Починаючи з другого курсу і на наступних, завдання науково-дослідного характеру, переважно, вводяться до семінарських і практичних занять, до програми навчальної та виробничої практики, до контрольних і курсових робіт. Їхня складність поступово зростає. Завдання, що виконуються в межах навчально-дослідної роботи студентів, у першу чергу спрямовані на активну участь студентів у роботі за науковими темами, у розв'язанні проблем, над якими працюють випускаючі кафедри, а також факультет у цілому. При цьому особлива увага приділяється залученню студентів до збирання, аналізу й узагальнення матеріалів, постановки й проведення наукових експериментів, підготовки наукових доповідей і повідомлень.

Особливо широких можливостей студенти набувають для виконання як індивідуальних, так і колективних завдань науково-дослідного характеру під час виробничої практики. Тут вони можуть бути залучені до збирання й узагальнення матеріалів, наприклад, соціологічних досліджень, пошуку архівних документів тощо.

Науково-дослідна робота студентів. Головними напрямками організації НДРС можуть бути такі:

- підвищення якості освітнього процесу за рахунок спільної участі студентів і викладачів у виконанні різних науково-дослідних робіт;
- участь студентів у проведенні прикладних, пошукових і фундаментальних наукових досліджень;
- підтримка і розвиток наукових шкіл ЗВО в руслі наступності поколінь;
- розвиток у студентів здатностей до самостійних обґрунтованих наукових суджень і висновків;
- наданням студентам можливостей у процесі навчання спробувати свої сили у різних напрямках сучасної науки.

Завданнями науково-дослідної роботи є:

- навчання студентів методиці самостійного вирішення наукових завдань, навичкам роботи в наукових колективах;
- ознайомлення з методами організації творчої роботи;
- сприяння успішному розв'язанню актуальних проблем науки та соціального розвитку суспільства.

НДРС, виступаючи продовженням і поглибленням навчально-дослідної роботи, надає студенту можливість виявити творчу ініціативу, перевірити у ході виконання практичних і лабораторних робіт (на практиці) вивчений матеріал, вчить збирати, систематизувати, аналізувати й узагальнювати його, самостійно вести науково-дослідну роботу.

Форми організації й проведення НДРС у ЗВО різні й передбачають:

- роботу студентів у наукових гуртках, що організуються загальнонауковими і спеціальними кафедрами;
- участь студентів групами або в індивідуальному порядку в науково-дослідних темах професорсько-викладацького складу факультету;
- роботу у студентських наукових бюро, творчих студіях, майстернях;

- лекторську роботу з розповсюдження знань у галузі науки та культури;
- роботу на громадських засадах як викладачів різних професійних шкіл, що створюються при факультеті;
- участь студентів у наукових організаційно-масових і змагальних заходах різного рівня (кафедральні, факультетські, регіональні, всеукраїнські, міжнародні), що стимулюють розвиток як системи НДРС, так і творчість кожного студента. До них відносяться: наукові семінари, конференції, симпозиуми, конкурси наукових і навчально-дослідницьких робіт студентів, олімпіади з дисциплін та спеціальностей.

Найбільш поширеною формою НДРС можуть бути студентські наукові гуртки й проблемні (наукові) семінари. Кожен з них являє собою невеликий (10–12 осіб) творчий колектив студентської молоді, який працює над однією проблемою чи темою з певними фрагментами. Кожним науковим гуртком керує професор або викладач профільної кафедри, а його помічником є староста гуртка, який обирається студентами. Наукові гуртки й проблемні семінари працюють за планами, що складаються щорічно.

Зміст роботи наукових гуртків може включати такі різновиди:

- складання рефератів та анотацій на вітчизняну та зарубіжну наукову літературу; написання рецензій на статті та книги; підготовка оглядів літератури з певної проблеми або теми;
- підготовка наукових доповідей і повідомлень на основі збирання, вивчення й узагальнення документальних і літературних джерел, виявлення та аналіз архівних документів з теми дослідження;
- підготовка наочних посібників, збирання матеріалу для оформлення стендів у навчальних кабінетах і на кафедрах;
- підготовка тез студентських наукових конференцій;
- підготовка до публікації наукових статей у студентських кафедральних і факультетських збірниках наукових праць.

Якщо на перших курсах навчання у ЗВО науково-дослідна робота студентів реалізовується переважно у вигляді рефератів і доповідей, то на старших курсах й, особливо випускних, студентські наукові гуртки й проблемні групи зосереджують свою увагу на дослідженні сучасних актуальних наукових проблем.

Однією з форм НДРС є також участь здобувачів освіти у конкурсах наукових студентських робіт, які організовує МОН України, різні громадські організації, окремі ЗВО. Кращі студентські роботи відзначаються і заохочуються як морально, так і матеріально, а саме – дипломами, подяками, грошовими преміями.

Участь студентів у науково-дослідній роботі найбільш активно розвивається завдяки тому, що у ЗВО існує атмосфера творчості, використовуються різноманітні форми й методи, а студенти виявляють справжній інтерес до наукового пошуку, до дослідження актуальних наукових проблем, пов'язаних із характером і змістом їхньої майбутньої професійної діяльності.

2.3.2. Організація практичної підготовки здобувачів вищої освіти

Статистика зазначає, що більшість фахівців неефективно ведуть професійну діяльність, якщо в процесі навчання вони не сформували практичні навички в умовах виробництва. Освітній процес обов'язково повинен здійснюватися у поєднанні теоретичної підготовки фахівців з практичною формою навчання. Тільки у цьому випадку одержані знання набуватимуть дійсної цінності, а придбані вміння переростуть у навички професійної праці.

Практична підготовка студентів є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня і має на меті набуття ними професійних навичок та вмінь. *Метою практики* є оволодіння студентами сучасними методами, формами, засобами майбутньої професійної діяльності, її організації, формування професійних умінь і навичок, виховання потреби систематичного поновлення.

Серед різновидів практичної підготовки здобувачів вищої освіти найчастіше виділяють виробничу та переддипломну практику.

Виробнича практика – це процес застосування та закріплення теоретичних знань на виробництві з метою набуття науково-виробничого досвіду, придбання практичних навичок, а також відпрацювання основних питань дипломного проектування. Виробнича практика проводиться на відповідних об'єктах (підприємствах і організаціях) і за змістом відповідає основним розділам певної дисципліни, або комплексу дисциплін.

Студентам, як правило, видаються індивідуальні завдання з відпрацювання навичок творчого наукового характеру в умовах виробництва. Вони впроваджують нові методи досліджень, розробляють раціоналізаторські пропозиції, використовують методичні розробки окремих процесів за фахом, удосконалюють організацію і методи управління підприємством та його структурними підрозділами тощо. Виконані індивідуальні завдання оформляються у вигляді звітів з виробничої практики і захищаються перед комісією або на звітній конференції. Повне виконання програмних завдань допоможе студентам заглибитися у зміст дисципліни, що вивчається; сприятиме їх успішній підготовці до професійної діяльності на виробництві.

Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача ЗВО і фахівця з виробництва. Програма практики та її терміни визначаються навчальним планом. Організація практики регламентується «Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», затвердженим постановою МОН України. Практика студентів передбачає безперервність і послідовність її проведення при одержанні достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня.

Заключною ланкою практичної підготовки є **переддипломна практика** студентів, що проводиться перед завершенням дипломного проекту. Під час цієї практики поглиблюються і закріплюються теоретичні знання за всіма

дисциплінами навчального плану, підбирається фактичний матеріал для виконання кваліфікаційної роботи.

Практика студентів ЗВО проводиться на відповідних базах практики, що повинні відповідати необхідним вимогам програми. За наявності у ЗВО державних (регіональних) замовлень на підготовку фахівців, перелік баз практики надають галузеві органи, які готували замовлення на спеціалістів. *При підготовці фахівців ЗВО за цільовими договорами з підприємствами, організаціями, установами – базами практики передбачаються цими договорами.*

У випадку, коли підготовка фахівців здійснюється за замовленням фізичних осіб, бази практики можуть забезпечувати ці особи (з урахуванням усіх вимог наскрізної програми) або ЗВО, що визначається умовами договору (контракту) на підготовку фахівців. Студенти можуть самостійно (з дозволу відповідних кафедр) підбирати для себе місце проходження практики (пропонувати його).

До керівництва практикою залучаються досвідчені викладачі кафедр, а на виробництві – висококваліфіковані фахівці.

Керівник практики від ЗВО виконує такі функції:

– забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед від'їздом студентів на практику (проведення інструктажу про порядок проходження практики, видача програми і методичних рекомендацій, оформлення відряджень та ін.);

– повідомляє студентам про систему звітності про практику, прийнятої на кафедрі, а саме: надання письмового звіту, порядок його оформлення;

– у тісному контакті з керівником практики від виробництва забезпечує високу якість її проходження відповідно до програми;

– контролює забезпечення нормальних умов праці і побуту студентів.

За наявності вакантних місць студенти в період проходження практики можуть бути зараховані на штатні посади, якщо робота на них відповідає вимогам програми практики.

При цьому не менше ніж 50 % часу приділяється на загально професійну підготовку за програмою практики.

Студенти ЗВО при проходженні практики зобов'язані:

- до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики і вказівки її керівників;
- зібрати практичний матеріал і оформити його у формі звіту;
- вчасно представити і захистити звіт про практику.

Після закінчення терміну практики студенти звітують про виконання індивідуального завдання. Загальна і характерна форма звітності студента з практики – це надання письмового звіту, підписаного й оціненого безпосередньо керівником практики. Письмовий звіт разом з іншими документами пред'являється на рецензування керівникові практики від закладу освіти.

Звіт повинен містити відомості про виконання студентом усіх розділів програми практики й індивідуальне завдання, висновки і пропозиції, список використаної літератури. Оформляється звіт за вимогами, встановленими ЗВО. Звіт про практику захищає студент у комісії, яку призначає завідувач кафедри. До складу комісії, як правило, входять провідні викладачі кафедри. Комісія приймає звіт у студентів протягом перших десяти днів семестру, що починається після практики. Оцінка за практику вноситься у заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку студента.

Студенту, який не виконав програму практики без поважних причин, може бути надано право проходження практики повторно при виконанні умов, визначених ЗВО. Студент, який отримав від комісії негативну оцінку з практики, відраховується із ЗВО.

Джерела фінансування практики студентів ЗВО визначаються формою замовлення на фахівців (державна, контрактна). Витрати на практику студентів ЗВО є складовою частиною загальних витрат на підготовку фахівців. Розмір

витрат на практику студентів визначається кошторисом-калькуляцією, що розробляється ЗВО. Проживання студентів-практикантів у гуртожитках або орендованих для цього житлових приміщеннях оплачує ЗВО у межах цих витрат.

2.4. Система діагностики навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

В освітньому процесі вищої школи використовують *такі види контролю: вхідний, поточний, проміжний, підсумковий і відстрочений.*

Вхідний контроль ставить за мету виявити базовий рівень підготовки студентів за дисциплінами, що є основою курсу, який вивчається; розподілити студентів за рівнем підготовки для диференціації і індивідуалізації навчальної діяльності. *Основні форми вхідного контролю: тестування, співбесіда, опитування.*

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня знань студентів на етапі первинного засвоєння навчального матеріалу; створення надійної системи управління навчально-творчою діяльністю з опанування змістом дисципліни. Основні форми контролю: дидактичні і ділові ігри, семінарські заняття в активній формі, тренінги, тестування, складання і розв'язання тематичних кросвордів, участь у вікторинах, наукових гуртках, конференціях тощо.

Проміжний контроль оцінює знання, уміння і навички студентів за результатами вивчення окремих навчальних модулів (розділів) або тем навчальної дисципліни. Формами проміжного контролю знань є: атестація, модульний контроль (модульна контрольна робота), рубіжний контроль тощо.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання студентів на визначеному освітньому (кваліфікаційному) рівні на окремих його завершених етапах. Основними формами контролю є іспит і залік. Якщо у ЗВО використовується модульно-рейтингова технологія навчання, та оцінки підсумкового контролю можуть визначатися рейтингом

студентів виключно за підсумками складання навчальних модулів дисципліни (іспит або залік відсутній).

Відстрочений контроль застосовують з метою перевірки остаточних знань студентів (через певний час після іспиту або заліку), а також для визначення ефективності використання дидактичних засобів і напрямів удосконалення навчального процесу. Основні форми контролю: олімпіади, комплексне тестування, опитування.

Організація складання іспитів і заліків. Підсумковий (семестровий) контроль з навчальної дисципліни в вищій школі проводиться в терміни, встановлені навчальним планом.

Семестровий іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр.

Семестровий залік – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів його навчально-творчої діяльності за програмою курсу протягом навчального семестру (оцінки на практичних, семінарських заняттях, результати виконання самостійної та індивідуальної роботи).

Студент вважається допущеним до семестрового контролю з конкретної дисципліни (семестрового іспиту, заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Іспити складають студенти в період екзаменаційних сесій, передбачених навчальним планом. ЗВО може встановлювати студентам індивідуальні терміни здачі заліків і іспитів. При використанні модульного контролю іспити можуть не проводитися.

Іспити проводяться відповідно до розкладу, який доводиться до відома викладачів і студентів не пізніше, ніж за місяць до початку сесії. Порядок і методика проведення заліків та іспитів визначаються ЗВО.

Залежно від успішності студента протягом семестру викладачем може бути передбачено можливість «автоматичного» складання іспиту або заліку.

При цьому умови обмовляються викладачем на першому занятті з даного предмета.

Питання до іспиту складаються в кількості не менше, ніж 50-70 на групу. Залежно від змісту і значущості навчальної дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста іспит може включати теоретичні питання, практичні ситуації і задачі. При підготовці до іспиту викладач складає екзаменаційні білети (30 білетів на групу). Екзаменаційні білети затверджує завідувач кафедрою. Зміст питань в екзаменаційному білеті повинен відбивати три рівні сформованості знань: *репродуктивний, дійовий, творчий*.

Викладачеві необхідно в ході проведення іспиту намагатися не допускати списування, взаємних консультацій студентів. Приймаючи іспит в усній формі, педагог повинен дотримуватися таких педагогічних прийомів і принципів: добровільний початок іспиту (черговість складання іспиту визначається за бажанням студентів); доброзичливе відношення до студентів; не переривати відповідь студента; кількість додаткових питань повинна визначатися їх доцільністю; додаткові питання не повинні бути провокаційними.

Результати складання іспитів і диференційованих заліків оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»), а заліків – за двобальною («зараховано», «не зараховано»). Із впровадженням Болонських освітніх стандартів ЗВО використовують 100-бальну та літерну шкалу за системою «ECTS», які адаптовані до національної 4-бальної шкали (Табл. 2). Оцінки вносяться викладачем в екзаменаційну відомість і залікову книжку. У випадку неявки студента на іспит або залік в екзаменаційній відомості (графа оцінок) записується – «не з'явився». Якщо студент пропустив багато занять, викладач повідомляє про це деканату, який у відомості робить запис: «Не допущений».

Загальні критерії оцінювання знань студентів на іспиті.

«Відмінно» – основні питання розкриті на високому теоретичному і практичному рівнях, студент без ускладнень орієнтується в матеріалі, повністю відповідає на додаткові запитання. Якість відповідей свідчить про вільне

Таблиця відповідності шкал оцінювання

Оцінка за шкалою ЗВО (бали)	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Екзамен	Залік
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
65-73	D	задовільно	
60-64	E		
35-59	FX	незадовільно	не зараховано
0-34	F		

володіння матеріалом лекційних і практичних занять, а також про ознайомлення з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни.

«Добре» – розкриті основні питання, а на додаткові студент повністю не відповідає. Якість відповідей виявляє вільне володіння лекційним і практичним матеріалом. Ознайомлення з додатковими джерелами не систематизовано.

«Задовільно» – студент володіє тільки загальним понятійним апаратом, він в цілому орієнтується в досліджуваному предметі, але при розкритті основних питань допускає суттєві помилки.

«Незадовільно» – студент робить принципові помилки у відповідях, важко даються обґрунтовані відповіді на всі основні питання викладача, не володіє основним понятійним апаратом.

Повторна здача іспитів допускається не більше двох разів з кожної дисципліни: один раз викладачу, другий – комісії, що створюється деканом факультету. Студенти, що одержали під час сесії незадовільні оцінки і не склали іспит повторно комісії, призначеній деканом, відраховуються із ЗВО.

Організація тестового контролю у ЗВО. Управління якістю підготовки фахівців багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах

вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю, який називають ще контролем залишкових знань.

Викладач не повинен бути байдужим до того, як прочитані лекції і проведені практичні заняття відклалися у пам'яті студента. У даному випадку його має цікавити не сам акт проведення контрольної акції, а, насамперед, перевірка власного досвіду і спроможності ефективно впливати на формування знань, вмінь, навичок, а також розвиток творчих здібностей студентів. Тому контроль знань – це ще й можливість удосконалювати форми, методи і засоби педагогічної майстерності. Успішне вирішення цих завдань багато в чому буде визначати загальний рівень якості вищої освіти. Для проведення контролю знань студентів через обмеженість часу зручно використовувати тестові програми.

Основна мета тестового контролю – оцінювання рівня засвоєння знань студентів після вивчення дисципліни й одержання інформації для удосконалення процесу підготовки кадрів.

Відповідно до загальної мети можна виділити такі *основні функції тестового контролю*: 1) діагностична; 2) навчальна; 3) організуюча; 4) виховна.

Функція діагностики впливає із самої суті контролю, спрямованого на збирання, аналіз та інтерпретацію результатів оцінки для визначення реального рівня сформованості знань студента.

Навчальна функція спрямована на досягнення однієї з найважливіших цілей – оволодіння студентами змістом освіти (певної дисципліни). Мається на увазі той факт, що студент при вирішенні тестового завдання ще раз повторює пройдений матеріал і краще закріплює отримані знання.

Організуюча функція педагогічного контролю виявляється в його впливі на організацію освітнього процесу. Залежно від отриманих результатів контролю викладач вносить відповідні зміни в навчальний процес, що виявляються в нових підходах, формах, методах та дидактичних засобах навчання.

Виховна функція. Тестова перевірка допомагає студентам удосконалювати свої знання, систематизувати їх, розвивати пам'ять, мислення, гуманізувати освітній процес і на цій основі формувати гармонійно-розвинуту творчу особистість.

Тест – завдання стандартної форми, що має за мету визначити рівень засвоєння знань, розумового розвитку, спеціальних можливостей та інших якостей особистості людини.

Тест педагогічний являє собою сукупність завдань зростаючої складності, що дозволяють точно оцінити знання, уміння, навички й інші характеристики особистості студента, які цікавлять викладача. Наприклад, такі як *повнота* (наявність повного ланцюга системи знань); *систематичність* (упорядкованість і стрункість); *науковість* (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); *міцність* (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).

Відповідно до змісту завдань педагогічного контролю *педагогічний тест* повинен *задовольняти таким вимогам*: 1) чіткий комплекс тестових завдань; 2) оптимальний рівень складності; 3) надійність; 4) валідність; 5) можливість оцінювати знання студента за рівнем сформованості його творчого досвіду.

Тест повинен включати комплекс завдань різноманітних видів, для того щоб всебічно оцінити рівень засвоєння навчальної інформації: розуміння, пізнання, відтворення, застосування, творчість. Особливо складно діагностувати творчий рівень, тому що творча діяльність заснована на сукупності умінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних тощо. Для цього необхідно розробити комплекс тестових завдань зростаючої складності. Рівень складності має бути таким, щоб студент розумів сутність і завдання тесту, а питання в тесті повинні відповідати складності контрольного матеріалу.

Надійність – одна з найважливіших характеристик тесту. Тестова програма повинна дозволяти визначити й оцінити знання, уміння і навички з максимальною точністю.

Валідність показує цінність тестових завдань, які повинні бути пов'язані з практичними або емпіричними показниками.

Для реалізації цих умов існує класична процедура складання тестів, що має кілька послідовних етапів.

1 етап. Викладач повинен визначити мету тестування (що він хоче оцінити: Знання?, Уміння?, Якого рівня? тощо); виділити вимоги (критерії) до оцінюваних знань, умінь, навичок (розробити шкалу оцінювання, модель інтерпретації отриманих оцінок). Наприклад, оцінка репродуктивного рівня знань за 5-бальною шкалою.

2 етап. Розглядається план тесту, визначається кількість завдань, встановлюється рівень їх складності. З погляду практичного підходу, якщо в якості критерію прийняти 5-бальну шкалу оцінки, то кількість завдань у тесті повинна дорівнювати або бути кратною п'яти. Тоді легко визначити результати оцінки: п'ять правильних відповідей – оцінка «відмінно», три правильних відповіді – оцінка «задовільно».

Що стосується оптимізації кількості варіантів можливих відповідей, то їх не повинно бути від 3 до 5, адже при їх суттєвому збільшенні тест перетворюється в лотерею з вірогідністю 50 % на 50 %. Якщо в тесті налічується три альтернативні варіанти відповідей – маємо 33 % того, що студент вгадає відповідь; відповідно: чотири варіанти – 25 %, а п'ять – 20%. Збільшувати кількість альтернативних відповідей більше п'яти не рекомендується, тому що зниження відсотка можливості вгадування відповіді зменшується незначно, а час, що буде витрачено студентом на обмірковування, може набагато збільшитися.

3 етап. Складання і підбір завдань. Тут необхідно керуватися такими вимогами: 1) кількість завдань у тесті повинна забезпечити рішення поставлених перед тестуванням цілей (тобто кількість завдань повинна бути такою, щоб найбільш повно охопити досліджуваний матеріал); 2) форма завдань повинна бути різноманітною і залежати від предмета тестування.

Будь-який тест складається з таких елементів: 1) інструкція до тестування (наприклад: назвіть правильні відповіді, складіть схему тощо); 2) текст тестового завдання; 3) варіанти відповідей (якщо тести закриті). Відкриті тести передбачають вільну відповідь, а закриті – один правильний варіант і мають різноманітну форму постановки задачі. Наведемо деякі з варіантів закритих тестів

1. *Тест на впізнавання* (або «програмований контроль знань»). Він передбачає вибір студентом із декількох альтернативних варіантів правильного. Основна перевага таких тестів – швидкість тестування і простота оцінки, а недолік – відповіді навмання.

2. *Тест на достовірність* передбачає відповіді типу «так» або «ні», «правильно» або «неправильно». Текст тесту дається у формі однієї відповіді, питання або формули; перевага – простота, а недолік – неможливість перевірити глибину знань.

3. *Тестове завдання на доповнення*. Цей тест складніший і його на практиці називають «економічний диктант». Він має таку структуру: 1) інструкція: доповніть або підставте у формулу відповідне значення; 2) текст тесту подається у вигляді речення, в якому наріжне слово або цифра відсутні і їх потрібно вставити, додати. Тут є деякі дидактичні правила: а) в кожному завданні повинно бути одне доповнення; б) доповнення краще приводити в кінці речення; в) запитання потрібно формулювати чітко, без двозначного тлумачення.

4. *Тест на відповідність*. Пропонується зіставити одне з одним визначені позиції, поняття, явища. У цьому виді тестів є можливість більш глибоко перевірити рівень знань.

5. *Тест на послідовність дій*. У тестах цього виду необхідно встановити правильну послідовність, технологію, алгоритм або процедуру тощо. Тест можна ускладнити, якщо в одній колонці помістити нумерацію етапів, а в іншій – їх найменування. Тести такого виду рекомендується застосовувати при контролі засвоєння методик, процедур, тобто якщо процес нагадує алгоритм.

Цей вид тестів являє собою ще більш високий рівень складності, ніж попередні. Він дає можливість перевірити й оцінити знання, уміння й навички. До недоліків цього виду тестів відноситься небезпека запам'ятовування початкового варіанта дій як правильного, так і неправильного.

Тест на конструювання. Ці тести можна ефективно використовувати для перевірки правильності побудови структур, графіків, розроблення моделей тощо. Наприклад, дається інструкція: побудуйте оргсхему або графік. Далі наводиться текст, що складається з набору визначених понять, які студент має вишикувати в логічний ряд. Може бути полегшений варіант: дається готова схема, але без позначень. Студент повинен ці позначення перенести на схему. Тут уже можуть вирішуватися продуктивні і творчі завдання, але в такому випадку тест потрібно зробити відкритим, що збільшить час на тестування і перевірку результатів.

7. Тест у формі ситуаційного завдання. Цей вид тестів найскладніший. Він дає можливість всебічно оцінити роботу студентів над темами курсу, перевірити самостійність їх мислення при прийнятті рішень. Його структура може бути подана в такій формі: а) інструкція для студента: «Проаналізуйте запропоновану ситуацію, прийміть і обґрунтуйте певне рішення»; б) в текстовій частині пропонується педагогічна ситуація. Сама відповідь передбачає творчий варіант рішення задачі.

Дуже важливо використовувати в одній картці тестового контролю різноманітні форми тестування і поступово підвищувати рівень складності завдань. Наприклад, тест можна побудувати за такою схемою: перше запитання – репродуктивного рівня (на впізнавання, де потрібно визначити відоме поняття за запропонованим визначенням); друге завдання подане у формі тесту на класифікацію; у третьому завданні можна запропонувати знайти визначення відповідного поняття; четверте завдання може бути подане в історичному аспекті (визначення прізвища відомого діяча в галузі науки, історичної події); п'яте завдання може подаватися у формі визначення послідовності дій. Такий підхід дозволяє об'єктивно оцінити знання і врахувати різноманітні аспекти

навчальної діяльності: уміння впізнавати і розуміти матеріал, класифікувати явища й процеси, визначати послідовність логічних операцій, систематизувати і синтезувати ситуації і процеси.

Організація процесу тестового контролю знань має враховувати такі вимоги:

1. Тестовий контроль залишкових знань повинен проводитися разом на потоці або в академічній групі.

2. Тестування повинна здійснювати комісія у складі викладачів, які викладали дисципліну (мінімум 2 особи), для об'єктивності результатів. При цьому студенти, як правило, одержують картки-завдання і картки для відповідей.

3. Час тестування повинен бути регламентований із розрахунку 1-1,5 хв. на кожне запитання.

4. Кількість варіантів карток повинна бути у півтора рази більшою, ніж кількість студентів в аудиторії.

5. Комісія перевіряє результати тестування за «ключем», відмічаючи в картці студента правильні відповіді колом, а неправильні закреслює. У графі «оцінка» проставляється цифрою і прописом оцінка за кількістю правильних відповідей, ставляться підписи членів комісії.

Складання державних іспитів та захист кваліфікаційних (дипломних) робіт. Складання державних іспитів (захист дипломних робіт) проводиться на відкритому засіданні державної комісії при обов'язковій присутності голови комісії. Захист дипломних робіт може проводитися як у ЗВО, так і на підприємствах, для яких дипломна тематика представляє науково-теоретичний чи практичний інтерес.

Державний іспит проводиться як комплексна перевірка знань студентів з дисциплін, передбачених навчальним планом. Державні іспити проводяться за білетами, складеними в повній відповідності з існуючим положенням: про організацію навчального процесу у вищій школі. Тривалість державних іспитів не повинна перевищувати шести академічних годин на день.

Результати захисту дипломних робіт і складання державних іспитів визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно» і оголошуються в той самий день після оформлення протоколів засідання державної комісії. Студенту, що захистив дипломну роботу, склав державні іспити відповідно вимогам освітньо-професійної програми, рішенням державної комісії присвоюється відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень (кваліфікація) і видається державний документ про освіту (диплом).

Студенту, який одержав підсумкові оцінки «відмінно» не менш як із 75 % навчальних дисциплін, передбачених навчальним планом, а за іншими дисциплінами – оцінки «добре», склав державні іспити і захистив дипломну роботу на оцінку «відмінно», а також проявив себе в науковій роботі, видається диплом про освіту з відзнакою.

Рішення про оцінку рівня сформованості знань при захисті дипломного проекту (роботи), а також про присвоєння студенту-випускнику відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня і видачу йому державного диплома приймається державною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів комісії, що брали участь у засіданні. При однаковій кількості голосів «за» і «проти» голос голови є вирішальним.

Студент, який при складанні державного іспиту або при захисті дипломної роботи одержав незадовільну оцінку, відчисляється із ЗВО і йому видається відповідна академічна довідка. У випадках, коли захист дипломної роботи визнається «незадовільним», державна комісія встановлює, можливість студента надати на повторний захист ту саму роботу із доробкою, або зобов'язує його писати дипломну роботу за новою темою.

Усі засідання державної комісії протокуються. До протоколів вносяться оцінки, отримані на державних іспитах (захисті дипломної роботи), записуються питання, що задавалися студенту, оцінювані відповіді, зауваження членів комісії, вказується отриманий освітньо-кваліфікаційний рівень, робиться відмітка про видачу диплома про освіту. Протоколи підписують голова і члени

державної комісії, що брали участь у засіданні. Книга протоколів зберігається у ЗВО.

По завершенні роботи державної комісії її голова складає звіт. У звіті голови державної комісії відбивається аналіз рівня підготовки випускників і якості виконання дипломних робіт; відповідності їх тематики сучасним проблемам, загальної оцінки знань студентів, недоліків у підготовці за окремими дисциплінами. На основі аналізу голова дає рекомендації науково-педагогічному колективу ЗВО з поліпшення освітнього процесу.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність та зміст поняття «форма організації освітнього процесу».
2. Розкрийте основні методичні аспекти підготовки і проведення лекцій.
3. Назвіть основні види лекцій. Дайте коротку характеристику кожному виду лекції.
4. У чому полягає специфіка проведення семінарських занять. Думку обґрунтуйте.
5. Охарактеризуйте основні різновиди семінарських занять.
6. Опишіть методику проведення практичних і лабораторних занять. Назвіть спільне та відмінне у методиці їх проведення.
7. Яку роль в організації освітнього процесу в ЗВО відіграє навчальна консультація?
8. Назвіть основні підходи до ефективної організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти.
9. Дайте визначення поняття «методи навчання». Опишіть основні класифікації методів навчання у ЗВО.
10. Зробіть порівняльний аналіз трьох моделей навчання. Якими особливостями на загальному фоні вирізняється інтерактивна модель?
11. Розкрийте сутність та зміст педагогічних технологій. Чим технології відрізняються від методів навчання?

12. Дайте характеристику основним інноваційним педагогічним технологіям.

13. Яку роль відіграє науково-дослідна робота студентів у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця?

14. У чому полягає принципова різниця між навчально-дослідною та науково-дослідною роботою студентів у ЗВО?

15. Опишіть особливості організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти.

16. Які види контролю використовуються в освітньому процесі ЗВО?

17. Опишіть процедуру складання заліків та іспитів у ЗВО.

18. Назвіть переваги тестового контролю для діагностики навчальних досягнень здобувачів вищої освіти.

19. Якою є процедура складання державних іспитів та захист кваліфікаційних (дипломних) робіт у ЗВО?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ

1. Дидактика вищої школи – це наука про:

- а) оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів і засобів, які застосовуються для організації процесу навчання;
- б) освіту, виховання, навчання, розвиток особистості;
- в) способи наукового пізнання, які застосовуються для організації процесу навчання;
- г) психологічні особливості особистості.

2. Предмет дидактики вищої школи:

- а) закономірності викладацької діяльності у вищій школі;
- б) виховна діяльність, що здійснюється спеціально підготовленими фахівцями;
- в) наукова, навчальна виховна робота у закладах освіти у вищій школі;
- г) дослідження законів і закономірностей педагогічних явищ і процесів у вищій школі.

3. Мета курсу «Дидактика вищої школи»:

- а) надання студентам системи знань про навчання, виховання і розвиток дитини;
- б) надання студентам системи знань про дидактику підготовки кадрів вищої кваліфікації;
- в) надання студентам системи знань про суспільство, наукову революцію;
- г) надання студентам системи знань про історію розвитку педагогіки вищої школи.

4. Міжпредметні зв'язки дидактики вищої школи:

- а) філософія, психологія, соціологія, анатомія і фізіологія, етика, педагогіка;
- б) дидактика, теорія виховання, теорія управління;
- в) мета, зміст, принцип, метод, форма, контроль ;
- г) вікова педагогіка, історія педагогіки, соціальна педагогіка.

5. Нормативно-правове регулювання освітньої діяльності у закладах вищої освіти здійснюється відповідно до:

- а) Закону України «Про освіту»;
- б) Закону України «Про вищу освіту»;
- в) Положення про організацію освітнього процесу у закладі вищої освіти;
- г) усіх перерахованих вище документів.

6. Опис змісту кваліфікацій через певні результати навчання (дескриптори) представлено у:

- а) Законі України «Про вищу освіту»;
- б) Національній рамці кваліфікацій;
- в) Законі України «Про освіту»;
- г) усіх перерахованих вище документах.

7. Система сучасної вищої освіти складається з:

- а) 4 рівнів;
- б) 2 рівнів;
- в) 5 рівнів;
- г) 3 рівнів.

8. Викладач вищого закладу освіти виконує такі функції:

- а) освітню, виховну, розвивальну, комунікативну;
- б) контролюючу, навчальну, підготовчу, заключну, тематичну;
- в) організаторську, інформаційну, трансформаційну, орієнтовно-регулятивну, мобілізуючу;
- г) оцінювально-результативну, мотиваційну, заохочувальну.

9. Основними напрямками діяльності викладача ЗВО є:

- а) навчально-педагогічна, навчально-методична, організаційна, виховна, науково-дослідна;
- б) організаторська, інформаційна, трансформаційна, орієнтовно-регулятивна, мобілізуюча;
- в) контролююча, навчальна, підготовча, заключна, тематична;
- г) освітня, виховна, розвивальна, комунікативна, практична, теоретична.

10. Основними видами навчально-педагогічної діяльності викладача ЗВО є:

- а) підготовка до лекційних, семінарських занять, видання конспектів лекцій, складання екзаменаційних білетів;
- б) читання лекцій, проведення семінарських занять, заліків, екзаменів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів;
- в) робота куратора, співбесіди, робота в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій;
- г) написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей, написання відзивів на дисертації, рецензування підручників.

11. Основними видами навчально-методичної діяльності викладача ЗВО є:

- а) читання лекцій, проведення семінарських занять, заліків, екзаменів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів;
- б) робота куратора, співбесіди, робота в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій;
- в) підготовка до лекційних, семінарських занять, видання конспектів лекцій, складання екзаменаційних білетів;
- г) написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей, написання відзивів на дисертації, рецензування підручників.

12. Основними видами виховної роботи викладача ЗВО є:

- а) читання лекцій, проведення семінарських занять, заліків, екзаменів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів;
- б) підготовка до лекційних, семінарських занять, видання конспектів лекцій, складання екзаменаційних білетів;
- в) робота куратора, співбесіди, робота в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій;
- г) написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей, написання відзивів на дисертації, рецензування підручників.

13. Основними видами науково-дослідної роботи викладача ЗВО є:

- а) читання лекцій, проведення семінарських занять, заліків, екзаменів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів;
- б) підготовка до лекційних, семінарських занять, видання конспектів лекцій, складання екзаменаційних білетів;

- в) написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей, написання відзивів на дисертації, рецензування підручників;
- г) робота куратора, співбесіди, робота в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій.

14. Навчально-методичний комплекс спеціальності і відповідних дисциплін включає:

- а) типові і робочі навчальні плани, план наскрізної підготовки спеціалістів, програми практик, підручники і посібники;
- б) навчальний графік, розклад занять;
- в) перелік нормативних і вибіркового навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення;
- г) сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня.

15. Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки фахівців – це:

- а) перелік нормативних і вибіркового навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, а також форм підсумкового контролю знань, вмінь та навичок студентів;
- б) основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків;
- в) наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки;
- г) сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня.

16. Державний стандарт освіти:

- а) перелік нормативних і вибіркового навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, а також форм підсумкового контролю знань, вмінь та навичок студентів;
- б) основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків;
- в) наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки;

г) сукупність норм, що визначають вимоги до відповідного освітнього (кваліфікаційного) рівня.

17. Навчальна програма – це:

- а) перелік нормативних і вибіркового навчальних дисциплін із визначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, а також форм підсумкового контролю знань, вмінь та навичок студентів;
- б) основні вимоги до професійних якостей, теоретичних знань, виробничих вмінь та навичок фахівців, які відповідають визначеному освітньому рівню і необхідні для успішного виконання професійних обов'язків;
- в) нормативний документ, що визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять і їх обсяг, графік навчального процесу, форми і способи проведення поточного і підсумкового контролю;
- г) нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності навчального процесу.

18. Робоча навчальна програма складається:

- а) завідувачем кафедри;
- б) викладачем дисципліни;
- в) вченою радою університету;
- г) деканом факультету.

19. Контроль – це:

- а) це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі;
- б) педагогічний супровід, спостереження і перевірка успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- в) самостійно виконане навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

20. Основними формами підсумкового контролю у ЗВО є:

- а) тестування, фронтальне опитування;
- б) контрольна робота, самостійна робота;
- в) залік, іспит, курсова робота, дипломна робота;
- г) усі перераховані вище варіанти.

21. Лекція – це:

- а) стрункий, логічно завершений науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми.
- б) вид занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення.
- в) форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань.

22. Семінарське заняття – це:

- а) стрункий, логічно завершений науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми.
- б) вид занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення.
- в) форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань.

23. Практичне заняття – це:

- а) стрункий, логічно завершений науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми.
- б) вид занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення.
- в) форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує

уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань.

24. Бінарна лекція – це:

- а) лекція, що являє собою передачу усної інформації, перетвореної у візуальну форму технічними засобами навчання.
- б) лекція, що передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.
- в) лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.
- г) лекція, що передбачає засвоєння нової інформації шляхом її «відкриття».

25. Проблемна лекція – це:

- а) лекція, що являє собою передачу усної інформації, перетвореної у візуальну форму технічними засобами навчання.
- б) лекція, що передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.
- в) лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.
- г) лекція, що передбачає засвоєння нової інформації шляхом її «відкриття».

26. Лекція із заздалегідь запланованими помилками:

- а) лекція, що являє собою передачу усної інформації, перетвореної у візуальну форму технічними засобами навчання.
- б) лекція, що передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.
- в) лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.
- г) лекція, що передбачає засвоєння нової інформації шляхом її «відкриття».

27. Лекція-візуалізація:

- а) лекція, що являє собою передачу усної інформації, перетвореної у візуальну форму технічними засобами навчання.
- б) лекція, що передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.
- в) лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.
- г) лекція, що передбачає засвоєння нової інформації шляхом її «відкриття».

28. Самостійна робота – це:

- а) це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі;
- б) педагогічний супровід, спостереження і перевірка успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- в) самостійно виконане навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

29. Контроль – це:

- а) це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі;
- б) педагогічний супровід, спостереження і перевірка успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- в) самостійно виконане навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

30. Курсова робота – це:

- а) це різноманітні види індивідуальної і колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або у позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівником, але без його безпосередньої участі;
- б) педагогічний супровід, спостереження і перевірка успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- в) самостійно виконане навчально-наукове дослідження аналітично-розрахункового характеру на певну тему;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

31. Цитата – це:

- а) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу;
- б) дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік видання і сторінку;
- в) коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

32. Рецензія – це:

- а) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу;
- б) дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік видання і сторінку;
- в) коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

33. Анотація – це:

- а) узагальнююча характеристика книги або статті, що може містити їх короткий зміст та оцінку і слугує для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу;

- б) дослівно відтворений фрагмент першоджерела з указівкою на автора, повну назву його роботи, місце, рік видання і сторінку;
- в) коротка критична оцінка наукової доповіді, статті, реферату, наукової роботи, лекції;
- г) це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми або стислий виклад у письмовому вигляді змісту наукової праці.

34. Метод розв'язання завдань за дуже обмежений час, дає можливість обговорити і здійснити селекцію ідей:

- а) лекція;
- б) семінар-дискусія;
- в) мозковий штурм;
- г) робота у малих групах.

35. Метод імітації професійної діяльності шляхом програвання за визначеними правилами:

- а) рольова гра;
- б) ділова гра;
- в) мозковий штурм;
- г) кейс-метод.

36. Сукупність способів і прийомів впливу на студентів для досягнення навчальних цілей:

- а) технології навчання;
- б) методи навчання;
- в) види занять;
- г) відповіді а і б вірні.

37. До форм СРС не належать:

- а) написання реферату;
- б) підготовка індивідуального завдання;
- в) підготовка до екзамену;
- г) написання конспекту лекції.

38. Навчальний час, відведений на самостійну роботу студента, повинен становити:

- а) не більше $1/3$ загального обсягу навчального часу;
- б) не більше $2/3$ загального обсягу навчального часу;
- в) не більше $1/5$ загального обсягу навчального часу;
- г) не більше $2/5$ загального обсягу навчального часу.

39. Види контролю:

- а) вхідний, поточний, проміжний, заключний;
- б) вхідний, поточний, аудиторний, підсумковий;
- в) вхідний, поточний, проміжний, підсумковий;
- г) вхідний, поточний, проміжний, незалежний, заключний.

40. Метою практичної підготовки студентів є:

- а) розширення знань та умінь з професії;
- б) підготовка до захисту дипломного проєкту;
- в) відпрацювання основних знань, умінь та навичок у реальних умовах професії;
- г) становлення студента як майбутнього спеціаліста.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Система вищої освіти в Україні. Концептуальні напрями розвитку вищої освіти в Україні.
2. Ступенева система вищої освіти в Україні. Освітньо-кваліфікаційні рівні.
3. Правове регулювання діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України.
4. Нормативні документи стосовно питань вищої освіти.
5. Відображення освітянських питань в Конституції України. Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту».
6. Загальні положення організації навчального процесу у закладах вищої освіти.
7. Стандарти вищої освіти. Зміст освіти та зміст навчання у ступеневій системі вищої освіти.
8. Організація освітнього процесу у закладах вищої освіти. Форми організації освітнього процесу.
9. Науково-методичне забезпечення освітнього процесу.
10. Нормативні документи що регулюють діяльність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України.
11. Планування та звітність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.
12. Види діяльності науково-педагогічного працівника: навчальна, наукова, методична, організаційна.
13. Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, його структура, особливості укладання.
14. Особливості предметно-курсвої (практично-лекційної) системи навчання.
15. Функції контролю знань студентів. Система понять.
16. Основні принципи контролю й оцінки знань.

17. Види перевірки навчальної діяльності студентів.
18. Методи і форми організації контролю знань, шляхи їх удосконалення.
19. Критерії і норми оцінки знань. Рейтингова система оцінки знань.
20. Методичне забезпечення контролю і оцінки знань студентів.
21. Лекція як одна з найважливіших форм навчальних занять, її основні функції та складові.
22. Класифікація основних видів лекційного викладу.
Загальнодидактичні вимоги до побудови лекційного курсу.
23. Вимоги до викладача під час читання лекції. Методика і техніка читання лекцій.
24. Способи вдосконалення лекції як основної форми організації навчання у ЗВО.
25. Семінарські заняття як форма організації навчання. Види і методика проведення семінарських занять.
26. Методика проведення практичного заняття.
27. Методика підготовки та проведення лабораторного заняття.
28. Методика проведення факультативів, спецкурсів та спецсемінарів як форм організації навчання у ЗВО.
29. Навчально-методичне забезпечення проведення семінарського, практичного, лабораторного заняття, факультативів, спецкурсів, спецсемінарів.
30. Сутність і значення самостійної роботи студентів.
31. Види самостійних робіт і педагогічне керівництво ними. Труднощі при їх організації.
32. Загальні засади науково-дослідної роботи студентів. Види і форми науково-дослідної роботи студентів.
33. Вимоги і методичні рекомендації щодо написання і захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи.
34. Методика організації і проведення індивідуальних занять, консультацій.

35. Методика організації і проведення практичної підготовки студентів.
36. Навчально-методичне забезпечення самостійної навчально-пізнавальної діяльності, науково-дослідної й індивідуальної роботи, індивідуальних занять, консультацій, навчальної і виробничої практики студентів.
37. Функції контролю знань студентів. Основні принципи контролю й оцінки знань.
38. Методи і форми організації контролю знань, шляхи їх удосконалення.
39. Критерії і норми оцінки знань. Рейтингова система оцінки знань.
40. Методичне забезпечення контролю і оцінювання знань студентів.
41. Загальна характеристика сучасних методів та технологій навчання у ЗВО.
42. Методика використання проблемного навчання.
43. Методика застосування в навчальному процесі інтерактивних форм та методів навчання.
44. Організація освітнього процесу у ЗВО з використанням проектної технології навчання.
45. Сутність імітаційних технологій навчання у ЗВО. Ділова та рольова гра, тренінг.